

O. LOORITS

MULGIMAA OHVRIKOHAD

DIE OPFERSTÄTTEN IN MULGIMAA

Tartu 1935

05259

O. LOORITS

MULGIMAA OHVRIKOHAD

DIE OPFERSTÄTTEN IN MULGIMAA

42001

Tartu 1935

1935.0247

MULJEMAA ÜHRIKORRA

2-65750

Äratrükk koguteosest „Kaleviste mailt“ (Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III)

A-9221 //

Õpetatud Eesti Seltsi kirjastus

K. Mattieseni trükikoda ö.-ü., Tartu 1935.

Mulgimaa ohvrikohad.

Oskar Loorits.

1. Vanavara ja päevaküsimused.

Kes vanarahva pärimustega pole tegelnud, võib hinnata neid muidugi väärtusetuks „loraks“ ja eitada nende rakenduslikku tähendust. Sellist eelarvamust süvendavad veel vanavara-uurijad ise, kes kabineti-tarkadena nokitsevad küll igasugu tähenärimise kallal, kuid ei tule mõttelegi rakendada oma uurimustööd ka tegeliku elu teenistusse, vaid vastupidi väldivad ning kogu häbenevad teaduse rakendust elu jaoks, pidades seda oma „akadeemilises“ tömpuses juba a priori täitsa ebateaduslikuks või vähemalt halvasti tendentslikuks. Aga milleks siis üldse uurida huupi ja oma eralõbuks? milleks raisata riigi ja rahva raha? Ja kas üldse ükski teaduslik uurimus saab jääda päris ilma tendentsita, niipea kui uurija ainekogu deskriptiivse kogumise ja sorteerimise juures hakkab nägema ka perspektiive ja võtab siis teatud sihid, et jõuda selgusele küsimustes kuidas? mis pärast? milleks? Eks ole need ometi kogu teadusliku töö kõige põhilisemad ja kohustavamad küsimused, millede asetamisest ja lahendamisest ei tohiks puigelda kõrvale ükski väärakas uurija? Tendents muutub seejuures taunitavaks alles sealtpaale, kus uurija taotleb oma sihte vägivaldselt, vassides ja võltsides või ignoreerides objektiivset materjali. Igatahes ei saa veel alahinnata näit. marksistlikku või fašistlikku teadust ainult nende „tendentsi“ pärast, vaid võõraste seisukohtade ja vaatlusviiside apriorilise eitamise asemel tuleks enne selgitada, kuivõrd need faktilise andmestikuga on põhjendatud. Samuti ei saa ega tohigi pidurdada ka meie oma teaduse rahvuslike kalduvusi, vaid tuleb otse nõuda, et meie teadus oma materjalid õiglaselt ja hästi läbi töötaks — selleks, et otsida meie tegelikule elule ja mõtteviisile suundi, et näidata meile meie arengutee ja arusaamade tendentse, jah, et juhtida meie saatust sihiteadlikult ja selgesilmselt

parema tuleviku poole, mitte aga seda juhuse ja võõraste hooldajate otsustada jättes.

Mis võib rahvusliku mentaliteedi ja ideoloogia sisu ja suundade otsimisel veel usaldatavamaks teejuhiks olla kui rahva enda endispõlvede loomingus elavana püsinud sihid ja soovid, tungid ja kalduvused, nõuded ja ideaalid? Kus kajastuvad meie senised arusaamad ja kultuurilised võidukaotused ilmekamalt kui vanavaras, selles põlvest põlve pärandatud rahvatraditsioonis, mis pakub rikkalikke dokumente meie muidu nii dokumentidekehvale rahvusajaloole? Kas ei ole siis loomulik, et kriiside ja murrangute ajal (mis ei taba meie rahvast ammugi mitte enam esmakordselt) püüdkem kõigepealt just rahva enda pärimuste abil selgitada, millised jõud ja tegurid on aidanud kriisidest üle meie esivanemaid juba varemini, ja õppigem siis sellest kindlustama vastavalt omagi elujõudu edaspidiseks. Seejuures ärgem unustagem muidugi ka kaalumast, kui võrd meie kriisid on sõltuvad just meie seniseist vigadest ja eksimusist, et oskaksime neist siis hoiduda või hoopis parandada neid. Nii näit. olen korduvalt juba sõna võtnud meie orjameelsuse ja moonakavaimsuse vastu, mis on jättnud kogu meie rahvaloomingusse (ja eriti veel usundisse) nii sügavaid jälgi, et peab kahjuks mitmete põlvede elutunde ja maailmavaate kui ka rahvusliku teadvuse ja tahtejõude genereerumise nähtustest kõnelema. Seda võib küll kurb ja vastumeelt kuulda olla, kuid sellest ei saa vaikides mööda keegi, kes meie rahvast tõsiselt armastab ja meie rahva hingehädadele kosumist soovib. Ja kas pole mure seda mõtlemapanevam, kui degeneratsiooni kõrval lausa vältjasuremise hädaohtu salata ei saa, vaid rahvaarvu juurdekasvu ja tõutervenduse nõuded kerkivad üles järjest aktuaalsemate päevaküsimustena ja juba õige kateoorilisel kujul, isegi ametlikult poolt?

Rahvusliku kasvatuse ja tõutervenduse puhul majanduslikke, sotsiaalseid ja tervislikke tegureid rõhutades ja täie õigusega rahva ihule soodustusi nõutades pidagem ometi meeles, et eesti rahvas on elanud majanduslikult, sotsiaalselt ja tervishoidlikult varemini veelgi raskemais tingimisis, jah, sõja, nälja, katku tõttu on jõudnud mõnikord isegi surmasuhu, kuid siiski pääsenud ja jälle sigenud. Kas ei kihuta see meid juurdlema, milles on peitunud siis õieti meie rahva vitaliteet ja mis on andnud elujõudu ihuliselt kannatava rahva hingele? Kas ei oleks kohane just vanavara jäl-

gida, et leida vastust küsimusele, millised psüühilised tegurid on aidanud meid üle kriisidest ja millistest sisemistest jõutagavara-dest me oleme varemini ammutanud ta het elada ja sigida põlvest põlve?

Et eriti tõsiseid etteheiteid väljasuremise pärast tehakse tänapäeval Mulgimaale¹⁾, siis olen valinudki seekord enda vaadelda ka nimelt Mulgimaa massipsühholoogilise murrangu muistselt ja otse ürgselt menta- liteedilt moodsele maailmavaatele, nagu see on toimunud peamiselt viimase saja aasta jooksul ja nagu see mur- rang on leidnud endale nii sümboolse jäädvustuse plastilisis ja tihti otse põrutavais kirjeldusis just põliste ja pühade ohvripai- kade hävitamisest, millega käsikäes hävis side endiste aegade, traditsioonide ja elunormidega. Katkes side endise eluga, kuid hakkas lödvenema ka side tulevase eluga...

Mispärast?

2. Meie esivanemate ohverdamised.

Põhjamaiste soomeugrilaste usund on võrdlemisi arenematum ja ilmetum kui lõunapoolsemate indoeurooplaste või semi rahvaste oma, ühtlasi ometi ka palju püsivam läbi aastasadade ja -tuhandete. Seda iseloomustab animistlik maailmavaade, mida võime jälgida juba kuni uurali ühisaega välja. Inimese ja teda ümbritseva looduse hingestamine, hinge edasielamine pärast surma, hinge irdumine ihust ja siirdumine ühest kohast või kehast teise — siit on võrsunud meie algupärased usundilised kujutelmad, millele juba varakult on laenatud mitmesugust lisa naabreiltki. Meie hõimude usule ja üldse kogu mentaliteedile eriti iseloomustav on aga otse imeteldav h o o l e k a n n e kõigi hingede eest — suurte ja väetite, elavate ja surnute, inimeste ja looduse, kõigi eest ühtla- selt puhta armastuse ja aukartusega. Seda tunnistavad selgesti nii suurejoonelised ja veelgi enam suurelatuselised ohvritoimingud surnuile ja hingestatud loodusele, mida võime jälgida kah juba kuni uurali ühisaega välja. Nii üksikisiku ja perekonna kui ka soo ja kogu hõimu ühine ja järjekindel ohvri valmus on har- raste usutunnete kõrval kasvatanud rahvakarakteris põlvest põlve muidugi ka vastastikust sallivust ja heatahtlust, on arendanud aga

¹⁾ Mulgimaa kihelkondadeks on Halliste, Karksi, Helme, Tarvastu, Paistu ja osalt ka Viljandi ja Saarde.

eriti tugevaks veel ühtekuuluvus- ja hõimutundeid. Ohvritest, mis on sihitud vaenliku jõu eemaletõrjeks või võõra vastu kaitseks, nendest järjest tähtsamale kohale on nihkunud ohvrid, mis taotlevad oma soo ja oma hõimu kõigi hingejõudude koostööd ja ühisabi. Sellise kalduvuse ühiskondlikku tähendust ei tohita igatahes alahinnata: kui hakkab kaduma spontaanne tung püsiva sideme järele kõigi generatsioonide vahel ja pühalikud hõimuohvrid oma esivanemaile kuluvad otsese hingelise elamuseta traditsiooniks ehk ainult vormiliseks moetaitmiseks, sealtpeale hakkab lagunema ka hõimuteravilise teadvus ja nõrgenema rahvuslik elujõud, nagu seda paljude rahvaste (ja nii mõnegi oma hõimu) ajaloonäitelavalt kadumise puhul võime nentida.

Soome uurijad on käsitelnud ohtrasti volga, permi ja jugra hõimude ohverdamisi, muidugi ka soome omi ¹⁾, kuid ei ole saanud kahjuks mahti süveneda eesti ainestikku, mis pakub rohket lisamaterjali ja asetab vastavate kujutelmade algupära, arengu ja levingu nii ajalisel kui ka geograafilisel hoopis avaramale taustale ega lase kahelda, et meilgi Eestis on säilinud huvitavaid jälgi põliseist ohvritoiminguist, -vahendeist ja -kohtadest. Ajaga need on küll mitmeti moderniseerunud ja võõraste kultuurivoolude mõjul moondunud, kuid ligemal jälgimisel haistame siinsamas oma kodus veel otse ürgset hõngu ja näeme üllatusena, et alles möödunud sajandil on juhtinud meie arusaami ja andnud meile elujõudu seesama igivana usutunne, mis juba aastatuhandeid.

Enne Maailmasõda on U. Holmberg - Harva' l õnnestunud läbi elada ja koguni päevapildistada suuri ja vägevaltmõjuvaid ohvripidustusi volga-soomlaste keskel. Eestlastele sellised hõimupeod olid vaimuliku ja ilmaliku ülemvalitsuse poolt keelatud aastasadu, kuid ei ole raske kujutella nende usulist ja poliitilist tähendust näit. Läti Hendriku päevil ja varemini. Ka pärast Läti Hendriku peeti neid veel kaua aega, kuni nad järjest varjatumaks ja kit-

¹⁾ Ühises suures sarjas „Suomen suvun uskonnot“, milles eriti huvitavad on: U. Holmberg, Tsheremissien uskonto (1914, ka saksa keeli FFC 61) ja K. F. Karjalainen, Jugralaisten uskonto (1918, ka saksa keeli FFC 41, 44 ja 63). Ülevaate uurali ja altai rahvaste usundist ja ohverdamisist pakub U. Holmberg (-Harva) ingliskeelses sarjas „The Mythology of all Races“ IV (1927).

saringilisemaks muutudes lõpuks mälestuseks hajusid. Ainult kodu ja perekonna kinnises miljöös elas ikkagi muistne esivanemate vaim, ja kodused salajased ohverdamised, need sidusid salavõimuga ikka edasi mineviku hingejõudu olevase abistamiseks ja tulevase elu saamiseks. Rõhutan seda teadlikult, sest seni on meie „esivanemate ohverdamisi“ ja paganuse taganemist

Foto U. Harva.

Tseremissi palvetajad ühisel ohvritoimingul looduse rüpes (vrd. tekst nr. 10).

kristluse ees käsitelnud peamiselt teoloogid kiriku seisukohalt ega ole mõistnud seletada paganuse visa vastupanu muuga kui ori-rahva rumaluse ja vaimupimedusega. Ometi peame suutma aimata selle taga pigemini just igivanu kultuurijuuri ja omapära hindavat vaimuvabadust: „r u m a l a m a d“ rahvad, kel pole olnud nii tugevaid omakultuuri traditsioone, need on kristianiseerunud harilikult ikka hoopis kiiremini ja kaotanud sideme oma minevikuga kuni überrahvustumise või väljasuremiseni. Ja kuigi ma seisan täiesti eemal meie muinasusu elustamispropagandast, mida teevad taaralased, siis ei saa ma ometi eeskujuks seadmata jätta seda võimsat h õ i m u t u n n e t, mis hoovab meie hingedeusust ja mida meie praegu nii hädasti vajame. Seejuures rõhutagem, et salliv hõimutunne ei ole põrmugi vastuolus inimkonna ja kristluse aadetega.

3. Ohvrikohtade jõud, asukad ja tüübid.

Ohver on ju õieti inimese faktiline leping teda ümbritsevate jõududega. Milliste jõududega, milliseis tingimuses, milliseks ots-tarbekes leping sõlmitakse, vastavalt sellele vahelduvad eri juhtu-del alatasa ohvritoimingud, -vahendid ja -kohad. Teatud muut-likkus ja juhuslikkus on ohverdamisile seepärast ikka omane, kuid sellekõrval on kristalliseerunud ürgaegadest peale juba ka kindlad vormid ja normid, millede täppis jälgimine on saanud tra-ditsionaalseks ja kohustuslikuks. On kujunenud siis traditsio-naalsed ohvrikohtatüübidki, nagu näit. puud, hiied, mitmesugused veekogud, mäed, kivid jne., milledele omistatakse kas mingit loo-dus jõudu või mis on algselt surnute matmise kohad, kus elavad edasi esivanemate hinged. Oluline on igale pühale pai-gale ta era kordne jõud, „võim“ ja „vägi“ (murdeti kõnel-dakse meil just nimelt „võimukohtadest“), mis hoovab siit. Ohv-riga ep seda jõudu kohustataksegi abistama näit. haiguse pu-hul või soodustama vilja-, jahi-, kalasaaki ja üldse ohverdaja „õnne“, „osa“, „jätku“. See jõud võib aga ka kahjustavalt mõjuda, kui teda halvasti koheldakse. Sellepärast eeldab ohvri-koht kaitset ja järelevalvet, et teda ei rikutaks ega roojasta-taks. Siit on võrsunud siis eriliste pühade kodade, aedade jne. ehitamine inimeste poolt. Teiselt poolt tulevad ka surnud ise koduseid külastama ja tahavad vastuvõtmist, nagu see meil on säi-linud veel väga ilmekalt hingedeaja kombestikust ja usku-musis. Hingedele kaetakse laud roogadega või sagedamini viiakse neile toitu (s. t. siis ohvrit!) tareotsale, lakka laudile, reheparsile, sauna jne. Need kohad muutuvad kodus otsekui hingede asupai-gaks. Siin nähakse ja kuulatakse kummitusi, siin hakatakse aga kartma ka pahatahtlikke hingi ja „kurje“ vaime, kuni uuemal ajal „tont“, „vanapagan“ või „kurat“ ise harilikult asendavadki muist-seid kaitsevaima ja surnud pereisasid. Käsikäes sellega muutub suhtumine neisse vaimesse järjest külmemaks ja vaenlikumaks, kuni neist tahetakse vabaneda ja neid hakatakse lõpuks otse „väl-ja ajama“ (liiati veel kiriku propaganda mõjul), jah, välja aja-ma neistsamust asupaigust, kuhu neile varemini põlvest põlve ohv-reid toodud ja seega enda elujõudu karastatud...

Juhtinud nõnda siis tähelepanu primaarsetele kujutelmadele, millede järgi ohvrikohtad omavad erakordset jõudu nii abistamiseks kui ka kahjustamiseks ja nende asukaiks on algselt kas looduse või

surnute hinged, võime nüüd siirduda üksikute tekstide vaatlusele ja mõistame küllap hiljutistegi sündmuste ja mälestuste taga näha muistseid situatsioone ja arusaami. Eesti tekstidele paralleeliks lisan sugurahvaste juurest pilte (U. Holmberg-Harva' järgi) — ja need kaugete-kaugete hõimude ohvipildid üksi juba suudavad manada meie silme ette samasuguseid pilte meie omagi rahva kaugest-kaugest minevikust. ¹⁾

MITMESUGUSED OHVERDAMISKOHAD.

1) Meie vanal rahval on mitmesugused ohverdamise kombed ja kohad olnud. Need on esiteks majade ligidal veikesed maalapikesed olnud, mille ümber kõva aed on olnud tehtud, et keegi loom oma jalaga sinna ei saa ja kust keegi ühtegi rohu peotäit ega puuksa ei ole tohtinud ära võtta ega muiale pruukida. Peremehe mure olnud iga kevade kõige esiti see, et ta selle aia kindlaks parandanud. Sinna sisse on siis kõigist asjust esimene osa ohvriks viidud, kui esimesest uude viljast, esimesest värskest piimast, võist, leivast, õlest, supist, lihast jne., millest enne ükski ei ole tohtinud maitseada, kui sinna ei olnud viidud. Jäeti seda kas kogemata ehk meelega teemata, siis oli varsti häda käes, kas inimestel ehk elajatel. Sääli oli kas siga kaelapidi aia vahele jäänud ja otsa saanud ehk kõige parem lehm jala murdnud ehk hobu jalust kõvaks jäänud või peremehele häda pääle tulnud. Siis on pidanud niikohe kas kanna või kukk ohvri aedas ära tapetama ja selle veri sinna valutama: siis saadud häda vastu jälle abi.

Teiseks olnud veikesed puude salgad, mis iieks kutsuti, ka niisammasugused ohvrikohad. Neil olnud ka kindlad aiad ümber ja ükski ei ole tohtinud säält oksa ega raagu ära murda ega viia. Need olnud aga enamiste terve külade ohvrikohad.

Kolmandaks olnud üksikud kivid, kuhu pääle ümberkaudne rahvas ohvrid olla viinud. Need annid või ohvrid olla maa vaikumudele või maaalustele viidud, kes siis kõiki tööd on lasknud korda minna ja kõik loomad ja põllud sigida.

Kes neid ohvri viimisi Jumala palumisega ja Jumala kartusega maha on jätnud, neile olevat küll veel häda ja vaeva omal põlvel kannatada olnud, aga nende järgmine põli olevat sellest nuhtlusest ilma jäänud. Mõned aga olevat neid kohte sajatamise ja vandumisega maha jätnud ja mõnesugust rooja ja mäda mune sinna sisse visanud; neil olla väga palju õnnetusi ja kahjusid olnud, ja olla nende suguseltsi seas veel kolmandama põlveni vigasid, küürakaid ja töbisid olnud.

Neljas ohvrikoht olnud Tõnni või õnnelakk, mis majas isiäralises kõrvalises nurgas peitus peetud, keda igäühe silm ei pidanud nägema. Sinna olla ka kõiksugust tühja sisse visatud, kui vaha, raha, riide hilibukesi, lõnga tükikesi, muidugi, mis kangast ehk lõngast kõige esiti

¹⁾ Järgnevate tekstide pealkirjad, mis ei seisa jutumärkides, on minu pandud. Tekstid on transskribeeritud praeguse kirjaviisi järgi, muidu aga muutmata.

lõigatud, siis vana särgitükka, vanu kindid, sukke, pastlaid ja viiska ja viimaks põlenud otstega peeru tunglid. See pidanud siis maja, aga isiäranis lehma õnne andma.

Viies ohvri koht oli kolle, kus keedeti. Mõnel perenaisel olnud see viis, ikka kõigest keedusest kõige esimesel usikatäie ehk palukese tulesse visata. Üks perenaine keetnud kord värskeliha suppi ja juhunud isi esimese suutäie maitsma, enne kui koldele ohverdanud. Tema mees olla sellekorraga just saunas vihtlemas olnud, kus ta järsku laval kõigest liikmetest kangeks jäänud nagu puu ja kanget valu karjunud. Perenaisel tulnud veel aegsaste oma eksitus meele, mille tarvis kuke pää kohe lautas maha võtnud ja veri sinna ära valatud, millest mõni tilkka koldesse riputatud. Siis saanud peremees kohe jälle terveks.

Kuudemaks oli iga pidu põrmand ohvri koht. Sinna ei ohverdatud küll mitte muid andid, kui puhuti aga iga täie õllekannu päält, enne kui säält seest jooma hakati, natuke põrmandule maha, mis maa-aluste jaoks pidi saama.

Seitsmendaks ohverdati või kaabiti hõbevalget nende kohtade pääle, kust keegi arvanud enesele haigust või viga saanud olevat. Nimelt olivad sammaspoolikud, nõgese haigused ja jooksja, mis maast öeldi saadud olevat. Haige pidi siis seda kohta meele tuletama, kus ta maast istunud ehk maganud; sinna pidanud ta siis maa-aluste meelehääks hõbevalget maha kaapima, mille järel ta siis abi saanud. — H II 42, 414/7 (55) < Halliste — J. Jung (1893).

Alustasin tekstide esitamist teadlikult vanameister J. Jung'i ülevaatliku kirjeldusega, kuigi see ei käsitle otseselt just Mulgimaad. Kuid ka Mulgimaa ohvrikohti kõige enam seni trükipaberil kirjeldanud on sama J. Jung, kelle teosest „Muinasaja teadus Eestlaste maalt“ II (1898) ma toon siin mõningaid huvitavamaid näiteid (lk. 54/5, nr. 60/3) Saarde kihelkonnast, mis asustuslooliselt kuulub kahjuosaliselt Mulgimaa kultuuringi:

2) Jäärja Järve talu põllul on ühe vana tammepuu jäänused, kelle ümber, vana rahva juttude järele, mõne aja eest tagasi kivi ahervars seisnud, kus peal ohvri rahad näha olnud. Vana jutu järele olla seal tamme tüve all vana ajakulda varjul. — On vana hiie koht.¹⁾

Jäärja Peedu talu piirides olla veel 40 aasta eest tagasi, iga nelja ilma-

¹⁾ Sedasama tamme kirjeldab arheoloog R. Indreko veel 1923 järgmiselt: „Puu olnud seest õõnes, viimasesse mahtunud 3 inimest sisse. 1864. a. sügisel teinud poisid õõnsuses tuld, millest tamm põlema hakand ja ähvardand ligiolevat maja põlema panna, mispärast maha raiuti 6—8 tunni jooksul. Oksad viidud ära laeva tegemiseks, millest on saadud mõned 10-ned koormad. Kännu juurimisel ei ole säält juurest midagi leit, kuna säält põllust kaunis hiliseid vene rahu on välja tulnud. Ühe sarnase andis peremees arkeologia kabinetile. Tamme juures olnud üks ahervars, mille päält ohvri rahu on leit. Inimesed räägivad, et see vanast mõni ohvri tamm on olnud.“

kaare pool, puude otsa õnne vakk või nõiakott ülesse seatud, et õnnest ega äpardust väljastpoolt talu piiridesse ei peaseks. Neis kottides olnud mitmetsugu kraami, kui liha, rasva, võid, villu, karvu, sulgi, viljateri, linu, riide hilpusi ja raha, mis läbiseegi kõik haisenud ja hapnenud. — Veel 30-ne aasta eest tagasi olla Peedu talu piiri ääres pika kuuse otsas üks niisugune nõia kott olnud, mille kallal püssimehed oma osavust katsonud, kunni kott langenud ja tükkide kaupa kõige oma täiega maha kukkunud.

Jäärja Pihlakse talu marjaaedas seisnud vanaste suure pihlapuu all suur lai ohvri kivi, kuhu peale tarviduse korral mitmesuguseid ohvri andisi viidud, millesse aga keegi inimene ei ole tohtinud puutada. Umbes 60 aasta eest tagasi olla keegi noor, kena tüdruk salaja tüki liha sealt kivi pealt ära võtnud ja ära söönud. Varsti jäänud ta raskeste haigeks ja surnud kolmandamal päeval ära.

Talli valla Uuluta talu õues olla veel 40 aasta eest tagasi väike aiaga ümberpiiratud ohvriaed olnud, kuhu uutse vilja, värsket liha, raha ja muud sarnast kraami sisse on visatud. Aeda ei ole kellegil inimesel luba sisse minna olnud.¹⁾

Edasi vaadeldes tähtsamaid ohvrikohtuüpe, nagu neid Mulgimaa vanavarakogujad ise kirjeldavad:

„OHVRE KOTUSSIST.“

3) Vanast kui veel hengeid käimist usti ja pelläti, tetti ka nende hääse kiksugutsit tempe. Küll neid söödeti ja joodeti, küll pelläti neist kurja, küll oodeti neist hääd. Esiäränis söödeti neid aga tähtpäevä õhtudel. Tähtpäevil keedeteti ikki esiärälist sööki ja sellest söögist viiti sõkige päält vaimule. Sellepäräst peeti ka ütete kotust pühässe, kun sedä vaimu arvati ollev, oli see sõs mõni ahervars või puu. Aga sügüse, hengeaal, panti ikki söök nõuga kambre otsa pääle.

Üitskõrd „hengeaal“ viinu üits perenaene lihakausi kambre otsa pääle „vaimuksele“, aga sellesama talu sulane, kes muidugi enne ärä täädis, et nüid vaimule sööki tuvvas, minnu enne ülesse kambre pääle. Kui nüid perenaene lihalivva üles pannu, söönü ta selle tühjasse ja et toit tal muidugi mokka möödä oli, hakanu ta peenikse ja vööra heliga õikma: „Otsa sai! Otsa sai! Veel ta'as!“ Perenaene kuulu sedä ja ütelnü: „Kulla tõisekse, veeltahab, viige veel!“ Viit ka veel uus kaussi täis ja kaval sulane pannu kik nahka.

Tõene asi oli aga nendega, kes ahervarde või puie manu pidive viimä. Sinna viiti enämiste nelläbe ja poolba õhtu ja see viijä pidi esialasti olema ja nõnda minema, et tedä kennigi esnäe. Johtus tedä kennigi nägema või temäle vastu tulema, sõs jäi ta kohe hullusse.

¹⁾ Arheoloog R. Indrekõ teatel (1923) olnud sama Uuluta talu õues pühakask, mille otsas olnud nõiakotid ja vakad, kuhu ohvreid paigutatud — iga sügise uudsest viljast oma osa, iga looma tapmise puhul tükk liha, lammaste niitmise puhul villu jne. Endine peremees hävitanud kõik ära.

Kõrd minnu üits perenaene lihalivvaga ahervarre poole, aga tõise tare (tõistre) sulane tullu paras jagu teolt ja tullu temäle vastu. Tõisel hommukul joosken perenaene nõndasama halasti mõtsa mööda ja roninu puie otsa, nõnda et enämb kennigi ei ole kätte saanu. Ta oli selle peräst hullusse jäänu, et talle sulane vastu tuli ja tedä nägi.

Siin Voore vallan olu ütäl peremehel üits suur hall kivi, midä temä pühässe pidänu. Ega kõrd pidänu peremees ikki sinna kivi pääle kige päält viima, olgu see sõs värske söök, uudine vili ehk uudine leib. Kui ta sinna mõnikord viimäta jätt või uneti, jäi ta esi kohe haigesse. — H III 6, 261/3 (1—5) < Tarvastu — Märtn Jõgi (1888).

„UKU VAKK JA UKU PUUD.“

4) Igas peres olnud aida s U k u v a k k .¹⁾ See olnud püha. Igast vilja uudisest, mis põllust saadud, toodi kohe esimesed pääd lõikuse

Votjaki ohvri vakk ja muud vaimude toitmise nõud Nukharka muuseumis.

Järele kodu ja panti Uku vakka, kust nad suurel „Uku pühal“, mis üle kihelkonna ehk kogukonna ära peeti, Uku iie salusse viiti ja üleüldiselt tänuks Ukule ohverdati. Uku vakk on ise ümargune olnud. Niine ehk pärna puust lõhutud pind ja pulkadega põhi ala pantud ja kaan niisama kui praeguse silgu karbi kaan, mis meie pool pruugil on.

Ka Uku puud on olnud. Üht näidatakse praegu Tarvastu kiriku mõisa kaasiku lõuna pool kõrval. See on vana kidur mänd. Öeldakse, et selle all Ukule olla ohvertatud. Teine olnud Vooru mõisa põhja pool kõr-

¹⁾ Kuigi ukusõna Tarvastus ei ole rahvatraditsiooni pärandatud, vaid kirjanduslik laen, ometi on ohvri vakk meil iseendast igivana andide paniipaik surnuile, kelle asemele katolikuaeg on substitueerinud tavaliselt Antoniusest majapatrooni Tõnni (vrd. pilti lk. 234; vt. ka Jungi teksti nr. 1).

val jõe ääres suur kähar tamme puu, selle alla viitud ka uku ohvrid; ka seotud pikki lintisid ja linikuid tema okste ümber ehteks ja Uku auks.

Kõik Uku puud ja iie salad olnud pühad. Neid ei tohtinud keegi rikkuda ega maha raiuda. Oli torm teda maha murdnud, siis pidi ta sinna paika jäetama, muudu olla suurt õnnetust karta. Leebiku Vahval näidatakse praegu jämedat tamme pakku. See on küliti suure lohu või loisu sees maas ja aja hambast küllalt hammustatud, aga siiski üle nelja jala läbi mõeta. Öeldakse, et see vanasti püha Uku tamm olnud, ja kui talu koht müüti, laskis uus peremees teda vana inimeste hoiatusest hoolimata maha raiuda, aga ei saanudki kuhugile viia, vaid jäi sinna samasse paika ilma tarvitamata. Peremees surnud ära, poeg jäänud kehvaks, koht müütud ära, ja nüüd on juba ammugi uued inimesed kohta pidamas, aga vana püha tamme tüvikas puhkab ikka liikumata loisa põhjas. Küll teda on katsetud raiuda, küll saagida ja püssirohuga puruks lõhkuda, mida peal olevatest aukudest näha on, aga kõik ilma asjata; kõik paugud on ilma kausuta aukust välja löönd. — E 38 613/5 (2—3) < Tarvastu, Vooru — J. Kala (1899).

„MISSIMÄTTA LOHK.“

5) Paistu khk. Adu Ahima kõrtsi juures männikus maantee ääres on üks mäda vesine lohk, mida Missimätta lohuku kutsutakse. Räägitakse, et see lohk vanal ajal üks väga tähtis eestlaste ohvrikoht olnud. Keset seda mäda lohku on üks veiklane mäta s, mille pääl paju põõsas kasvab, mätta ümber on 5—6 jala laiune selge vee ring. Seda mätast saab Missimättaks kutsutud. Rahvas räägib, et tihti sinna mätta pääle üks hall me hikene ilmuda, kust jalgu vee sees kõlgutades istuvat, vahel laulvat, vahel ise eneses midagi ümisevat; mõni kord käia ta ka üsna lohu ümber jalutamas. Aga nii pea kui keegi temale lähenevat, olla ta kui tinatuhka muda lomp kadunud. Et sellest lohust maantee mööda käib, olla teda väga palju inimesi näinud, sest ta ilmuda igal ajal, kas olgu või öö ehk päeva aeg. Keegi ei võivat sääl lohu juures magada; kes seda tegevat, aetavat kohe vaimudest üles.

Kord soojal päeval heitnud üks mees Missimätta lohu juurde magama, arvates: ega nüüd päise päeva ajal ikka vaimud mulle kolli tule tegema. Saanud mees aga vaevalt silmad vaotada, kui maa pind nagu raske sammude all tümisema hakkanud ja varsi selle pääle üks hääl kurjasti pörutanud: „Eest! kasi siit meie tee päält! kas sul muial magamise ruumi ei ole?“ Kohkudes karganud mees ülesse ja vahtinud uniseid silmi öerudes ümber, kus see eestajaja on, aga midagi ei ole näha olnud. Nüüd ei ole ka mees teist korda enam sinna julgenud magama heita, vaid läinud minema.

Pääle selle olla sel lohul veel niisugune imelik omadus, et kui kuiv suvi olevat, siis tema rohkeste head karastavat vett täis tekkivat, kuna vihmasel suvel vesi nõnda ära kaduvat, et ainult pehme muda järgi jäävat. Vee tõusmise ja alanemisega tõusvat ja alanevat ka lohu keskel olev paju põesaga kaetud mäta s. Mida kuivem suvi, seda rohkem ajada see lohk vett välja. Ükskord, kui väga suur kuiv suvi oli, ajanud Missimätta lohku nõnda palju vett välja, et vood juba üle maantee tunginud. Kõik karjad ae-

tud sinna jooma ja ümberkaudsed talud ka üsna kaugeltki vedanud Missimätta lohust vaatidega vett, sest kõik kaevud olnud kuivaks jäänud. — E 29 239 < Paistu — A. Suurkask (1896).

6) Sellesama tee ääres seisab veike sooke ehk õigemine lohuke, kus sees üks mätäs on, mis vanal ajal õige iseäralik olla olnud. Rahvas nimetab teda Missimättaks. See sookene seisnud vett täis ka kõige kuivematel aegadel. Mida suurem puudus mujal veest olnud, seda täiem olnud aga „Missimättä“ sooke. Ka siis, kui siinmaal 1867. aastal suur põud oli, olnud Missimätta lohk kaugel üle äärte vett täis.

Iseäranis tähtsaks pidanud aga vana aja rahvas Missimättast selleperast, et mätäs vahel põhjas, vahel aga vee peal seisnud. Kui mätäs vee peal olnud, tulnud viljarikas aasta, aga kui põhjas, siis viljaikaldus. Selleperast olnud mätäs ka õige tähtjas ja kaugeltki rahvas käinud iga kevadel teda vaatamas. Vanad pagana usku eestlased ohverdanud ka siin Missimättale ja visanud leiba, vahel ka eluga lapsi Missimätta lohu laentesse, et siis nende jumalad mätäs vee peale tõstaks ja siis viljarikas aasta tuleks. See mätäs oli hilja aja eest alles ja oleks ka vahest praegu olnud, kui mitte metsavahtidel luba ei oleks antud vallamehi kroonu metsa kraavisi kaevama ajada. Niipea kui luba tuli, ajas sinne metsavaht vallast mehed kokku ja laskis Missimätta lohu kraavidega kuivaks; sest saadik kadus ka mätäs, ainult veike sooke on sääl veel näha. Rahvas neab aga kadunud metsavahti, et ta mätäs, mis juba vanal ajal au sees oli, neilt ära riisus. — E 44990/1 < Paistu khk., Aidu v. — Johan Turp (1905).

Missimätta-lohu kohta on ka J. J u n g i l h e a kirjeldus:

„OHVRI LOHK.“

7) Aidu mõisa maa sees, Ahima kõrtsist põhja pool, kutsutakse ühte lohku Missimätta lohuku. See olla 1/6 vakamaa suurune mudase põhjaga mülgas. Kesket seda lohku olla üks heinane mätäs, 6—7 jalga läbi mõeta, kelle keskel veike paju põesas kasvanud. See ep see missimätäs ollagi. Selle mätäs ümber olla vee ring ja vee ümber punane sambla ring, kus heina karvagi ei kasva. Kus sambla ring ära lõpeb, seal on nagu vagu vahel, siis hakkab lokendav hein. Tähelepaneku väärt olla seal juures, et vihmasel suvel vesi lohus kõige mättaga sügavamasse vajuvat, aga kuival suvel kõrgemasse tõusvat ja üle ääre vett välja ajavat. Mida kuivem suvi, seda rohkem ajada vett välja. Kui 1868. aastal suur põud olnud, et vesi igas kohas ära kuivanud, siis ajanud see lohk väga palju vett välja, et kõik ümberkaudsed karjatsed oma loome seal jootmas käinud ja ka inimesed oma tarvituse vee sealt viinud, sest et seal hea maitsega külm vesi olnud.

See lohk olla vanal ajal ohvri paik olnud, kuhu uutse vilja ja mõnesuguseid andisi olla ohverdatud. Keegi ei olla tohtinud selle lohu ääre magama heita, seda olla vaimud kohe ülesse äratanud, öeldes: „Tõuse üles ja mine siit meie paigast ära, siin ei ole luba elavatel magada.“ Ka nähtavat ühte halli habemega vana meest iga õhtu videviku ajal seal lohu ümber kõndivat, aga kui

keegi sinna ligemale minevat, siis kaduvat ta silmapilgul lohku ära. Ka olla teda keskpäeva ajal nähtud missimätta peal istuvat.

Nüüd olla metsavalitsus kraavi sellest lohust lasknud välja kaevata, mis lohu palju tühjemaks olla tõmbanud, aga ommeti mitte kuivaks teinud. Ka missimätta pajupöesas olla kirve all langenud. — J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt II (1898), lk. 132/3 (nr. 36).

Üldse väärrib tähelepanu, et ohvrikohad sageli just m a d a l a l või l o h u s o n, kust imbub ju elustavat loodusjõudu — vett:

„OHVRI LOHK.“

8) Halliste kihelkonnas, Kaarli vallas on Taukle talu põllu sees üks suur madal koht, mida „Ohvrilohuks“ kutsutakse. Lohus seisnud vanal ajal suur ohvrikivi, mida nüüd mõne aasta eest taluomanik ära häavitanud on. Nagu vanemad inimesed jutustada teavad, viitud vanal ajal sinna ohvri kivi peale iga aasta esimest „uudsi“ vilja ja ohvertatud seda jumaladele, selle kindla uskumisega, et siis tuleval aastal vili jälle seda ilusam kasvaks. Kes aga ohvri kivile vilja ei viinud, sellele öeltud alati, et temal tuleval aastal põllu pealt midagi loota ei olevat. Kui kellegil mõnel aastal vili ei kasvanud ehk mõnda viisi ära äpartanud, siis kuultud alati kaebtusi selle üle, et see halba vilja ohvrikivile oli viinud. — Vanemad inimesed nimetavad, et räägitud ohvrilohk ja kivi ainult S a m m a s t e k ü l a ja o k s o l n u d. — H III 24, 699/700 (1) < Halliste — J. P. Söggel (1896).

„HIIE- JA OHVRIKOHAD.“

9) Hiiekohti meie pool palju ei ole, küll aga muid vanu- ja ohvrikohti. Nendest olen ma enne Teile kirjutanud ja ka täna. Kordan siis mõne tähenduse veel juurde. Halliste Kaarli S a m m a s t e k ü l a Ohvrilohk, mis Taukli talu põllu sees on, olla iga aasta esimest uudsi vilja viitud ja ohvertatud seda jumaladel; mil päeval just, see ei ole teada. Niisama viitud ohvrid, vilja, rahasid ja mitmesuguseid ehteid Taru kirikumäele ja ka Uue-Kariste kirikumäe peale. Uue-Kariste Reinse küla kirikumäe peale viitud uudsi vilja iga aasta tõnnisepäeval ja ohvertatud siis jumaladel. Niisama ohvertatud ka sel päeval rahasid sinna mäele, mida nüüd tihti on leitud. Ohvertajadel olnud ohvertamise ajal valged linad ümber ja sel moodil käinud nad ka seal mäe peal palumas. — E 19651/2 (3) < Halliste khk., Kaarli v. — J. P. Söggel (1895).

„JAANILAUPÄEVA ÕHTUNE ORJUS.“

10) Vanal muistsel ajal olnud jaanilaupäeva õhtud suureks ohverdamise ja jumalatele andide toomise ajaks, millal siis kõiksugu tempusid tehtud. Ka olnud esivanematel iseäralikud kohad selleks otstarbeks välja valitsetud, mis harilikult metsas suurte puude all või suurte kivide ümber olnud.

Leebiku vallas oleva Kerasoo talu maa seest võib praegu kohta näha, mis vanal ajal üks niisugune ohverdamise koht olnud. Koht on ümargune lage plats metsa sees. Keset platsi on sammu viis pitk ja

sammu kolm lai madal koht, mis välja näeb, nagu oleks see inimeste kätega sünnitatud, aga mitte sinna looduse valitsejast valmistatud. Selle koha kohta võib rahva suu sõnasõlmitustel järgmise lookese pajatada.

Vanal ajal pidanud ülemal nimetatud talurahvas iga jaanilaupäeva õhtul metsasalus selle ümarguse platsi pääl pidu või tonditeenistust. Selle pidu vastu valmistatud mitu päeva, valmistamine olnud isearanis perenaise hooleks, kes siis selleks õhtuks võid teinud ja leiba küpsenanud. Ka ei söödud kolm päeva enne jaanilaupäeva piima, vaid hoitud see kõik eeltulevaks piduõhtuks. Kui siis laupäeva õhtul päike looja läinud ja pimeduse vari ennast hingama läinud ilma pääle välja laotanud, kui linnud ja loomad unerüppes puhanud ja looduse templis täielik vaikus valitsemas olnud, alanud pidu. Kesk platsi, madala koha pääle tehtud suur tuli, mille ümber pere rahvas ringi istunud. Toodud siis kodust piima, võid, leiba ja muud söögikraami, mille kallal siis pererahvas oma hammaste osavust näidanud, kuna enne aga sellest üks osa jumalatele ohverdatud. Söömise ajal vedanud üks valget lehma, millel must riie selga olnud seotud, ümber tule selle otstarbega, et siis jumalad seda õnnistaks ja ühes temaga ka tervet talu karja.

Kui nende tembutamist mõni teine juhtunud salamahti kõrvvalt vaadata, siis pole sellega head juhtunud; läinud aga keegi, kas kogemata või meelega nende hulka, siis võetud teda rõõmuga vastu, söödetud ja joodetud ning saadetud jumalate õnnistustega kodu. — E 42844/7 < Helme — Paul Madisson (1902).¹⁾

„JÕGEVESTE IIE.“

11) Soolikse talu karjatee kõrval, kos tä risti suure teest üle lät, ollu vanal ajal Jaanimägi. Et küll sääl sukugi mäke ei ole, siski kutsutes toda kotust veel prillagi Jaanimäes, selleperäst et sääl vanast egäl jaaniõdagul jaanituld tettu. Tule ase ollu tiiru rõngast sammu kümme laga, aseme ümbre ollu 9 (mõne ütleamise järgi 11) suurt kivvi pantu. Jaanitule ümbre sõõnuve peremihe ja perenaese ja joõnuve viina. Noore inimse käõnuve ümbre tule käest kinni oiten ja laulden. Kari aetu kah tule ümbre. Kats õle sütsi ollu suure nuia otsa keidetu, tollege aetu elajid ümbre tule ja toda kutsutu ohu-roosas. Veel ollu moodun sel õõl hobesid kodun muru pääl vankride küllen oita. Enne jaanipäevä käõnuve perenaese sinnä kokku maajumalele ohvrit viimä: sõira, võid, piima jne., esi palleõnuve: „Armas maajummäl, võta sellest samastki raasiksest!“ jne.

Jaanimäelt ommugu pool ollu üts ohvri kotus kate Soolikse talu (vahel) piiri pääl suure tee veeren üte suure katearulitse kadaja all. Sinnä viidu andid, kike uudset: õlut, võid, vaara, piimä jne. Ohvrit viidu enge ajal, jaanipäeväl, jürripäeväl, kadripäeväl ja muil tähtpäevil. Kui kellegil sellest aigus tulli, et tä jumale vastu essin olli, sis pidi tä seeni ohvrit viimä, kui tä jälle terves sai. Edimest emä piimä ja ka edimest lehmä piimä pidänd Pellil (nüidne nimi) viimä. Vana

¹⁾ Selle teksti on avaldanud ka M. J. Eisen, Esivanemate varandus (2. tr. 1908), lk. 37/8.

Nähri Andres Einer, tolle aane kiriku võõrmõlder, ragunu tolle ka-
daje maha ja äävitene ära.

Arusel, Laossil ja Põrgu-Nähril olu iis toome puhman. Põrgu-
Nähri jumalet kutsutu Indu's.

Säksi ja Toosi iis olu tapu aian. Säksi Jaani esä Ants viinu ütskõrd
maajumalele piirakid. Kui tä põlvili lasken Jumalet palleme, tullu
peni ja nakanu ohvrit söömä, nii saanu ta ohver ära rikutus ja pidänd uus
ohver toodame. — H II 24, 17/9 (2) < Helme, Jõgeveste — P. ja J. Einer
(1889).¹⁾

„OHVRI TOOME PÕESAS.“

12) Umuli (Ummuli) valla maa pääl lageda söödil olnud vanal
ajal toome põõsas, mis ohvri toome põesaks kutsutud. Selle ohvri
põõsale ei viitud mitte headele, vaid kurjadele vaimudele ohvrid.
Ümberkaudsed talunikud pidanud iga üks omast esimesest vilja saa-
gist, ka esimesest piimast, kui nad ise veel seda ei olnud maitsnudki, jne.
sinna põesasse ohvriks viima. Aga kes ei ole viinud, see ei ole esi, ei ka
ükski tema loom sinna lähidale minna tohtinud, — jäänud kohe haigeks
ehk surnud lihtsalt ära. Viimaks oli katsutud, ohvri põesast maha raiuda,
aga kes laastu ehk oksa oli lõikand, oli põesast kohe veri jooksnud ja raiuja
surma peale haigeks jäänud. Kohaline vaimulik, kes na ääri-veeri mööda
ohvri põõsast kuulnud oli, võttis piibli ja kirikuriistu, õnnistas kau-
gelt seda kohta, — siis jättis kurivaim oma pelgupaika maha ja põõsas
raiutud kohe ära ja siis ei ole kelgi raiujal viga olnud. Sest saadik saanud
Ummuli rahvas ristist lahti. — E 27295 (9) < Pärnu — Johann Kukrus
(1896).

„MIS ÜKS MEES EBAUSU PAIKADELE TEINUD.“

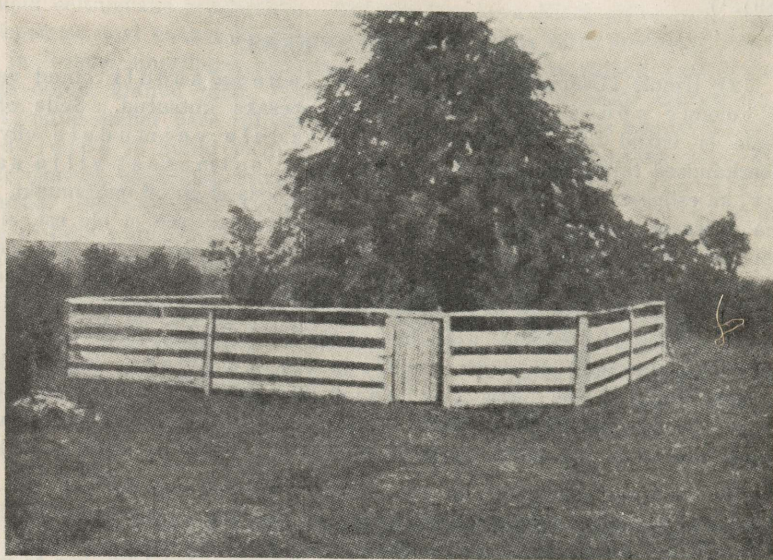
13) Taagepera vallas elanud ennemuiste üks mees, kes kõik, kus ta mõne
püha puu täädnud, maha raiunud. Kiviunikud, kuhu jälle vanapaganatele
putru viidud, neile pannud ta püssirohtu alla ja lasknud sinna poole,
kus tähed säravad. Veidike sinist suitsu ja selle järele ka sinist tuhka
jäänud järele. Rahvas imestanud, et miks pärast vanapagan sellest
mehest sugugi jagu ei saa. — E 3082 (14) < Helme — J. Karu (1894).

Nii oleme skitseerinud siin elavate näidete varal mitmesugused
ohvrikohatüübid, ohverdamistoimingud, vahendid, esemed, aja ja ka
ohvrite saajad, kes algupäraseist haldjaist ja surnuist on degenerereerunud
„kurjadeks“ vaimudeks ja keda aetakse lõpuks minema piibli ja
püssirohuga. Veel rabavamalt avaldub selline muinasusu järk-järguline
allakäik spetsiaalsete ohvrikohatüüpide puhul, mille vaatlusele nüüd
siirdugem.

¹⁾ Selle teksti olen avaldanud kirjakeelistatuna ka oma lugemikus
„Vanarahva pärimusi“ (= Valimik kirjandust keskkooli I klassile, 1934),
lk. 84.

4. Pühad aiad.

J. Jung mainis juba eespool (tekstid nr. 1 ja 2) muude hulgas ka ohvriaedu¹⁾, mis oma laadilt kaugemate sugurahvaste vastetega nii sarnanevad, et ei saa kahelda nende ühises algupäras ja järelikut väga kõrges vanuses. Väärrib rõhutamist, et Eestis selliseid ohvriaedu mäletatakse kõige paremini just Mulgimaal,

Votjaki ohvriaed ehk „laas“ (lud).

Foto Y. Wichmann.

kuigi üksikuid andmeid neist leidub ka mujalt Lõuna-Eestist ja vähemal määral Põhja-Eestist. Seniseist trükiteateist eesti ohvriaedade kohta huvitavamaid ja tähtsamaid on kahtlemata O. Kallada omad Kraasnast, kus nimetatakse sellist aiakest meie esivanemate usulisele ja kõlblale arusaamale nii iseloomustava terminiga „puhas-paik“. Ka venekeelne nimevaste Kraasnas сугëвое мѣсто, s. t. töötusekoht baseerub igivanal kujutelmal töötusest kui ohvrilepingust.

¹⁾ Vt. lisaks J. Jung, Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest (Kodu-maalt Nr. 6, 1879), lk. 38—40; M. J. Eisen, Esivanemate ohverdamised, 3. tr. (= Eesti mütoloogia III, 1920), lk. 98 jj.; O. Kallas, Kraasna maarahvas (1903), lk. 73 jj.; J. Krohn, Suomen suvun pakallinen jumalanpalvelus (1894), lk. 30 jj.

14) Aasta paarikümne eest oli veel mitmes talus Halliste kihelkonnas „ohvri aedasi“. See oli üks veike aed, enamiste talu läve ees, taras-aed oli tal ümber. Aeda kaunistasivad mõned vahtrad, jalakad, pihlakad; nähti mõni rohu sisse uppunud tikerperi ehk sõstra pöösas; aia taraseid ja teibaid mööda ronis sagedasti humal ülesse. Vaikne ja püha oli niisugune paik. Inimesed, iseäranis vanemad, vaatasivad aukartusega selle aia pääle. „Ohvri“ aeda viiti igast „uudisest“ oma osa: see oli „ohver“. Küpsetati uudist leiba, siis jagati ka ohvri aiale oma pätsikene, mille tegemiseks pääle jahu ja vee veel mitmesugust kraami, ohvri kraami (liha, villu, võid jne.) pruugiti. See ohver viiti öösel ohvri aida, — hommikuks oli ta ju kadunud. Ohver oli vastu võetud. Kes teda aga võttis, ei ole meie arutada. — H II 42, 301 < Halliste — Juhan Kivikilt (1892).

15) Ohvri aed oli üks süldigapidi veikene roigasaed ja sellel olli tõine aid ümber, et ütski sinna külge ei saa puutada. Sest sellel saanu alati viga, kes sinna aia külge juhtus puttuma, ja muidu ei saanud tervest, kui pidi nõnda üteldud valget viskama ja nõia käest nõu küsima, mis teha tuleb, — kas õbe raha küljest valget kaapima, punast lõnga ehk soola viskama ohvri aeda. Mõnikord käskis ka nõid eelnimetud asja laia vee pääle ehk aia nurkadesse visata üteldes „ohver sulle, tervis mulle!“ Nimelt siis, kui midagi häält ega elü es kuule. Jaanipäeval põletadi ohvri aia jaanituld. Kari aeti tule ümber ja pere panti tule ümber sööma, et siss ohvri aid kellelgi kurja ei tee. — H II 29, 430 (65) < Karksi — Lõhmusmägi (1890).

16) „Tont tiid, mis minu latsel nüüd säлга om tullu? Kärt, tulle vaata!“ Kärt, kes üks neist vana usu jüngrinnadest olli, ütles: „Ni om maast; täo om neid pallu näta. Vana rahvas ütlive iks: kui suvel udutsid ommugid pallu om, sis om pallu maast saanu aigusid näta, nee punatse leki om tõeste maalise.“ Lapse ema Viuu, kes alles 2 tosinat suid kui ka 2 tosinat talve oligi ilmas elanud, küsis: „Mis maalise ehk maast tullu, mis see tähendas?“ — „Noor inimene iks rumal, nigu ma ütli, ära lase last alla vana sanna kõrva minna: säält tuleve latsele alva aiguse, näe omgi kähen.“ — „Mis tont säält vana sanna kõrvan sis vika om, et last sinna laske ei tohi ja latsele säält aigusi ja maalisi külge nakkase? Säält om siande-sama maa kui egal kottal ehk ennembi veel paremb, sest säält kasvive mullu parem kapsta ja kaali kui mujal aidu seen, ja sina ütled, et tu maa alb maa om!“ — Kärt: „Noore inimese om iks rumale, nema ei tiia midägi, aava iks lorri pääle, ei usu aigusi ja aiguse andjid kottusid. Alle Sõnni Matsi aigu olli säält sanna kõrval ohvri aid, ning säält sandik om tu maa pellate“. Viuu küsimise pääle, mis tähentab ohvri aid, seletas vana eit aga häste jämetal tonil:

„Vanal aal olli egal talul oma ohvri aid, kos kik talu kurja vastalise, kui neid johtusi olema, tetti. Sinna aidu sisse panti ega kõrd, kui midagi värsket sügisetsel ajal tetti, oma jagu. Keedeti olgu taht uudse sööki, iks kiige päält anti ohvri aida. Kisti sügise mesi-puid, sis kige ilusembe käre, kos puhas mesi ning häste täis olli, viidi iks ohvri aida“. Naer tükkis selle jutu järele Viuu uultelt ilmsiks tulema, aga ta oidis oma pale kõrvale ja küsis edasi: „Mis kasu and siande töö ja kes selle töö toimetaja olli ning kunas seda vigurit mängiti?“ — Kärt nuuskas tubakat, aevastas ning akkas

uesti juttu: „Ütsinda vanembe inimese, kes neist asjust tiidseve, nigu peremees ehk -naene, talu ema ja tõse, kes targembe siandsid asju teedma ollive, teiva seda, sis kui kengi seda, nimelt noore inimese, seda espeanagemaa. Sa küssed: Mis kasu perast seda tetti? Ega kõrd, kui seda es tetta, olli alb kõrd selle asja edesiminekid, mikkest Temale andmede jäi, nigu karjaloomest, mesilindest, tõuviljast ning kigest, mis talu sissetulekusse putte. Hooletus lei seda meest!“

Nagu näha on, et sel vanal eidel tõeste hää jutu and on, ja ta rääkis ka tõeste, mis ta olli kuulnud ja näinud, sest täätuse puudusi talva tühjaksel küll ei olnud. Isegi mõista: kes 86 korda puulehte tulekit ja lehede minekit on näinud, see on muidugi targem ja täätusest rikkamb, kui selleaegsed kihelkonna kooli õpilased, kes nüüdsel ajal väga väha kodumaa vana ajalugusid uurivad, sest neil polegi aega selle jaoks määratud. Natukese inge tõmbamase järele laperdas vana eit edasi:

„Nädal perast mihklepäeva nakkab hingede aig, siis tapeti must sõnnärä, mida Mihkle päävast saadik kinni peeti, kus teda selle nädaliga tubliste söödeti. Nimetud päeval keedeti see sõnnärä, kost kige päämine püti täis ohvri aida sai viitus, konge sedä ära karistive. Tõne püti täis viidi tare otsa pääle, ütelden: Söö seda meile tullen, tõse too Sul ära minnen! Ja ommugu es näe enab koskil nääti, ses kos sääll olla võisegi: mõnel talul kooli jo mitu enge aastel maha, ning ni tahive kikk oma andest saia. Seda aiga om neli nädalit engede tulekist seeni kui minekini. Sest nädal enne märdipäivä 2-sel talvekuu pääval, sis läävä enge ärä. Nüüd tapeti ses õdakus kanu ja üts must kukk ärä, kellel kõllatse jala pidive olema, ja säält anti see lubatu and kätte, mis tullen lubati. Viuu, sa tiiad, et see [hingede] maal oleki aig iga aasta lämmi ja tossune aig om, ja kui na lääve, sis om pia külmembe aja loota.“

Viiu oles veel kullelnu, kui tema laps, kellest akatuses rääkis, mitte nutma ei oleks akkanud. Vana eit jättis käesoleva jutu järele, andis Viiole nõu nimetud Tuple Maredi juure minna, kes lapse nimetud aigusest vabaks tegevat. Ehk küll Viio kaksipidi oli selle nõuga, siiski andis ta viimaks järele, võttis lapse ja läks Tuple Maredi juure, kes muidugi märjukesest aiguse ära tundis ja õpetas, et laps pidada edespidi kõvaste selle alva koha päält kõrvale oitud saama, muidu lapsest saada viimaks väga pitkiline põdeja. Ta käsknud valgid, mis muud ei olevat kui vana õbedad, arvatud aiguse sünnitaja koha pääle viia, siis saada laps kohe terveks. Viio viinud ilma kellegi täadmada üks rubla vana õbedat, see olnud neli 25 kopika tükki ehk neli Karolinna vana ohvri aia asemele, kust vana Tuple Maret ommiku koidu puna aal rahad ära koristas, mida ma ise ilma täadmada juhtusin nägema ja kui petist ja varast saagiga minema virutasin. — H I 2, 353/5 (30) ja 358 < Helme — H. Karolin (1889).

17) Ühel talul olnud ohvriaed. Poiss pannud salaviisil tähele, et perenaine igast saagist ja söögist ikka oma jau aeda halli kivi kõrvale viinud. Poiss tahtnud aga ka oma silmaga näha, kuhu see viitud kraam sealt õige jääb. Kui kord perenaine jälle kausi täie suppi värsket lihaga kivi kõrvale kalkanud, hakkanud kaks teist poissi teine teisega käredate tülitsema (muidugi kokkupeetud nõu järele). Perenaine jooksnud

kohe vaatama, seni pannud kolmas poiss tähele, kuhu ohver jääb; kadunud see aga ise endast ära, et midagi pole näinud. Kord läinud peremees ja perenaine pulma. Poiss künnud kodus maad. Olnud künni järgi ohvri aia kõrval. Mõelnud: künnan õige selle aia üles, mis ta muidu siin ilma asjata seisab. Ta lükkanud nõrga aia võrgu eest kõrvale ja künnudki teise üles. — Teisel hommikul, kui poiss maast ülesse tahtnud tõusta, näinud ta, et jalad paistetatud olid, kuna aga valu vähematki ei tunnud. Ta kaebanud oma häda ühe vana naisele, kes seal ligidal elanud. See ütelnud: „Kulla pojuke, su lugu on väga paha, iseäranis veel, kui peremees kodu tuleb, sest su häda on sulle ohvri aia kündmisest tulnud, aga ma tahan katsuda, sind aidata.“ Naine toonud siis ohvri aiast mulda, õerunud sellega paistetatud jalgu ja lugenud ka sõnu peale. Kohe jäänud paistetud maha ja õhtuks olnud jalg terve, nagu ennegi. Naine seletanud, et kui su jalg pikemalt arstimata oleks jäänud, siis ta su elu oleks võtnud. Kui peremees teisel päeval koju tulnud, olnud ta hirmus kuri, sest ta keigeparemad hobused, lehmad, lambad olnud kõik sirevel maas. Küll siis katsutud igapidi paha jälle heaks teha; tehtud aed ohvri aiale ümber ja palutud aia ääres, kuni jälle ohvrit hakatud viima. — E 34949/51 < Halliste — H. Reissar (1897).

18) Olnud ühel talul ohvri aed. Keset aeda olnud suur laikivi, sinna viidud igast esimesest saagist, nagu viljast, piimast, ka rinna piimast, kui seal talul juhtunud laps olema. Poisikesed kusknud läbi aia aeda. Kohe jäänud peremehel hobune haigeks ja olnud koolmas. Siis viinud perenaine piima ja mett ja käinud kivi ümber ja palunud kangeste. Siis saanud hobune jälle terveks. — E 31046 < Halliste — H. Reissar (1897).

19) Va Anistekülä Jöksil võtten pernane levä õhtu ahjust vällä ja panden „tema“ pätsikese levä mõhe pääle. Hommugu lännu karja poiss karja ja mõelnud, et pätsik tema jaus om tett, võtten karja manu ja sõõnu ärä. Küll ollu sis veli selle talu rahvas kimbun, ärä tahten käkiste.

Mäe külä Kitsil ollu „tõine“ marja aianurgan, ütskõrd võtten va „Sortsu Märta“ üte ainukese marja, pisten suhu ja sõõnu ärä, ütelnu, et „saa nätä, mis ta mull iki tege“. Saanu marja ärä sõõnu, küll hakanu veli sis rөөkme, maha tahten iki veli kurku võtta. Temä ollu ka Kitsi tõust, egäta mudu ka kedägi ei olestennu. Peräst Märta tulli Laur Kitsil, tema es joole tõist änäp „pidänu“, temäl es joole tennu ta ka kedägi. — H II 42, 729 < Karksi v. — J. Hünerson (1892).

20) Karksi vallas elas Kitse talu peremees Laur. Ta valmistas igal Jaanilaupäeval õlut, karaskit ja võid, tegi ukse ette murule tule, pani igast toidust osa tule ümber, ajas siis karja (kõik koduloomad) 3 korda ümber tule, iga kord igast toidust vähe ära võttes, mida aeda, teiba alla valmistatud auku visati. Tule ümber oli kõik pere koos, ka kassid ja koerad. Ülejäänud toitu võis pererahvas ise tarvitada. Aiast ei tohtud aiavilja ega marja ühelegi võõrale ega ka naisterahvale anda. Kord sõõnd sulane aedas vabarnaid. Sulase naine olnud väljaspool aeda ja ütelnud: „Sa sööd ikka ise marju, anna ometi mulle ka natukene.“ Sulane annud marju, kuid tal tõmmatud selle eest „kõri maha“, nii et pole enam õiget moodi süüa saanud: neelamisel logisenud kurk ja hädavaevalt saanud sööki

alla neelda. See viga jäänud tal surmani külge. — E 50878 (1) < Karksi — A. Laan < Mai Kangur (1920).

21) Ohvri aedasi nimetati hiljem tondi ehk pelli aedadeks.

Takeperas Umpalu talus olnud veel hilja aja eest niisugune tondi aed. Kust ajast teda pidama hakatud, ei ole teada, aga mõne kümme aasta eest tagasi viitud sinna veel andeid: elajate poegimisel värskest piimast, uudsest leivast, värskelt lihast supist jne. ja nimelt enne, kui keegi seda isi oleks maitanud. Jäänud niisugune ohver kogemata ehk meelega andmata, olnud varsi õnnetus käes, olgu inimeste ehk loomade juures.

Takepera Lopsu talus olnud niisamasugune ohvri aed. Talus olnud korra pulmad ja sinna tulnud mõisa poisid kontvõeraks ehk „lits-lusikaks“. Peremees ei ole neile kedagi anda lasknud, vaid käskind kontvõerastele silme vahele reustata. Mõisapoisid läinud vihaga ära ja teutanud koerustiku pärast enne äraminekut ohvri aia ära. Varsi olnud peremehel silm-nägu kuklasse pöörtud. Ohvri aed puhastud ära ja palutud poisid tagasi pulma ja peremees olnud varsi jälle terve.

Takepera Päiditalus olnud ka säärane ohvri aed. Ükskord teinud peremees poisiga koa (koda) juures pidu tarvis õlut. Tarviliku talitusele minnes kinnitanud peremees poisile kõvaste, et poiss hoolega õlle kurna järele vaadaku, et keegi sinna juure ei pease ja et ta ise ka mitte seda maitsema ei hakkaks. Poiss pidanud sõna. Aga koa seina alt roomanud must uss kolde ääre ennast soendama, mille poiss toki otsaga tulle lükanud. Varssi peale selle olnud peremehe laps suremas haige. Unes üteltud peremehele, et haigus selle pärast tulnud, et peremees rumala mehe õlle vahiks jätnud, kes ohvri-aia peremehe lapse, kes tule ääre ennast soendama tulnud, tulle lükanud.

Karksi Kitsitalus olnud ka niisugune ohvri aed, kelle üks vene preester peremehe palve peale sealt ära kautanud, sest et aednik (ohvri aia elanik) nenda täkuks (üleemeelseks) läinud, et enam kedagi ei ole elada lasknud.

Niisuguseid ohvri aedu olnud veel: Polli Kiisa talus, Pöögile Illausse talus, Pöögile Puuritse talus. — H II 23, 219/21 (11) < Karksi — A. Kitzberg (1889).

A. Kitzberg nimetab viimasena Kitsi talu ohvriaeda (vt. ka tekste nr. 19 ja 20), kust vene papp „aedniku“ kaotanuvat. Kui võrd just „aednik“ ohvrikoha asuka nimena rahvapärane on olnud, seda pole enam võimalik ligemalt kontrollida. Kuid kindel on igatahes küll, et neile asukaile on kaldutud andma varjunimesid, et õige nime mainimisega neid mitte välja kutsuda (vrd. kuradigi väljakutset nime ütlemisega, mis baseerub nn. nimi-hinge kujutelmal). Mõnikord öeldakse koguni ainult „tema“ või „teline“ ohvriaia vaimu kohta (vt. tekste nr. 19 ja 70). Jälgigem nüüd veel ligemalt selle Kitsi talu „tondi“ ehk „vanapagana“ väljaajamist ohvriaest:

„KITSI TONDIST JA TEMA VÄLLÄ AAMISEST.“

22) Kui Karksi Kitsil vanapagan ollu, sel aal ollu paks kuuse mõtsa salk kohe Kitsi tee ange vahel (praeguse Rõnli talu koobamäe ligidal). Sääil ilmutet ütveviisi möödaminejatel inimestel imelikuid nähtusi. Ööse, ku mõni üksik inimene sinna kotele teed mööda mindes jõuden, siss kutsun vanapaganta endel külälises. Selle kõrral, ku ta inimest kutsun, ilmuten ta ennast ka inimese näol. Seegi perast ei joole julgen kennigi sinna vaateme minna. Egä poolbe õhtu ollu pagantel sääil kuusikun kange vihtmine. Sääil vihut siss suuri ja väiksi paganit poolen ööni. Ütsinti ei joole julgen kennigi sinna vaateme minna. Kui kateksi sinna kuusikus lännu, siss ei joole sääil kennigi kedägi nännu.

Praeguses nimetatud koht on lage maa põlluks tehtud, kus üks lohk (veelomp) sääil kohas on, kus enne kuusik ollu. Sääilt lohu ligidalt olla 16—17 aasta eest lõhutud üks suur kivivare ärä, sest et ta põllu sees olli olnud. Sääilt olla siis leitud mitut vanaaegseid käerõngaid, ahelaid ja mitu risti. Vist on see üks Gootlaste haud olnud.

Kui Kitsil alle ton di eläsive, siss ollu neil sääil suur julgus ja voli inimeste üle ollu. Üits kõrd olli poisi jõmmiku Kitsi ohvri aia st vabare varte otsast vabare marju söönu ja ka oma emädel anden marju. Siis pitsiten vanapagan neil poisi jõmpsikutel kaala ärä, üteldes: „Kas ma tõisitel käsksi anda?“ Nüüdgi olla neil meestel, keda vanapagan pigisten, pitsitamise armikaala pääl. Sinna ohvriaja pääle ei tohita naisterahva röövit vähemat kui midagi panna.

Kui vene usk siamaale tullu, siss heiten Kitsi talu rahvas vene usku ja vene preester aanu siss vanapagane Kitsi talust väällä. Nädäl enne jüripäeva, siss lasken vene preester ohvri aia ärä lõhku. Meesterahvas kajunu siss ohvri aida laua alla sügäve augu maa sisse. Sinna auku lasken preester siss ohvri aia puu ja laua sisse panna ja lasken mulda pääle matta. Siss pidänu pagan sääilt ära mineme ja ilma paigata oleme.

Sis käunu ta kolm ööd järgi mööda peremeest Lauri kiusamen, ütelnu Lauril niinda: „Mis sina, Lauri, minust kiusat? Mia ole siin kavva aiga elänu, anna miul aset!“ Peremees Laur juhataenta siss Võrtsjärve. Vanapagan ütelnu: „Sääil ei joole mitte nõglal ka aset, kus mia ometige sinna mahu!“ Siss jätten ta ometigi peremeest seekõrd kiusamist järgi ja lännu peremehe käsu pääle Võrtsjärve poole mööda Viiratalu musta hobese sellä. Paganel ollu laiakiilaje laege kübär pahan. Sest ajast saantik kadunu Kitsi talust vanapagan ärä. — H II 48, 484/6 (3) < Karksi, Kurimetsa — J. Kivisäkk (1894).

23) Kui Karksi Kitsi talus tont oli olnud, siis ollid nad sääil kuusikus varjus olnud, mis kahe Kitsi tee argude vahel paksus sel ajal on olnud. Sääil on nad mitmesuguse näol möödaminejadel inimestel imelikuid nähtusi ilmutanud. Iseäranis ööse, kui mõni üksik jalginimene sääilt mööda käinud, kutsunud „tont“ endale võeraks. Et ta küll vahest inimese näol end ilmutas, ei julgenud siiski üksinda sinna vaatama minna. Iga laupäeva öösi, siis olnud sääil kuusikust tontidel kange vihtlemine, sääil vihelnud siis keik paganad endid. Kui sinna kaks ehk rohkem inimesi vaatama läinud, siis kadunud tontid kui maa alla ja kuulnud ainuld vihtlemise häält ja vee kaldamist.

Sääl Kitsi talul olnud ka ohvriaed. Üks kord korjanud veikesed poisid jõmpsi kad ohvriaest va araka marju ja annud oma emal. Siis pigistanud pagan poisid jõmpsi kat kaelast, nii et ta mitu aega haige olnud. Ja ütelnud poisid jõmpsi kadel: „Kas mina teid neid vaaraku marju tõistel käskisin süüa anda?“ See poisid jõmpsi kul olnud kuni vanapäevadeni (surmani) armkaela pääl.

Eelpool nimetatud kuusiku kohas on ka suur kivilade ära lõhutud, mis põlluks tehtud ja säält olla mitmed vanaaja asjad leitud. See koht on praeguse Kitsi taluperemehe Hans Kangru põllu sees ligi Rängli talu koobamäe, vakamaad 3—4 õhtu pool küljes Kitsi talu tee ääres.

Kui vene usku siinamaale tuli, siis oli Kitsi talurahvas veneusku salvinud ja vene preester oli siis tondi Kitsi talust välja ajanud. See olnud 43 aasta eest tagasi üks nädal enne jõripäeva. Siis lasknud preester ohvriaia ära lõhkuda ja lasknud ohvriaeda auku maasisse kaevada. Sinna lasknud ta ohvri laua ja aiapuud sinna auku sisse aada ja mulda pääle ajada ja siis õnnistanud preester seda kohta.

Siis pidi tont säält äraminema ja ilma kohate olema. Kolm ööd järgi mööda käinud tont Kitsi talu peremeest Laurikiusamas, üteldes: „Miks sa mind kiusasid? Ma ole siin kaua aega elanud siin aseme pääl! Anna mulle aset!“ Peremees juhatanud siis teda Virtsjärve saare pääle. Tont ütelnud: „Sinna ei mahu mitte üks nõõpnõelgi, kus mina sinna veel mahu!“ Kui peremees talle aset ei lubanud, siis läinud ta mööda Viira talu Virtsjärve poole, musta rats hobuse seljas, tondil isi must laiakiilajalaega müts pääs. Sest ajast saantik kadunu tont Kitsi talust ära. — E 10241/2 (12) < Karksi — J. Kivisäkk (1894).

Esivanemate hingedeusu ja palvevennatseva kristluse kokkupõrkel võtab vaimude väljaajamine ohvriaedadest mõnikord õige põrutava ilme, kuni nn. kurjast vaimust vaevamise ja usuhullustuseni:

„MATS TONTE KIMBUN.“

24) Juba om tost ajast pool sada aastet möödä, kui miu prillane naaber ja sõber T. vallan eläs, kos tol aal tubliste nõidmist pruugiti ja täst suurt tulu oodeti ehk kahju kardeti. Miu sõber elli tol aal V. talu ligitel, kon sortsimine ja soolapuhumine kige enäm aljend ja tontetiimine kige kõrgembel järjel õitsesi. Tol talul saise vasta päeva tõusu suur ilulus aid, kon kirsi, pihle, toome, köivä, lepä ja muu tõse puu aidä ilustive. Sääl aian olli nõidjate usu järgi jumalite elupaik. Kuidas neid nimeledi, ei ole teedä. Tolle külä vana rahva jumalite nime järgi om nende nimi vist poostel ollu, sest nu külä vana rahvas tiidvä sedä nimme kui jumalite nimme. Nende tiinimist ei tiidä kah midägi; ka neile viidu ikka uudsest kui mujal pool. Vana talu ätt hoitse ja kaitse sedä aidä kige loomieest, nii et ütski sinnade es tohi puttu, too üteldi kohe surevet. Aga vanake hoolits ja murets ka jumalite eest tubliste, nii et nemä vist küll nälgä egä midägi puudust es tunne. Talu esäke pani silmä kinni ja pidi surma Hansu tahtmisel siit sinitse taeva alt ära reismä. Poig Mats, kes täie ealine olli, sai

nüüd peremihes. Aga et uvve aja haridus ja õppus Jumalest ka temäle olli raasike mõjunu, sellep es piä temä esä prukest midägi lugu nink et aian uipit egä marja puhmit es olle ja pääleki olli aid põllu maa sihen, siiparast ragus temä sõbra nõu pääle puu maha ja kündse aiä üles.

Kolm päevä pärast toda tulli too temä sõber ja nõu andja Madis (nii olli temä nimi) Matsi manu. Mats olli prilla kigen tävve perega põllu pääl tühün, ilm olli ilus, nindä et lust olli tüüd tettä. Madis kutse peremihe ende manu ja näidäs käege taeva poole ja ütäl: „Kulla velleke, kas sa ei näe viimse päeva tähte? kae, kon kohtu mõistja . . .“ Madisel ollu sõna pooleli, sääl lask peremiis kohe põlvili ja kisendas aru saamate sõnu: „Tule — näe — halaste — viimne päe — kurat suure sõa väege — taevas langes.“ Ka Madis pallel põlvile, aga äkki karas temä üles ja karjus: „Maa palas, maa palas! läki, läki kodu kõik palvele! Tiinjä es taha minnä, aga peremiis sundse neid vägisi. Kodun panni kik põlvile maha. Luges sõnu siit ja säält, andse siss ravanduse leibä ja viinä rahvale. Peremihe kätte jäi lõpp ja sii rüübäs ära, nii palju kui ruusin olli, nink jäi siss kui surnu makame. Madis säädse aga tiinjit sordi järgi kui lina punde ja nimest siss, kes taeva saa ja kes põrgu lätt, kik sii tüü kestse kella 11—6. Siss sai pere süüma ja siss makame. Kui pere sõi, läts Mats sinnade aia asemele ja ohvert sääl kuke, ninda sama tegi ka Madis.

Matsi es jäta tondi rahule, kui temä mõtsa läts, siss essitive na temä ära, käisive aina rua viisi ehen ja taka, vahel juhtsevi temä ka sügävette vette, kust temä suure vaivage pääsi. Temä otse abi mitmelt poolt, aga midägi es või ka. Palvemajast pidi abi tuleme, sinnade käis temä hoolege. Egä pühabe olli täl kui pühamaale rändamine ehin. Pühäbese päeväge 40 verstä maad ärä käia, kolm-neli jutlust ärä kuulata ja pääleki tühä kōtu ütēn kanda, sii masse ka midägi. Kelle silmä iist sii mehine püüd pidi varjule jäämä — ja rutem kui arvate võis, olli Mats velliste seltsin esimeheks tõistest pantu.

Sii olli palaval suve aal, suure meestekoori pühal, kui vana Mats ju hommuku kellä kuvve ajal palve maja manu tulli. Sii kõrd sõitse temä hobesega. Suure lugemise tare akne alla aia külgi keitse temä vana kõrvi kinni, aknest müüdä minnen kaie temä läbi akne sissi. Sõa nakas pesmä ja ihu karva väriseme, taren suurt musta langa kerä edesi tagasi jooskman nägevet. Endestki mõistä tiidse Mats, et sii tont olli, aga temä aie söäme rindu, võtse maja võtmetege kolm risti otsa pääle ja tegi usse valla. Risti ette lüvven astse temä sisse, langes põlvili maha ja tegi pea tunn aiga sääl palvet. Kuidä „Amen“ ütäl, siss tuhat tontisüllasive egäst nurgast kui lärtsati. Selle aja sihen olli ju inimese välja kogunu. Kui nüüd Mats usset kais, siss tullive nemä sisse. Täambe olli Matsil palju tööd, aig kunni õdaguni kulli temäl nii ära, et tä kõrdägi hobest es saa kaema minnä, mis tõse ollive andnu, seege loom olli.

Kik ollive ju ära lännu, kui Mats sõitma nakas. Päe läts looja. Lõune küllest tõusive pilve üles. Vihmä nakas satame. Helle päeva järgi olli kott-pimme tulli. Mõtst läbi minnä olli nii pimme, et sõrme es näe suhu pistä. Kõrrage ei jõvva hobenevankertenam vedäde. Mats tulli vankrist maha, leidse aga ta koguni maa pääl olevet ja kik neli ratast puudusive.

Vana poiss olli ratta maha võtnu ja mõtsa juhtin. Mats luge pikki palvit, aga ratta es tule otsa. Nüüd otsima. Kavva aigse otsimise järgi sai temä viimati ratta kätte, panni neid otsa ja tegi tugeve pulga ette. Verst maad olli temä ära sõitan, siisama lugu jälle kähen ja nindä sündse kolm kõrda. Kolmande kõrra aigu võtse temä pihle puud ja tegi sest vankrile pulga ette ja nüüd es tohi vana sarvik enam oma tempe mängmä tulla. Ärä väsinu ja like kalkun tulli temä kodu.

Matsi talu rundin olli üts vana ahervars, ka sinnade oli esä ohvrit viinu ja teda es tii poig enam, vaid temäl olli mõte sedä ahivarre all saisvat maad üles kündä ja põllus tetä. Küll keeleti Matsi ööse sedä tegemist ja juhatadi ja näidati sada kõrda, kus säääl kulla ja hõpe raha tonni saissevi, muud kui mine ja võta kohe jalamaid ilmä aja viitmäta ära. Aga egä kõrd kui temä üles virgusi, olli kellä 12 aig, sellep Mats es lää ja viil pähleki temä pidi ütsinde mineme ja ilma ravvase riistate.

Nii öösise tontte piinamise ollive hirmsa. Kõrd istse temä oman kambriin ahju kõrval tooli pääl, kui üts miis sisse tulli, suur haamer kähen, astse temä manu ja pandse haamri kohe Matsile keskele pääd ja üteli: „Kuisina selle ahervarre üles künnad, siss saata pääselle haamriga lahki löödus!“ Mats es hooli sest ka mitte, vaid temä laskse iks üles kündä ja ahervarre ära lahku. Kolmandel päeval pärast sedä tööd löödi temä pää pooles tolle haamrige ja toosama miis olli. Kui jälle miis olli ärä lännu, näidäs temä oma pääd tõistele ja näe — tõesti olli ramm pääs. Tost saani jätivi tondi tedä kiusamast ja Mats elli viimati üttele õiget ja hääd ellu, aga om nüüd ju kalmu künka alla ihu korjus ärä mädanu, aga hing viit taevalistege oma löbuset aiga. — H II 25, 221/4 (2) < Helme v. — Gustav Habicht (1889).

Ohvriaedadest vt. veel tekste nr. 1, 2, 11, 51 ja 79.

Aianurgast vt. tekste nr. 15, 51, 56, 59, 61 ja 63.

Et meie ohvriaedu trükipaberil seni üldse põhjalikumalt pole tutvustatud, lisan siia veel mõningad näited väljastpoolt Mulgimaad:

25) Ruhja kihelkonnas, Aaraste vallas, Entsi majas on suur puu ojakese kaldal, mis läbi mõisa Entsi maja alt läbi jookseb. Puu ümber olnud aida, aia ümber puu kivi vare. Iga Jüripäeva hommiku on must kukk tapetud ja aida visatud ja selle verrega maja uste peale ristid tõmmatud. Igast esimesest aasta saagist pidanud esmalt temale ohvriks viima, kui ei, siis juhtunud mitmed viirastused. Esimesest põllu saagist kas või paar tera; esimesest rahast kas või krossi.

Kord asunud sinna uus sauna mees, kes seda veel ei ole teadnud. Tema tapnud oina ja ei ole sinna midagi viinud. Teisel päeval hakanud veike laps järsku kisendama: „Isa, näe, tont tuleb uksest sisse!“ — „Isa pojuke, püha ristike, mis juttu sa aead?“ ütelnud isa. Poeg vastanud: „Jah, näe, nüüd läheb välja!“ Mõne päeva pärast öösi kuulnud nad väljas suurtrabinat. Mees läinud välja vaatama; naene ei julgenud üksi tuppa

jäeda ja läinud, kätt mehe öla peale toetades ühes. Väljas näinud nad kõik kohad nii kaugelt kui silm ulatanud sikkusid täis oleva. „Issa pojuke, mis see ometi tähendab?“ ütelnud mees ja nüid kadund kõik järsku ära.

Kord kõnelenud mees oma viirastusi vana sulasele. See küsinud, kas vahest midagi veristanud ei ole, ja seletanud: „Ega sa siin ometi muidu elada ei saa, kui sa andi ei anna, olgu ta minu pärast kas või vere piisk.“ — „Mina ei ole enne tontite teeninud, ei teeseda nüid ka!“ vastanud sauna mees.

Laupäeva õhtu tulnud üks mees sisse, kui kõik teised vihtlend olnud, viskanud vett kerisselle, see on aga külm olnud. „Teine kord küta nii, et mulle ka saab,“ ütelnud võeras ja läinud välja. Võeras istunud parajasti vankrille ja andnud härgadelle vallu, kui vana mees ka välja läinud, et võerast tunnistada.

„Mis mees see ometi peaks olema? Keegi ei sõida siin nurgaski härgadega,“ mõtelnud sauna mees. Võeras sõitnud oma härgadega ikka oja poole.

Sauna mees rääkinud viimaks seda õpetajale. Õpetaja tulnud ja lasknud puu maha rajuda, ehk küll peremees vastu vaieldud. Raha korjanud ta sealt ära ja viinud kiriku laekasse ja käskinud kõiki, mis veel leitakse, ka sinna tuua. Üks soldat joonud aga sealt leitud raha kõrtsis ära ja jäenud pimedaks.

Selle loo jutustas Kuigatsi Kengu peremees Treumann, kes seal elanud on. — Veske 3, 69/71 < Sangaste, Kuigatsi v. — J. Orgusaar, kooliõpetaja (1885).

26) Sangaste kihelkonnas, Sangaste vallas, Tüüri talo maade pääl olla olnud Hiie aid, kuho sisse kõik ohvri loomade luud visatud ja maetud. Põld kandvat seda nime veelgi: Hiiepõld. — H II 33, 706 (4) < Samara — J. Pint (1889).

27) Ei mitte kavven majast, rohkembast üks üte veiko aian oll alati löüda üte ohverdamise kotuse pääle kokko pantu tuhk ja pühkmise puro, kos oll löüda kikkajalad ja päid; selle pääle oll veel kikka veri valatu. Selleläbi, usose rahvas, pidas kikk maja edesi minema. Ölut valati ka pääle. Selle huniko kõrval oll üts tõine, kos suuremba elaja luu olliva. Seda ütliiva olevat maja elajädele väega kululik ja hää. — H, Wiedemann 1, 210 < Võrumaalt.

28) Võru vallas, Tsopa külas, Kiido talus näidatakse praegu üht kohta, kuhu vanast esivanemad ohvrid on kannud. Küla on järve kaldal, kus nimetatud talu kohal järve kaldal aed on olnud, mida tapu aiaks kutsutakse; senna on ohvrid kantud. Praeguse peremehe Jaani vanaisa Jüri on juba ohverdamist maha jätnud. Enne Jürri olnud peremees, läinud selle tingimisega ära, et ka Jüri veel ohvrid peab viima.

Ohvri viimine sündis igastuudse (värske) viljast, lihast, viljalast, roast jne. Sügise ei tohtinud enne keegi ühestki süia, kui ohvri and antud. Nii näituseks pidi anuma täis rooga senna kohta valetama. Jüri oli küll seda kohta hoidnud, aga ei olla ohverdanud. Sellepärast aga sündinud elajatel mitmesugutsid vigadusi. Ühed ütelnud, et ta edasi ohverdama

peab, teised ütelnud aga, et seda kohta ära künda. Jüri ei ole aga kumbagit teinud.

Edasi jutustetakse veel: Kord tulnud Jüri (või ei tea kes?) kündmast koju ja heitnud söögi peale tapu aia lähedalle puhkama ja pannud härja ikke peala. Kui ta üles ärkanud, olnud tema ligidal kui heinasaadu ja püüdnud magajat vigastada. Ta võtnud härja ikke ja peksnud seda kogu, kes siis mitmesugutse healitsemise järele üle perve järve läinud. Tost saadik ei olevat midagit nähtud.

Foto U. Harva.

Votjaki külade ühine ohvriaed (*lud*) Ufa kubermangus, Birski maakonnas.

Jüri poeg Jakob Raag, kes umbes 30-ne aasta eest ära suri, ei lasknud veel sealt kohalt rohtogilõigata. Aga nüüd ei mõteldagi enam selle peale, vait see kohtki on üles küntud. See aed mõedeti siis naabri talu kätte, kelle peremees Hendrik Onu selle püha koha umbes 20 aasta eest ise ülesse kündis. Hindrik Onu talu hiljem teise koha peale ehitatud ja see püha koht jällegi vana pere käes. Seal ligidal noored pärnad. — Veske 2, 346/4 (2) < Põlva — J. Melzow.

29) Kõnnu küläh om vanal ajal kats pühä aida olnu, tõine aid om toisen külä veeren olnu. Neil kate vana rahva pühä paigal om übergune aid ümbre tettu. Ja sinna ommava kiik külä rahvas omi andit viinuva. Ne paiga ommava külä rahvas niida pühäs pidanuva, et neide aido sisse es tohtnu ütski oma jalga pista. See arvati selle kiike suurembast patust, kes

seda pühä paika oles rojastanu, ja selleperast oliva ka neil paikadele kõva aia ümbre tettu, niida et neid ütski patune es või puttu. Ja kes oma andet tahtsi sinna pühä aida viia, see pidi oma ande, mes temal oli, üle aia sisse pandma. Ja neide aido sisse korjati kiiksugust varantust.

Mõlembin aien olli üts raha korjamise anum ehk üts puu mold, vana aegse anoma, molli sarnane. Senna molli sisse pilluti üle aia vask raha tükkä. Ja mõni kõrd om see mold raha veerini täüs olnu ja ütski inemise käsi ei tohtnu neid andit säält pühäst aiast ärä minna võtma. Kes sedä oles julgenu tetä, see oles pidänü senna samma paika koolma. Seeperäst ei julgenu sedä ka ütski tetä, seeperäst jäie see varandus kiik aien puutumada, niida kuis temä pühä aida oli pantu.

Ja viimate kui nee, kes pühä aida seda varandust oliva korjanuva, ärä kooliva ja uus rahva selts asemele tuli, kes enämb neist pühä aiost paljo lugu ei pidänü, viimate leieva katsi kiike julgema meest külän kokko ja ütliiva teistele, kes pelgiko oliva pühä aida minemast. Nee kats meest lät-siva aida ja võtiva raha kiike molliga aiast välja ja ja odiva külä rahva keskel nee veiko raha tüki ärä. Ja tost päivast saadik kadosiva nee mõlemba pühä aia üte kõrraga ära ja ei ole meie põlve rahval muud perrä jäänu kui üts mäletus, mis veel mõni vana inimene kõnelas, kes neide pühä aidade lugu omi vanembide käest om kuulnu, ja mis pea ka saap kaduma. Seeperäst ole mina püüdnu neid kokko korjata vana rahva suust. — EKS 8° 5, 533/8 (11) < Rápina, Kõnno külä, Miko talu — Jakob Jagomann (1876).

30) Kuna Taarajumal¹⁾ küla lõunepool otsas ilusa lepa ja kasepuu metsa ääres aset oli võtnud, nõnda oli hiie jumal enam okaspuu metsa armastanud. Hiie jumal olnud küla põhja pool ääres, ilusast kuuse ja männi metsast ümber piiratud. Suurejõe kaldal, kauni aasamäe peal, olnud Hiie armsam asupaik. Hiie jumal ei ole kulda ega hõbedat saanud, vaid rahvas on temale teist sugu maugast viinud. Aasamäele on loomust mõned augud jäänud ja need olnud siis hiie jumala vara kambriks. Rahvas viinud talle ohvriks igasugu asju nii kui: uudse vilja igast sugust, villu, liha, kääki, vorsti, leiba, saia, silku, soola jm. selle mõtte ja palvega, et hiie neid kaitseks ja varjaks kõige õnnetuse eest, mis elu ülespidamist takistab. Et loomad ei saaks püha paiga ligi, tehtud suur kõrge aed ümber. Siiski need hiie augud olnud jälgid näha riiete tükkide ja liha ja muu toiduga segamini, läinud haisema. Nii räägib rahva suu. Ja praegu on sellest see mälestus veel järele, et seal juures põldusi hüütakse „Hiieaja põllud“. Kus kohas enne hiiejumala kodu olnud, seal kohas on praegu ühe päävamehe saun, ja hüütakse Hiiesaun.

Hiiejumal olla ikka armastanud enamiste jõe ääres ilusamate kohtade peal aset võtta. Nõnda ka Mõrasti valla rahva hiie olla jõe ääres olnud ühe ilusa suure lepa otsas. Praegu on selle koha peal talukoht ja kannab nime „Hiielepa“. Nii tuleb ka Rapla kihelkondas Järvakandi valdas see nimi „Hiiekõnnu“ ette; vist muidugi hiiejumala elukoht ennemuiste. Aimre valdas, Märjamaa khk. on ilus kuuse metsa tukk kõrge mäe peal, ümberringi põldu-

¹⁾ Taara rahvapärasuse jätan siin täiesti puudutamata.

dest piiratud, olla enne Taarajumala kodu olnud. Ja tänapäevani hüütakse seda metsa tukka „Tüüra“ ehk „Taara“ kuusik. — H II 17, 127/9 (2) < Märjamaa, Tolli — M. Siedermann, kooliõp. (1889).

31) Hiie mägi on Küdema küla piiris, Uustalu pere ligidal, umbes $\frac{1}{2}$ km kaugel, Paasta poolse tee ääres. Rahva jutu järele on see vanasti püha koht olnud. Seal lähedal ka maatükk, mis aiaga on piiratud ja mida hüütakse Hiie aid. Nimetus on sest tulnud, et seal varemini Hiie talu on olnud, kuid von Ditmar on need maad mõisa kätte võtnud ja maja lasknud ära lõhkuda. — E 60740/1 (1) < Mustjala v., Küdema k., Tulesu t. — Theodor Kaljo < Heinrich Miller, 63 a. (1927).

5. Ohvrikivid ja ahervarred.

Kuna aiaga ümbritsetud ohvripuud ja -salud on meie kauge-
mategi sugurahvaste juures täiesti üldised (ja vastavad keele-
liselt mitmel pool just meie „laas“-sõnale), siis veekultus
sellevastu näikse soomeugrilasil hoopis vähem arenenud¹⁾. Lääne-
meresoomlaste juures on aga ka ohverdamised allikaile ja muile
veekogudele üsna tavalised ja seda tõenäoliselt tugeval germaani
mõjul. Eestis võime jälgida veekultuses üsna suuri vahesid: eriti
populaarseks see on paisunud kõige enam germaani mõju aluses
Lääne-Eestis ja kõige vähem see tungib esile Mulgimaal, kus puude
ja aegade järel teiseks tähtsamaks ohverdamispaigaks on kivid ja
ahervarred. Hulga Mulgimaa ohvrikive ja ahervarsi on loetelnud
juba J. Jung oma varemmainitud teoses „Muinasaja teadus“ II.
Lisagem nüüd neile muidki kirjeldusi meie vanavarakogudest:

32) Ohvri kivisi on kaks Lohuri talu põllul, kust neid hilja aegu
püssirohu abil lõhuti, sest et nad väga suured olivad. Rahva jutu riis-
mede järgi viitud sügise „hingeaeg“, kui loomasi tapetud, ka mõnda sugu-
seid liha hingede jaoks. Mõned tapnud kanu ja anisi ning tuisi „hingede“
jaoks ja viinud ohvri kivile. Ka olla ohvrid tarettsale pantud. Ka mõni
naljakas tähendus rahva jutu riismes käib selle kohta nagu: „Kana sõi
ohvri ära ning kukk õginud ta oma pugusse“, mis hingede tarvis pandud.
Hingede aeg olnud ka kõige parem aeg loomasi veristada. — H III 28, 146/7
(9) < Viljandi v. — Jüri Täht (1896).

33) Nõia ahervarsi on, kuhu mitmet seltsi rua ohvrit piab viima.
Kui lamba värsket sügisesel ajal keedetakse, piab õhtusel ajal kausiga
ahervarre sisse viima. Kui siga tapetakse, ka siis piab ahervarrelle kõige
esimene pajast tõstetud kausi täis viidama. Kui lehm al poeg oli, siis pidi
perenaine ikka ka ahervarrelle sääri piima viima, mida ta kõige esimese kausi

¹⁾ Vt. U. Holmberg, Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker (Helsinki, 1913).

sisse pajast välja tõstis. Ka naised pidivad maha saamise järele oma esimest piima sinna lüpsma. Kui neid ielnimetatud ohvrisei ei ole viidud, siis ei ole ka selle talu inimestel pidu ega põlve olnud.

Üks niisugune ahervars on praegu Tarvastus ühe talu maa pääl, aga risti usk on selle söödiku säält välja hirmutanud, nii et talle mingisugust ohvrit tarvis enam ei ole. — H, Gr. Qu 336/7 (94) < Paistu, Holstre — J. Reevits (1893).

34) Holstres olnud Kumpsu talul üks ahervars, kuhu nad mitmesugusid asju ja uudist söögi kraami nagu kümneseks kannud. Kui sinna midagi ei ole viinud, siis sündinud õnnetus. — H II 49, 217 (2) < Paistu, Holstre — J. Leppik (Punabu) (1895).

35) Aidus Nadsaku Varese vare kohal muiste linn, Jaani linn. Praegune vare vana kiriku ase. Kiriku juurest läks tee mööda. Tee ääres seisis suur ohvrikivi; praegu alles. Siin ohverdati enamasti labad. Isegi leent ohverdati. Ohverdamist veel 50 aasta eest. Varel on suured kivid peal, nende siht käib põhjast lõunasse; need matusekivid; igal peremehel oli oma kivi. Palju põletatud ja põletamata luid leitud. — E 54616 < Tartu — M. J. Eisen.

36) Karksi Tindi Tõrvandil olnud ukse ees ahervars, kuhu ohvrit viidi. Tihti näinud naabrid, et Tõrvandi ukse ette isandad kolme hobuse tollaga sõitnud. Õue värav olnud kitsas, tõld pole hästi mahtunud. Härrad tulnud tollast välja ja aidanud ise tõlla läbi.

Kord tulnud naabri, Riidama, karja sekka keerdsarvedega oinas. Varsti tulnud Tindi perenaine Riidamaale ja ütelnud: „Ennäe, minu keerdsarvedega oinas siia tulnud!“ Võtnud siis oina kinni ja viinud koju. Oinas olnud vana kuri ise, kes sellepärast Riidamaalt ära läinud, et talle Tindil korra kurja tehtud.

Tõrvand olnud rikas mees. Rikkuse eest lubanud ta oma esimese poja ära. Kui Tõrvand ise ära surnud, jäänud poeg peremeheks, kes ahervart pole enam pühitsenud. Ta lasknud asemegi üles künda, mille eest tal kurgu sõlm välja tõmmatud, nii et alla pole midagi läinud. Selle kätte ta surnudki. E 50878/9 (2) < Karksi — A. Laan < Mai Kangur (1920).

37) Hiiepude ega muu iseäralikude pühaks peetud kohtade üle Tarvastu vallas ja selle ümberkaudu ei tea ka kõige vanemad inimesed (kelledega mina olen kokku puutunud) midagi rääkida. Aga õuedes seisvaid ohvrikiviahervarsa olevat siin mitmel talul olnud. Nii näituseks Tarvastu valla Pikru küla Oja ja Räägi taludes. Neis taludes, kus tähendatud ahervarred olnud, pidatud iga uudsest viljast ehk kui mõni loom ära tapetud, siis selle liha keetmise ajal pajas leeme peale kogunud verist vahtu, enne kui keegi seda toitu veel katsunud polnud, nende ahervarte pääle ohvriks viitama. Kui keegi viimata jätnud ehk „värsket keetmise“ juures ise enne ahervarrede viimist seda liha või leent katsunud (maitstud), siis surenud seal talus kõige parem loom, sellest jaost, mida keedeti, kohe ära. Pääle selle viitud nende ahervarrede pääle „hingeõhtul“ (2 Nov.) kausiga värsket, keedetud liha ja verekakkisid ohvriks. Hingede vastuvõtmise õhtul

(4 näd. ennemalt) viitud igas talus jälle kausi täis paksu tangu putru hingedele söögiks. Kus talus ohvri ahervart polnud, sääl viitud „hingede söögid“ tare otsa püüle. Seda tehtud sellepärast, et kui lahkunud sugulastega sõbrade hinged oma maapäälsete tutvade juure tulevad, et neil siis ka söök ees leida oleks. Sest „hingede ajal“ olla neil luba inimeste seas nägemata kombel ümber liikuda. Ohvri kivi varedest ega hingedele söögi viimisest pole praegusel ajal meie pool enam jälgegi järele jäänud. — E 21200/2 (1) < Tarvastu — Joh. Waine (1895).

38) Igal peremehel oli oma maja varjajad ja õnne andjad vaimud, kelledele ohvrid viiti. Igal peremehel oli oma maja vaimude ohvri kivi ise kohal. Sinna maja varjajade ohvrikivile viiti igast uudisest viljast ja värskest söögist esimese osa. Kui selle ära söi ehk viimata unustas, sellele tuli suur õnnetus ehk surmgi.

Kord oli peremees jaanipäevaks õlut teinud ja esimese osa päält ära võtnud. Et aega ei olnud ohvri kivile viima minna, siis pannud kannuga sahvri laudi pääle. Perenaine ei teadnud sellest midagi, et see ohvri õlu oli, ja jõi ära. Perenaine jäi haigeks ja surrigi. Ei aitanud arstid ega rohud, sest ta oli vaimude ohvri õlle ära joonud. — H II 66, 683/4 (303) < Tarvastu, Vooru — J. Kala (1907).

„PAAR SÕNA TARVASTU VANA JUMALADE JA MAJA VAIMUDE ÜLE.“

39) Vanasti olnud Voorus R. talul õue aia nukaskivivare, seda peetud pühaks ja arvatud, et selle kivi ahervare sees kõik häätegevad vaimud asuvad. Ka neid kiva peeti pühaks, ega istunud keegi nende pääle, veel vähem tarvitadi neid ehitusele. Nad olivad sääl kaua aega vist liigutamata seisnud, sest paks sambla kord nende pääl andis nende kauasest seisukorrast õiget tunnistust. Sellele kivi varele viidi igast põlluviljast lõikuse aegus esimesed pääd ja iga keedetud värskest söögist esimesed suutäied vaimudele, et need tuleval aastal jälle lahke käega nende saaki õnnistaks.

Ka paha oli neist vaimudest karta, kui nad kogemata omast töötatud annist ilma pidivad jääma. Kord oli peremees J. N. õlut teinud. Ei olnud see kord aega aeda ohvrid viima minna, võtnud esimest virret kannu täie ära ja pannud „kivi kambrisse“ (see on, kus käsi kivi seisib) laua pääle, et pärast ära ohverdada. Perenaine aga ei teadnud sellest ja joonud õlle ära. Nüüd jäänud naine haigeks ja veiksed sinised poisikesed tantsinud igal pool tema ümber ja pärinud õlut. Ei aitanud muu nõu, kui kutsutud tark pühitsema. Tark lugenud oma sõnu ja tapnud ühe noore musta kuke ära, valanud selle vere kivide vahele, ja asi olnud jälle korras. — E 38612/3 (1) < Tarvastu, Vooru J. Kala (1899).

„HIEKIVI SEINAS.“

40) Tarvastu vallas olnud ühe talu maa sees väike hie salk ja selle keskel õige suur kivi, mida ligikaudne rahvas „hie kiviks“ nimetanud ja mille pääle nad oma andeid ohvriks kannud.

Selle koha ostnud keegi võõras ära, kes rahva arvamisest ühtegi pole hoolinud ja metsasalga maha raiuda lasknud. Et tal uut lauta ehitades kive tarvis läinud, siis lasknud ta suure hiiekivigi ära lõhkuda ja ehitetava lauda juurde vedada. Lõhutud kivitükid on ju müüri tegemiseks kõigiti sündsad. Õhtul heitnud meister, kes lauta ehitanud, hästi edenenu töö üle rõõmustades magama, kokkudes vaadanud ta aga hommikul oma tööd: hää osa müüri, mis eila tehtud, oli öösel maha langenud. Muidugi arvatud nüüd, et keegi kuri inimene müüri ära lõhkunud, ja kivid säetud uuesti seinale. Teisel hommikul uus ehmatus: müür jällegi vana koha päält lõhkenud ja kivid maas. Kuid ega viivitada maksa, tarvis müür uuesti üles teha.

Õhtul jäänud meister ise müüri juurde valvama, et näha saaks, kes sääl müüri lõhkumas käib. Poole öö aeg olnud käes ja meistril tikkunud silmad kinni minema, kui häkiline müürin ta elavaks teinud. Mees vaadanud, näinud: nagu vaimu kätest tõstetult langenud kivid, mis igal hommikul maas, tänagi jälle seinast välja.

Nüüd märganud meister, et müüri keegi kuri käsi lõhkumas ei käinud, vaid et hiiekivi tükid ise müürist maha veerenud. Jäetudki nad siis kõrvale ja tehtud muudest kividest müüri edasi. Ning nüüd olnud lugu sootu teine: müür jäänud ilusti seisma ja pole valmis pärastgi pragenenud. — H III 25, 311/4 (4) < Viljandi — Hermann Nigul < Jaan Kerem, Uusna (1895).

KAEVU PEEDU PAUGUTAB AHERVARRE ÕHKU.

41) Neid kohtasi, mis vanal ajal olla pühaks ohverdamise paiguks peetud ja kus 30—40 aasta eest veel vanad ahivarre riismed olla seisnud, kui neid kohtasi tema seeniajatses taluperemehest ja pühitsejast enam lugu ei ole peetud ja seda asja maha jäeti, siis tulnud temal ise, tema omakstel ehk loomadelt mida kurja õnnetust ehk inimestele üks öösene rahutu olemine. Nii-sugusi vanu pühaks peetud varemid, kus rahvas tähtpäevil ehk muu asjade ja aegade pärast pidi ohvrid viima, olla siin Helme kihelkonnas paljugi olnud, nimelt igaskülas. Siis olla neid mõned selleaegsed Jumala sõna tundjad, nenda kui Kaevopeedo, Taagepera mees, ja mõned muud mõistnud ime-likul viisil ära kaotada. Nemat teinud suure tule ahivarre päälle, manitsenud rahvast mitte enam kurja usku, siis tulnud korraga kesk tule seest hirmus paug välja, et ümbre olejatel kõrvad kinni löönud. Ja tuld ja tukkisi käinud vastu taevast üles, nagu oleks ahivart tahetud puruks ja põrmuks lüüa. Hirmuga vaatnud peremees ja rahvas tule ääres ja näinud oma silmaga, kudas Jumal oma teed läinud. Vist on see püssirohi läbi sündinud, mis rahvas mitte ei ole täädnud, arvavad nüüdsel ajal veel mõned vanaraugad. — EKS 4° 3, 313/4 (41) < Helme, Patküla — Alex. Vahtberg (1875).

VAREJUMAL LÄHEB AHNEKS JA PÖGENEB VALGE HOBUSENA.

42) Tarvastun om vanast enamiste igal talul oma ohverdamise paiku, kos na enne, kui na midägi värsket asja om keetan, pidänu kige enne viima. Kui na seda ei ole tennu, sis nakanu neil looma ära koolma.

Ütel talul om siande ohvri-paik nurme pääl kivi-vare sehen ollu.

Sinna pidanu na igat asja, mis na edimest kõrda om keetän, viima. Viimäti om see varejumal perätu ahnesse minnu ja talu-rahvas ei ole tedä enämb jõudan toita.

Peremies minnu sõs targa manu abi otsma. Tark om sõs ka hää massu eest sinna tullu. Kui ta sinna om tullu, sõs minnu ta sinna vare manu, kos see vare-jumalom elänu; pobisnu oma nõia-sõnu ja pildunvare oma kora-käega üle õlalaiali. Tõene ommuku tullu üits lombakvalgeobene sinna talu usse ja ütelnu: „Mis nüid saite sest, et minu eluasema ärä äävitide!“ Esi pistän tõene ussest vällä ja joosnu ärä mõtsa. Sõs kadunu ka ohvri-jumal säält talult suutumasse ärä. — E 3812/3 (7) < Tarvastu — H. Kosesson (1893).¹⁾

„AHJA /KODU-KURIVAIM/.“

43) Üte kõrra ollu jälle üteln talul oma „ahja“ ja veel lävehenvana õlletõriksel elänu tõine.

Üte kõrra ollu säält talul pulma ja sõs selle pulma ajal oli üits pulma-meese kusenü sinnä tõriksel pääle ja jäänu esi ka raskeste aiges. Talu rahvas oli sõs jälle sinna tõriksel ala vanakonnile meelehäädviinu, sõs saanu meese jälle tervesse.

See sama „ahja“ tappan säält talul kolm peremeest järgi mööda ärä, aga nelläs saanu siandse targa kokku, kes ta säält vällä oli ajanu. Kui see „ahja“ säält vällä minnu, sõs ollu tõine valgemärä näol ja vares oli tõisel perän veel ollu ja esi oli sõs ütelnu: „Kos ma vaene lesk nüid pia minema, ei ole aset kotust mull kunnigi!“ — H I 3, 407 (6) < Tarvastu — H. Kosesson (1891).

Mõnikord on mälestus ohverdamisest häile vaimele täiesti tuhmunud ja kõneldakse veel ainult kurjade vaimude äraajamisest:

VAIMUDE ÄRAAJAMINE VÕRTSJÄRVE.

44) Kadsaku talul olnud ennemalt ka peris tondipesa. Üheperenaese aegusurid säält kolm peremeest ärä. Alles neljas peremeese Jaak, kelle isa suur tark oli, sai tondi talust minema kihuta. Läänud teine pääle pulmi aita vaatama. Näeb: suur must ussennast jahukoti otsas kerasse tõmmanud; laseb säält kõhvi vastu. Ei peremehel aita muu nõu, ku lähab pakilt oma isa — va Riijaagu — järgi, kes väha a eest oma kodu kõmpind. Va Jaak tulnud, kupatanud tondi aidast välja. See pugunud eesmaalt jõe kaldalla (Kadsaku õuest jookseb jõgi läbi). Hüüdnud säält targale vasta: „Kus ma pean siis minema, ku sa mind siin olla'i lase?“ Tark: „Kasi Järvesaarde!“ Vanatühi vasta: „Säält on neid ennegi juba küllalt, kus mina siis veel mahun?“ Vaielnud, vaielnud niikaua, ku pannud viimaks Järvesaare poole minekit, nii et vesi lainena tagant ülesse targale vasta silmi käinud. Pääle seda on Kadsakul nüid rahu-

¹⁾ Teksti on avaldanud trükis M. J. Eisen, Esivanemate varandus, 2. tr. (1908), lk. 56/7.

line asi. (Järvesaar on umbes kolm vakamaad suur saareke Võrtsjärves, Kadsakult arvata 10 versta eemal). — E 39862/3 < Tarvastu — Jaak Waine, ligi 70 a. v. (1899).

„TONDI UUS ELU ASE.“

45) Tarvastu T. talu õue peal olnud kiviahervare. Sinna ei ole tohtin keegi istu, see jäänud kohe aigeks. Ei ole tohtind ka sinna midagi riiet kujuma panna, ei võinud seal heinu kaku ega elajale anda, see jäänud kohe haigeks ehk surenud ära. Talu rahvas olnud perimures selle koha pidamisega; tihti olnud seal mitmet sugu äpardust ja õnnetust. Hakanud viimaks abi otsima ja kulutanud ennast palju, aga ei parrmat midagi. Viimaks saanud nemad suid sõnumid mööda kuulda, et üks saunamees tihti vanapaganast üle olevat. Läänud siis ka selle juure nõu küsima. Et parajast neljabane päev olnud, siis tulnud saunik ise ka ühes sinna. Öhtu peale päikese-veeru hakanud mees teibaga kiviahervart vemmeltama. Ulga aja vemmeltamise järele tulnud suur kogu nähtavale ja ütelnud: „Sina ei pea kuskil mind enam rahu, anna mulle siis üks koht, kuhu ma jälle võin minna, luba mind nelja tee aru peale elama jääda!“ Mees hakanud vastu: „Vai sinna so vaja inimesi eksitama! Mullikasood ja Järvesaarde võid sa elama minna!“ Sellest korrast kadunud kõik pahad sealt talust ära ja midagi õnnetust pole sest saadik enam ka seal sündinud. — E 10146/7 (5) < Tarvastu — A. Meos (1894).

Vaimude äraajamisest Võrtsjärve vt. veel tekste nr. 22 ja 23, 49—52.

6. Ahikotused.

Ahervarte järel jõuame Tarvastu ahikotustele, millest M. J. Eisen on kirjutanud juba pikema artikli¹⁾. Et jõuda selgusele ahikotuse olemuses ja algupäras, tutvugem kõigepealt materjali endaga, mille vanavarakogujad meile talletanud:

„TÖNNI VAKK VÕI AHIKOTUS.“

46) Tarvastus Kihvassaare talus on ka niisugune Tõnni vakk või panipaik olnud, koe sisse perenaine ise igast uudisest ja värskest söögist ikka natukese sinna sisse pannud. Arvatud maja õnnetojad vaimud sääl sees elavat. See vakk olnud ahjusuupool nukkas, kus ka veel muud puu lõmme ja kolamid varjuks ees seisnud. See vakk ajanud albaaisumõnikord hullusti välja. See vana inimene, kes mulle sellest pani-paigast rääkis, olnud sääl talul karja tüdrukus, kui see vakk oma osa saanud. Ei kiski muu kui perenaine ise, pole tohtinud sinna vakka sisse midagit panna ega vaadata. Öeldud, kes sinna sisse vaatab, jääb pimedaks. Üks

¹⁾ Eesti Üliõpilaste Seltsi Album VI (1901), lk. 85—97. Vt. ka M. J. Eisen, Esivanemate ohverdamised, 3. tr. (= Eesti mütoloogia III, 1920), lk. 100; U. Holmberg, Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker (1913), lk. 176; „Eesti Kirjandus“ VIII (1913), lk. 370.

olevat korra vaatanud sinna sisse. Koledad loomad vahtinud põhjast vastu, taldriku suurused silmad olnud neil pääs. Vaataja pole küll pimedaks jäänud. — E 38139/40 < Paistu, Holstre v., Linsi veski — J. Laarmann (1899).

RATSANIK VIIIB SEAPEA TÕNISEPÄEVAL AHIKOHTA.

47) Ahikotusseid olnud Tarvastus mitu, aga nende mälestustesse oli ainult üks koht jäänud ja see olnud Tarvastu vallas Pikru külas, Patta talu maa peal. Seal olnud kõrvalises hoonetest kaugel olevas kohas üks ahervars (see on kivi hunik). Selle ümber kasvanud suur võsa ja isegi ahervars olnud hoopis põõsaste sees. Iga Tõnise päeva õhtul kihutanud enamasti igast talust ämariku ajal ratsanik (üks valitud inimene, enamasti aga peremees ise) sinna ahervarre poole, suur puhastatud sea peapool kottis ehk kaenla all. Ahervarre juurde jõudes visanud ratsanik sea peapoole ahervarre otsa ja ise ilma tagasivaatamata kihutanud jälle sõnalausumata koju. Kui sea peapool ahikothta viimata jäetud, ei olnud sel talul tuleval aastal sea õnne loota ja sead surnud enamasti ikka ära. See pruuk olnud ka väljaspool Tarvastu valda tuntud, aga kas seda ka mujal on peetud, ei tea. — E 37854/6 < Tarvastu — A. Rühka (1898).

OHVRILEPIKU MAHARAIUMINE.

48) Üks ahikotus (üleüldine) olnud Tarvastu vallas Mõnnaste külas paar versta Tennassilma valla piirist Tarvastu poole, käidava tee ääres. See olnud üks lepiku tutt. Sinna lepiku tolka pidanud iga mööda mineja raha viskama, kas pool ehk terve kross ehk rohkem. Viskamata ei tohtinud aga keegi mööda minna. Kui ta seda teinud, siis juhtunud talle teel õnnetus. Viimati annud aga Loime talu peremees, kelle maa pääl leplik kasvis, sulasele luba lepikut maharaiuda ja maad omale kartohvli maaks üles künda. Inimesed, kes mööda läinud, jäänud seisatama, kui nad vanameest nõia lepikut näinud raiuma. Nad oodanud seda silmapilku, millal mees enesele jala ehk käe sisse lööb. Mees aga raiunud lepiku maha, kündnud maa üles ja korjanud ta pinnal ja pinnas olevad krossikesed oma tasku. Inimesed, kes seda lugu näinud ja kuulnud, vangutanud pääd ja ütelnud: „Ega selle mehega hädä lugu ei ole.“ — E 25146 (13) < Tarvastu, Vooru — J. Kuusk < J. Lang (1896).

TARK SAADAB VAIMUD VÕRTSJÄRVE.

49) Tarvastus Kasaka talul oli ka niisugune ahikotus olnud. Selle talu õues on üks suur kivi olnud ning teisa veiksemaid kiva säääl ümber. Olla need kivid säääl praegu endise koha pääl. Selle talu perenaine on tihti pidanud kõiksugu söögimaterjali kivi pääle panema. Kui mitte ei ole tarvilist osa annud, siis on vaimud kiusama hakkanud. Kui kiski loom sinna kivisse olla puutunud, siis saanud see loom kohe vigaseks — kas murdunud jalaluust katki ehk tulnud mõni muu häpartus. Hoitud siis ka valvsalt, et ükski loom sinna kivi juurde ei lähe. Sellel talul olla need vaimud mitu peremeest ära suretanud.

Seda olla nüüdsest ajast sada aastat tagasi arvata, kui neid säält üks tark Tarvastu mees välja ajanud. Vaimud küsinud mehelt: „Kus meie

peame nüüd siis minema?" Mees vastanud: „Minge Võrtsjärve saare pääle!“ Ja sellest ajast olnud nad säält kadunud. — E 39808/9 < Paistu, Holstre — J. Laarmann (1899).

„VANAPAGAN JA AHIKOHAD.“

50) Tarvastu kihelkonnas leidub kaunis hulka ahivaresid ehk ahikohte. Nende sündimisest räägib rahvas. Kord olnud sõda hääde ja kurjade vaimude vahel; sõda kestnud neli nädalat. Hengede aeg, mis Mihkli ehk Mikadi päevast algab, olla selle aja mälestus. Hääd vaimud võitnud kurjad vaimud ära ja pildunud nad taevast maa pääle maha. Kuhu paha vaim kukkunud, sinna sündinudki ahervare. Üks kukkunud siia, teine tänna. Komme nõudnud, et igaüks, kes looma tapnud, pidanud tingimata sinna värsket viima, et vanapaganale meelehääd teha, et ta inimesi rahule peaks. Ahivarest, mis Tarvastu vallas, Mõnnaste külas, Kõssa ja Tangu talu vahel on, ajanud keegi Kokutaja Jaak vanapagan piibliga välja. Vanapagan küsinud, et kuhu ta peab minema. Vastatud: „Kirikunurga alla põhja poole!“ — „Sääl on ema poja ees.“ — „Siis mine Järküla saare pääle!“ See saar on Võrtsjärve lõunapoolses otsas. Sinna asunudki vanapagan elama. — Sääl elanud keegi kalapüüdja Keerd, keda vanapagan kartnud. Aga niipea kui vana Keerd vähegi kodust ära juhtunud olema, tulnud vanapagan hulga tontidega sauna ja tantsinud Keerdi naesega; ise laulnud ikka: „Peremees käskis tilpi teha.“ — E 48197/8 (5) < Tarvastu — Jaan Müür < Aadu Kulpson, 64 a. v. (1912).

„MEDE NURGA AHTMISE PAIGEST NING TONDEST.“

51) Üte saa aasta eest kõndin inimese peris koradidega kõru. Kennigi es ole õhtul muu vällä minna tohtin, kula maste raua üttenes ole. Ku vanatont küsinu: „Kas ma tule?“ ütelt: „Ku tuled, üte kõrra sorka, kaits auku saad!“ Ja sõs es ole tullu. Vanast Iisrali latse viisive egäst edimetse ohvert Joovale, aga nevä jälle aia nurka koradile. Oli laits, edimene piim nüsseti nõu sissi ja viiti aia nurka; nõnda sama ku lehmäl või mõnel muul loomal poja olive. Ja mudu's tohi kennigi uudiseleibä suhu pistä, enne ku aia nurka ärä's ole viit! Aia nurgan või jälle kunnigi lähiksen nurme pääl oli kas mõni ahervars või suur puu, koes ohvert viiti ja mis ahtmise paigasse kutsuti. Enämiste oli sinna aid ümmer tett, et üitskiloom sinna pääle's pia putma, sest sõss oles kas loom ärä koolu ek jälle mudu aigesse jäänu. Selleperäst kasveve sõss ka kikksugutse einä siandse ahtmise kotussa pääl. Sinna viiti nüüd ohver ja pisteti kopaga indeveere ala. Ohvert viiti ka mõnikörd ja mõnel kohal ööse ja ihu alasti (Pilliusel). Siandis ahtmise paike oli veel illä aa eest mede nurgan: Ojal, Pilliusel, Kadsakul, Peetre Käpardi tare mann ja Naistemäel. Naistemäel eläsive kolm tonti: Alliku Adu, Tapuaia Rits ja Taaritõrikse Rein ja lassive 3 peremeest Naistemäel järgi mõöda ärä koolda ja peetass neid (tonte) veel prilla sääl au sehen.

Alle sõss, ku Ärrnuutre vällä tulive ja isändi majade mann nakasive lugema, kadusive siandse ahtmise paiga ärä. Sest enne sedä olive rahvas nime

peräst küll risti usku, aga na's tää usust mitte midägi. Mede nurgan oli Kokutaja Jaak, kes vanatonte taludest piible raamatuga vällä ai. Tondi küsinu temä käest aset ja juhatanu ta na

Foto U. Harva.

Tšeremissi ohvriroad ja -rahad loodushaldjaile puhma alla puhtale linale pistetud.

puha Võrtsjärvesaarde. Võrtsjärve saaren elänu sel aal Valgutaja mõisa järvevaht, va Keerd oma naisega. Keerd ollu küll tondest üle, aga ku tedä ennäst kodun ei ole ollu, sõss ei ole na naist sugugi rahul pidänu. — Öhtult küsinu sanna lõhna akna päält: „Kas Keerd kodun?“ Ütelnu naine, et kodun, sõss minnu ärä, ütelnu aga, et ei ole, sõss tullu sissi ja võttan oma

tempe tetä. — Kadsakul pääsnu välläamise man tont Kokutaja Jaagu käest valla ja alla jökke, kunn ta prilla ollev.

Umb arvata saa aasta eest eläs Kadsakul peremees Jaan, kedä na ka sugu rahul ei ole pidänu. Ku mõisast kodu oll tullu ja saviku pääle vähä magama eitän, söss ollu mudu kohe man ja aanu üles: „Missä mudu miu villa semmi tuled ja missä mudu miu villa semmi tuled!“ Jaan karanu maast ülesse, visanu kaltsa jalast maha ja tampin kate jalgaga saviku pääl, esi vandun: „Või siu villa semmi, või siu villa semmi, küll ma sulle semmi näitä!“ Tõise's ole kedägi nännu, aga väike poig ütelnu: „Näe, näe, mis ätil jallge all — silmä elendave pähän ja pikä aamba suhun!“

Egä poolba õhtu minnu puha N. kõrtsi ja eesmäbe õhtu tult kodu. Tüdruk istun ütsina väikse latsega taren. Suur must kass tõmmanu tare usse valla, tullu keset tare ja näugun irmsaste, minnu jälle vällä ja tõmmanu tare usse kinni. Tõine kõrd poolba õhtu mehe ollu puha jälle kõrtsin ja tüdruku ütsinda kodun. Es ole söss sugugi öösi usse kinni pidänu — see käinu mudu kinni ja valla, pliu ja pläu! Pannu kinni, joba valla jälle. Viimäti sidunu levälapju varre usse ette, aga ei midägi — lapju vars käinu purusse 'gu pird. Söss minnu tüdrukil asi kah joba jälesse ja minnu tõistele kõrtsi perrä. Peremees tullu kõrtsist kodu — obene kõndin usse pääl. „Ohte vandlase poisi, nüid o kurjavaimu miu linalaka vällä jättän tõise!“ Võttan tutust kinni ja tahtan rihaalla viiä, aga rihatse läve pääl kadunu käest ärä ja ei ole enämb kedägi kunnigi ollu.

Ammelossi karjamõisa asemal olive sel aal Tehvändi, Tossu, Vollmre ja Luusna talude, kun inimese kikk kōtutōppe olive ärä koolu ja tarede peris tühja seisive. Ku küläkubja ja teomehe poolba õhtu vähä illemasse mõisast kodu tulema jäänu, söss vedänu tondi tõisi alati nende tühjä tarede sissi. Sääl pidänu na söss ristsit ja saaja ja tennu kikk-sugutsit tempe, seni ku kuke lauluni.

Üits poolba õhtu jäänu Kadsaku Jaan jälle illä pääle mõisast tulema. Tullu katekeste, sõitan Vaska Jaaniga. Tullu, aga äkki ollu Tehvändi tare läve ehen. Seest tult vastu, võet obene valla, pant riha ala ja tatre soorma ette ja esi kutsut sissi. Pikk saaja laud ollu üle tare pant; kikk-sugutse söögi, korbi ja kõrdrõösa lavva pääl ja aet neid söömä. Ämäriugu taoline valgus ollu kige üle tare, aga peris tuld ei ole kunnigi nätä ollu. Tare ollu saksu täis, esätsit ja emätsit. Esätsil ollu alli rōöva sellän ja kolme nurka kübärä pähän. Kareld ja tantsit ja jala käinu üles seni ku parsini. Üits naine kiigutanu last ja esi laulan ikki:

Üssä, üssä konku,
 Üssä, üssä konku!
 Öö vanune, varju pikune,
 Öö vanune, varju pikune! —

Viimätä nakat last ristmä ja pant latsele „Korges“ nimi. Endä tuld es ole last mihi sugugi üles võtta. Tahtan piipu palama panna, aga ku tuld nakanu raima, lõönu kohe tule raua käest maha ja ütelnu: mis riste ja värplit sa pillud siin! — Nõnda pia ku kukk laulan, ollu puha kadunu ja mehe jäänu ütsinda ja pimesi tare istma. Öhtuse korpe ja kõrdrõöske asemal ollu ku-

junu lehmä sita koorikse lavva pääl ja obesil ollu tatre soormide asemal lina luu ehen.

Pääle Jaani surma sai poig Juhan Kadsakule peremehesse, aga koolle varsti ärä ja sai söss veli Aadu, kes ka kolm aasta peräst ärä koolu. Sellega oli see mannsiil otsan ja sai Karu poiss Jaak Kadsakule peremehesse. (Tä-hendus: Karu peremees, kes Jaagu Kadsakule peremehesse pani, oli minu — nende ridade kirjutaja — isa. Ta oli sündind aastal 1796, ja suri aastal 1881). Jaagu esä ollu Riuma külän suur tark ja ka Jaak ollu tark. Ku ta Kadsakule saanu, söss lügenu kolm päevä aidan, sest ait ollu vanatondi teeraa pääl. Selleperäst es ole söss ka Jaagul midägi viga ja võisive rahulikult edesi elädä. Jaagu man käinu ka pailu rohtu otsman ja ädäsi arstman.

Vanatonte ollu veel mede nurgan: Matu mägede pääl, Peetre pedastigun ja Peebu pääl. Suvel, öhtalt ku äste vaga ilm ollu, söss laulan peräst päeva veerikut Matu mägede pääl alati oma laulu:

nöka, nöka, nöka,
nönn, nönn, nönn!
nöka, nöka, nöka,
nönn, nönn, nönn! etc.

ja Peebu pääl kõndin nagu ilmatu suur ja pikk naine. — H II 55, 377/84 (14) ja E 28581/9 < Tarvastu, Nahkle — Johan Töllasson (Feldfebel) 75-a. vanakeselt (1896).

JAAK ASSER AJAB VAIME ÄRA.

52) Igal talul ja majal oli oma ahikotus. Ahikotused olid kivi ahervarred, puude alused, tare tagused, akna alused jm. Niisugustes ahikotustes arvati vaimusi elama, kes majal õnne kui ka õnnestust võisivad sünnitada. Et õnn alati majas õitseks, selle tarvis kanneti vaimudele meelega ääd. Igast uudisest ja värskest toidust pidi kõige enne ahikotussele viidama. Ahikotussid olnud ka Tarvastu kihelkonnas enamiste igal talul. Siit hävitanud nad üks vanam mees Jaak Asser ära. Ta olnud Tarvastu valla mees ja alganud ka oma tegevust nimetatud vallas. Väljaajamine ise olnud järgm. Peremees kutsunud „kirjamehe“ (Asseri) talusse, näidanud talle ahikotuse ära ja läinud ise eemale. (Äraajamise juures ei tohtinud üleüldse keegi muu olla kui ajaja ise.) Asser kõndinud ümber ahikotuse, lügenud seejuures lahtisest piiblist sündsaid salme ja ajanud vaimu ära. Aga kuhu? Esiotsa käskinud ta neid Võrtsjärves oleva saarekese, Järvesaare, pääle minna. Pärastpoole tulnud aga mõned säälttagasi ja kaebanud, et säääl ruum kitsas olla. Niisugused ja muud, keda ta pärastpoole välja ajanud, saatnud ta Tarvastu ja Suislepi valdade vahel olevasse Soopasoosse. Säält ei tulnud nad enam tagasi.

Tarvastu vallas läinud Asseri töö hästi. Vaimud põgenenud, rahvas jäanud rahule ja Asser saanud tublit tasu. Suislepi tulnud aga Asseril veike konks ette. Asser kutsunud kuhugi talusse ahikotust hävitama. Kui ta kõik oma kongud ära teinud, teatanud ta peremehele, et vaim ära on aetud, ja nõudnud palka. Peremees ütelnud: „Ei ma usu, sest ma vahtisin tare lävel, kui sa teda ajasid, ja ei näinud-kuulnud midagi. Vaim on ikka ahikotuses alles

ja sina jääd palgast ilma“. Sellepääle ei olnud Asseril muud teha kui „hääd õhtut“ ütelda ja minema minna. Asseri asjaajamist ei takistanud aga see juhtumine mitte põrmugi, kuna uskmata peremees ikka pääle „värsket“ ahikotusele kandis. Aegamööda hävitas Asser ahikotuseid nii, et neist veel umbes kümme-kond järele oli jäänud. Meie uskmata peremees ei tahtnud viimaseks jääda. Läks jälle vana Asseri juure ja palus palve keelil, et teine tuleks ja ometi vaimu ära ajaks. Asser unustas vana paha ja läks. Ahikotuseks oli kiviahvervars. Asser läks juure, võttis raamatu lahti, kõndis ahervare ümber ja luges; istus vahel ahervarre pääle, kohendas natuke ja hakkas jälle kõndima ja lugema, ikka kaugemale nihkudes ahervarrest. Häkitselt kuuldi ahervarre seest hirmsat p a u k u ja sellepääle nähti ahervarrest s u i t s u üles tõusma. Peremees, kes kaugelt asja vaatas, lõi imestades käsi kokku. Vana Asser kõndis esmalt ümberringi, pärast istus ahervarre pääle, kohendas natuke enese ümber, tõusis üles, kõndis veel keeru ja tuli peremehe juure, kes talle kohe vastu hõiskas: „Nüüd ma usun, et k u r a t tõeste mu talust välja on läinud. Seda tunnistab see suits, mis pärast pauku näha oli. Nüüd ma ütlen, et sa tark ja julge mees oled. Nüüd ma tahan ka su palga ilusasti välja maksta.“ Kui Asseril palk käe oli, läks ta tänades ja tönades koju poole. Peremees vahtis talle tüki aega järele ja ütles viimaks: „Kurat on küll kaval, aga „kirjamehed“ on veel kavalamad. Seesama vana Asser pidi nüüd kuradile niisuguse tüki tegema, et teine paukudes ja suitstes ära läks. No kes oleks seda ennem uskunud! Oh, seda tarkust!“

Mis paugu sünnitas, ei olnud vaim ega kurat ega keegi muu kui vana Asseri t u t s a r (püstolet), mis ta ahervarre sisse paigutas ja talle taelaga tule pääle säadis, nii et ta natukese aja pärast ise lahti läks.

Üleüldse kardeti ja usuti niisuguseid inimesi, kellel d e p i i b l i r a a m a t oli, nõidadena ja kuntsi meestena. Nad võisid kuradit välja ajada, ahikotusid hävitada, haigusi arstida ja p. m. Isegi nõidumine olnud piibli omanikul võimalik, sest et piiblis ka nõidumise ja nõidade käest nõuküsimisest räägitavat (Saul, Endori lausuja naene). E 25142/5 < Tarvastu, Vooru — J. Kuusk < J. Paavel (1896). ¹⁾

„MÕNI SÕNA TARVASTU AHIKOTUSTEST.“

53) Vanast elasid mõned inimesed t o n t i d e g a kokku: a h k s i d neile a h e r v a r t e ja muu seesuguste kohtade pääl. Pärast neid pidid ka teised niisugus taludes elavad inimesed sinna a h v m a: iga u u d s e s t asjast pidi oma osa viitama; oli kas-või v e r i n e v e s i looma tapmise aegu, mujale es tohi teda kallata ku sinna. Kui nii ei tehtud, oli palk käes: kõige parem loom kohe valmis! Lasti mõni elaja-loom sinna minna või juhtus inimene selle koha pääle astuma — jälle vigor peatsis: jalad tõmmati äkitselt nii kangeks, et paigastki liikuda ei saand, kuni avitaja tuli ning valla päästis. Võõra, teadmata inimesesse ei mõjunud kurja võim nii väga.

Kanged jumalasõna pruukijad mehed h ä ä v i t a s i d seesugused p a i g a d ä r a. Oja talu (Tarvastu vallas) usses, t a r e j a a i d a v a h e l

¹⁾ Selle teksti äratrükki vt. M. J. E i s e n , Teised Kodused jutud (1897), lk. 73/6, nr. 64.

oleva ahvmise koha kaotas minu kadunu isa-isa vana Oja Valge Johan, kes säääl peremees oli. Ühe vagasel suise päeva õhtapoolikul käsknud ta poissi puud valmis lõhkuda ning ahervarre ligidale kanda. Ise palunud ahvmise koha juures palja pääga, piibli raamat ees, kaua põlvili maas. Pärast käinud piiblist lugedes mitu ringi ümber koha. Selle järele põletanud ta need lõhutud puud ahervarre pääl ära. Sest saadik saanud aga rahvas kuulnud: ahkma, ahvma, ohverdama, ahimees jne.).

Ühte kanget Tarvastu valla avitajat va Tõrgendaja Aadut viitud kord Suistlasse Matsi Märdi talu ahvmise kohta ära häävitama. Sõitnud ratsal hobustega. Oli õhtune aeg. Ligi nimetatud talu jõudes virutatud talle otsegu teibaga hää tuline karakas mööda selga, ehk kuskil küll hingelist näha polnud. Vatuhi sai vist aru, et teda pesast välja tuldi ajama. Tõrgendaja sõnunud: „Noo löö pääl, löö pääl! Küll ma su sellegi pärast siit ära kaotan.“

Pikru külas (taluni nimi meelest ununud) lauda tegemise ajal viinud va Kobina Johan, kes siis veel suuremat tarkust ei mõistnud, muude seas ühe kivi ka teistre vana tare asemelt lauda seinale panemise jaoks sinna. Säält samast vana Johan pitkali maha, röögib tulist valu ega (asemelt) saa kuhugille. Noh, mintud va Tõrgendaja järgi. See tulnud, avitanud ära. Ise sõõrutanud teine: „Ja, mis pärast sa seda rebasekest säääl rahu es pea! mis sa sellest liigutit!“¹⁾

Pillusse talu omanikku (Johanit) pole ükski peremeheks nimetada tohtinud. Teind seda keegi, siis astunud vanapoiss kohe juurde ning hakkanud perändama: „Kas sina see peremees oled, kas sina see peremees oled?“ Johan vastand talle igakord: „Ei ole mina peremees!“ Ennast peremeheks nimitamisel oleks tal asi halb olnud.

Tähtpäevadel nagu jüripäeval jne. olnud ahvmised õieti kanget. — Mida siis tehti — pole senini teada saand. — E 39 860/3 < Tarvastu — Joh. Waine < Jaak Waine, ligi 70 a. (1899).

Pärast Eiseni artikli ilmumist ahikotuste kohta saadab talle üks kaastööline pikema õienduse ja lisab mälu järgi oma vanaema kirjelduse hingedeajast, mis on otse hiilgavaks näiteks omaaegsest mentaliteedist, südamlilikust sõprusest ja võimsast ühtekuuluvustundest, mis haarab kogu sugukonna elavaid ja surnuid:

54) Ahikotustest — õieti ahervardest, s. o. kurja kotustest. — Kurja? No jah. E. Ü. S. albumi lugedes oli imestus suur, kudas kül uurija uurib ja juurib, aga — teatede puudusel siiski eksile lääh. Rõõm on küll kuuldes, kudas selle vastu seista püütakse, et Eesti r. mitte kurja pole kumardanud ja — kumardanud pole nad ka — aga andid viinud küll. Alganud on see katoliku usu aal munkade või preestrite õpetusest, kui seda tähele paneme, et Mõnnaste küla tee ääres Tarvastus mitte

1) Sel puhul vrd. teksti nr. 40.

kuulus ahtimise kotus ei olnud, vaid „kloostri varemed“ nagu endine Tarvastu köster selle üle kord vana-rahva käest teateid päris ja mitmelt poolt seda sugust tõendust sai. Kloostri varest lõuna pool on väheldane, aga hirmus laukane soo, Loime niiduks hüitud. Sääl olla tihti sinised tondi tuled põlenud, laste nutu kisa ja kohutav oigamine kajanud. Inimesed kartnud seda kohta kui tuld, andide viimisest pole aga midagi kuulnud (olen säääl ligidal elanud).

Kust on ahi kotussed saanud? Kes on nende elanikud? Lugu on kogundi lihtne. — Kui taevas sõda pea ingli Mikkali ja kuradi vahel lahti läinud, saanud Mikkal võidu ja kihutanud kuradid taevast maha. Oh, see maha tulemine olnud hirmus! Mihkli päevast alates tulnud kuratid nagu udsu vihma ühte soodu neli nädalat aega maha. Kes püsti kukkunud, pannud kohe valama, arvates, et Mikkael kannul. Selili kukkuja siputanud tüki aega jalgu, enne kui esimesele järele pununud. Kumuli kukkuja jäänud aga kukkumise kohale kumuli maha — need tulnud ka niisuguse kiirusega, et ühe hooga üheksa jalga maa sisse jooksnud. Juhtus nüüd mõni loom sinna koha peale astuma, kus kuri kumuli oli, murdis kohe jala katki. Magas inimene, oli maalisküljes jne. Et kurja loomadest ja inimestest eemale hoida, kandis see, kes koha kurjust tundis, kive kokku — tegi vare. Kui aed niisuguse koha ümber tehti, siis ei olnud ahervart vajagi. Aga kurja kohta võis keset lagedat põldu olla ja säääl ei võinud ju ometi aeda ümber teha, sest iga mööda mineja oleks küsinud: „Mis hundi aed teil see säääl?“ Ja kus siis selle häbiga!

Et iga talus ahtimise paigad olnud, on liialdus; niisama see, et kaugelt andid toodud. Kes viga sai — kelle maa peal oli, see tõi salamahti andid, et edaspidi rahule jätaks... Pillusse Peet võtnud naese. Tulnud sügisene värske keetmine. Peet naese juure: „Kaie, vii karjamaa ääre vare päälle kah!“ — „Mis?“ kilkanud Kaie ahasuses: „või nõnda on lugu siin! Oleks ma seda teadnud, poleks ma sulle tulnud! Tillike talleke sai tapetud — hingekekesed isegi vastu võtta — vii nüüd raisule ka veel! Ega elu niisuguses talus ei edene.“ — „Vii ikka, vii, Kaieke, tükike tühjale ära: siis ei ole kahju karta kedagi, kuigi loomad ligi lähedale läevad.“ Videvikul viis Kai ikka värske ära, arvas: parem ikka hoida, kui ojata. Värskest ikka and temale kah igast söögist.

Kus sellega lääd! tahtis ju Taara kah tammiku salus, ootis olevit uku kivi, ihaldasivad hinged vastuvõtmist — olivad ju need kõige lähemad oma suguvõsust, kes neljaks nädalaks ilmasse elama tuli. Ilma vastuvõtmiseta polnud neil luba kattukse ala astuda. Seisid söömata seinaga taga, vahtsid varjuta ukse taga. Tuule vingumist arvati nende nutuks. Siis tõusis haledameelne pereit voodist üles, võttis mis toidupoolist pihku puudus, viis toa otsale, või kui sinna ei julgenud minna, pistis rästasse ja uinus vast siis. Vastu võttis ikka hingekekesi iga üks. Kui muud tappa ei olnud, siis kanat kukke ikka. Niisama saadeti ära kah. Jõukamad pannud kõik see neli nädalat toitu toa otsale. Kes need jõukad olid? Tuleb meele vanaema jutustus. —

O latseke, latseke! Mis nüüd tõisel tõise rikkusest kasu! Sugulased ei tunne enam sugulast, ei lää tõine tõist aastal aal vaatama. Iga üks täi-

dab ennast, elab enese ette. Kui olin noor, tuli rannal käija kodu — kohe saadeti naabritele värskeid räimi, kutsuti sugulased kokku sööma. Või tapeti midagi ära — jälle käsk järgi: Tulge nüüd! Kes sugulastest-sõbradest kutsumata jäi või kes tulemata jäi — koos olime puha! Tapeti sikkake või oinake — üle ei jäänud ühti, meel oli hea, kui igale ühele anda said. Viisin ikka uku-kivile ja andsin ahervarele, võtsin hingekesed iluste vastu. Murrul, sääl me käisime kõige rohkem. Vanaisa tegi iga pühade aaks õlut ja mini Anu — see oli lahe! Sai mõni nädal — juba jälle: tulge Murrule! Käisivad meil ja muil kah poolba õhtu kokku, pühapä iga-üks omale poole.

Kutsuti kord jälle Murrule. Sain varemalt minema. Anu oli parajaste paa koogu otsast maha võtnud. Oh sa heldeke, tal kadunud oli neid pisukesti palju — ku nad kükitasivad kõik ümber paa ringi kilavate silmade ja määrinud hammekestega! „Ole terve, Marike, et juba tuled!“ hüüdis Anu ennegu jala tarre sain. „Viska suuremad rõõvad ära, tule appi välja tõstma! Minge 'nd ikka, minge 'nd hundikutsikakesed kaugemale!“ tõrjub ta lapsi: „küll ma annan teile ka kaeda, võide siit kõhutäit saada, panen pudru lämmese. Mari, anna 'nd säält laudilt kausike — hingekesed nutsivad eile ööse nii haleste, ei tulnud mul uni pääle, panen nende jaoks kah. Kui tulivad, ei olnud toitu puutunud ühti. Tõin siis ära: küllap nad vist siis veel siia ei olnud jõudnud.“ — „Ma viin ära?“ küsisin ma ennast abiks pakkudes. — „Ei, ära vii sina,“ keelab Anu: „Karu perenaine oli käskinud tüdrukul viia. See läinud ka üles, jäänud redeli viimse pulgale seisma, pannud kausi üles ja ütelnud: Tulge sööma, hingekesed! siin on rahukesti-jalakesi, kaksa ja kärke. — Kas väist ka on? küsinud jäme hääl ja tüdruk ehmatanud nii, et ülevest maha kukkunud. Jumal hoitku kuulmast ja nägemast! Neile peab ikka perenaine andma.“

Oli paast välja tõstetud, said lapsed raasike ära, võttis särgi selga, kutsus mind: „Lääme välja kõnma!“ Ise pistis kausikese hõlma ala. Ma sain kohe aru, ei teinud aga teadvaks — näis kas mulle ütleb? Ei salganud kedagi, ütleb: „Lääme läbi kuusiku — sääl om mahan. Mineva kord jäi ilma: siis käisin aru-kaasikus (uku kivil). Või iga kord teda ilma võid jätta! Kui pääle eilää, siis ta midagi teha ei saa, aga hoiad ise küll ära — elaja loom puutub ikka kogemata pääle. Hans oli küll suure vare peale teinud, aga mineval sul ikka oli poisikse roju lehmale koerad pääle ajanud, jooksnud säält üle ja piima ei saanud kõige kibedamal heina aal enam kedagi! Saab (ande) ära, siis ei puutu kah.“ Põld, kivi hunik — muud midagi, mitte murulaukagi ei kasvanud tühja peal. Anu visas kaugelt ande varele, lausus: „Ma too sulle oma käega — ära võta oma väega!“ Siis tulime oma teed — või siis kurja juures mõni kumardab või põlvili laseb nagu uku kivil, mis puha on nagu altar kirikus.

Suur osa sugulasi ootasivad juba meid. Oh sa taevas, see lammas läks kui lõhnast! Saatis sanna uksele, andis sulaste naistele; 13 hinge oli neid ise, 8 paari oli meid suuri sugulasi, kus siis veel lapsed, ega neidki keegi tohtind kodu jätta! Õpetadi ikka: „Tulge te kõik, tulge kõik! ärge

lapsi kodu jätke!“ Meid oli kui pulm, aga kus Anu! Tal ei ole süda veel rahu: öde Els on veel tulemata. „Mis ta küll peaks viibima? Teised ammu siin. Enne oli ikka esimeste seas, täna ei jõua ega jõua teist ära oota!“ kaebab ta ühte soodu õue vaatama käies: „Kui ta küll täna ei tulegi!“ Ja Anu on valmis selle mõtte juures kahju tundel nutma hakkama. Niisama ärevuses oleme meie kõik. Sää! — vankri pörin! Anu tormab õue, meie jälle — Elts on oma mehega tulnud, särgi siilu sees hoiab ta kaht poistest puudunud. Rõõm oleks rikutud olnud, nüüd aga tarre, käki kohe kätte! Õled olid põrandal. Ajasime juttu ja tegime nalja, söime värsket.

Viimaks tõi vanaisa mee tonni välja, pani keset tare maha: „Tulge, omatsekused, võtke! Kes teab, kas veel kõik korraks kokku saame. Vaest kaon ma ära. Tulge te mind ikka vaatama — haua künkale kah!“ Kudas me kõik armu ja haledusega vanaisa ümber kogusime, mett söime ja pisaraid valasime, vanaisa hinge iga sügise sööta lubasime... Kosutavad olivad need õhtud, kus sa kõik hinge päält ära kõnelda ja ära anda said.

Hiied ja ohvri kivid on teised. Need olid kuulsad, käiti kaugelt kokku. Ahervared — nagu veiksed vaevald tähele pantavad asjad nende kõrval. Ahikotusse peal taeva sõa tükki piiblist lugedes ja Mikaelli hüüdes pidi vaene vaevatud kurimudugi lõikama panema, kui tal elu armas. Ja kus on kurjal varjupaik parem kui vees (Kõu ja pikker)! Et Tarvastus üksi ahervarsi tunti, ei ole vististe õige. Siin Võrumaal kõneldakse ka neist. Siidre nurme pääl olnud üks ja Uibu-Mata teadvat neist palju. Temaga pole ma selle üle juttu pääle saanud. Praegune kirjeltus käib kõik Tarvastu Mõnnaste nukast. — E 42736/40 (2) < Rõuge, Tsooru < Tarvastu — Liisa Purk (1902).

Kui meie rahvajuhid väidavad, et tänapäeva massihing põeb rasket kriisihagust, ja otsivad kosutavat rohtu negatiivsete nähtuste arstimiseks, kuid kobavad ja aina kobavad positiivsete aatesuundade otsinguil, siis mõjub seda liigutavamalt ja eeskujupakkumalt äsjakirjeldatud elutunne ja vaimukultuur omaaegsel Mulgimaal, selsamal heatahtlusest ja hõimukollektivismist läbiimbunud Mulgimaal, millele heidetakse nüüd nii sagedasti ette isemeelsust ja jonni, uhkust ja upsakust, aristokraaditsevat eraklust ja hoolimatust vähemate vendade vastu. Kas ei ole just võõrad mõjud ja junkurlikud eeskujud haigustanud osaliselt Mulgimaa elutunnet viimasel ajal, kuna selle elutunde oma ja ürgne põhi on täiesti terve ja väärrib tõepoolest rahvusliku kasvatuse ning hingeravi abil elustamist?

*

Mida tähendab siis õieti „ahikotus“? — Wiedemanni sõnastik ei tunne „ahikotust“ üldse mitte, kuna „vars“-sõna all esineb aher-, ahi-, ahju-vars 'alte Opferstelle, Ruine'. „Eesti õigekeel-

suse-sõnaraamat“ väidabki, et „ahikotus“ on sama mis „ahervars“, kuna „ahervars“ olevat „ahju vare“. Ometi on ahikotuse ühendamine „ahjuga“ ainult rahvaetümoloogiline. Esitatud tekstidest näeme, et ahikotuseks on küll sagedamini a h e r v a r s ehk kivi-vare, kuid sellekõrval esinevad ahikotustena ka „puudealused, tarretagused, akna-alused“ (tekst nr. 52), lepik, mis raiutakse maha (nr. 48), aed või mõni üksik puu (nr. 51), edasi veel ait (nr. 51) ja koguni vakk (nr. 46), see põline esivanemaile ja neist võrsunud „majavarjajaile“ ohverdamise kohake. Tekstidest selgub lisaks, et ahikotust nimetatakse „a h t m i s e“ ja moonutatult ka „ahkmise“ või „ahvmise“ kohaks. Nõnda võime konstateerida rahva keelises teadvuses veel selget sidet ahikoha ja ahtmise kujutelmade vahel. Verb „ahtma“ (murdeti ahtima, atma) esineb meil peamiselt rehepeksu, kagu murdeis aga ka kalastuse oskussõnana ja tõlgendab vilja parsile tõstmist või põhjavõrgu (nn. atu- ehk ati-võrgu) sisselaskmist, piltlikult ka läbipeksmist, klobimist ja kõhu täis toppimist. Prof. J. M a r g i lahkel teatel see sõnatüvi ulatub vähemalt permi keelteni ja tähendab algselt panemist, ladumist, pistmist, toppimist. Tarvastus ahtmine on tähendanud ilmsesti ka just ohvripanemist ja „ahikotus“ on olnud lihtsalt ohvrikohta üldine nimetus, kuna „ahimees“, „ahilkäija“ jne. on tõlgendanud ohverdajat ennast. See väljendub selgesti järgmises tekstis, mis demonstreerigu ühtlasi ka tarvastlaste omaaegset eetilise ja usulise sisetunde tugevust:

55) Veel elavad vanad orjapõlve aegsed inimesed; veel elavad need vanakesed, kes ise nõidust on näinud, kes ise ahil on käinud, kes ise nõidust on annud ja kes ise nõia vitsa on kannud; veel elavad need vanad memmed, kes oma lapse põlve nõiduse vägeval valitsuse ajal on elanud, kes oma isa-isade suust nõidumist oma kõrvadega on kuulnud, kes seda nägivad, kuidas kulst minema saadeti ja kuidas teda vastu võeti. Sellepärast, veel on aeg, seda vanavara korjata ja kokku koguda.

Et omalt poolt ka jõudu mööda vanavara varjule vaomist vähendada, olen ma sulle kätte võtnud. Minu ümberkaudu kaunis ligidal on kuulsad ennemuistused ahikohad, kus veel minu isa poisikese ja nooremehe põlves ahtimist on näinud. Minu ligi kuuekümnelt aastane isa on omal noorel põlvel koha ostnud, kuhu endine peremees tagasi nõiduma käis, kuhu ta tujuti kulste saatis ja ka veel minu poisikese päivil karjast risti läbi käies pomises. Sellest näeb lugeja, et mul vanavara materjaali küllalt on. Päril ilma mõjuduseta ei olnud vanal ajal kulst mitte, aga praegu on ta täieste võimetu. See, kes seda ütleb, et tema meie suurisade päivil ka nii võimetu oli, see eksib ja selle käest küsin ma: Kui sulle, armas lugeja, vana 60—70 aastane halpää, vaest sinu oma isa, seda kõneleb, mis ta ise on näi-

nud, neid vana tembutuste mõjudest ise on tunnud ehk kannud, mis vastad sa siis mulle? kas seda: ta valetab! Aga ei, vanake on aus mees; sõna pidamise pärast ja ei ilmaski võle pärast kiidab teda naaber ja tema oma teener, linna saks kaupmees ja mõisa suure herra — mis kasu pärast valetab ta sulle, oma pojale? Niisugused vanakesed ütlevad aga kõik, et praegu enam nõiduda ei võivat; vana paha võimus olevat kadunud; rahvas ei uskuvat enam. — H III 6, 297/8 < Tarvastu — Jk. Juhannson (1889).

Keeleliselt võime niisiis järeldada, et verbist „ahtma“ on tuletatud meil muude nimisõnade hulgas (ahe: ahte e. ahtme, ahtam, atus, att: atu jne.) ka veel substantiiv „aht: ahi“ (vrd. ati-võrk!), mis on tähendanud ahtmise (piste, paneku, topingu) toimingut või aga selle konkreetset tulemust (vrd. laduma — ladu), — just niisama nagu analoogiliselt verbist „andma“ on tuletatud meil „and: anni“, kusjuures „aht“ ja „and“ mõlemad on tõlgendanud eriti veel ohvritki. Tekstis nr. 43 esinev „ahja“ majavaimu nime tusena ei ole rahvapärane ja tunnukse vanavarakoguja enda isiklik grammatiline konstruktsioon. Samuti esineb ainult ühes tekstis ahervarre paralleelnimena „ahemurd“, mille rahvapärasust mul pole õnnestunud ligemalt selgitada 1):

„OHVER KIVI VAREMILE, AHERVARELE VÕI AHEMURD.“

56) Kord oli vana Suislepis ühes peres õue aja nukas suur kivivare või murd. Sinna kivi varemele viis perenaine igast värsket söögist esimesed suutäied ohvriks. Kui vana perenaine vanaks jäi ja noor peremees noore nooriku kodu tõi ja see perenaise kohuseid täitma hakkas, ei viinud see enam värsket ohvrit kivi varemile. Võttis natukese liha pajast vaagnasse ja viis tuppa, kus ta seda ise soola maitsemiseks ära söi. Kööki tagasi tulles ehmatas ta kohe ära, sest värsket liha olnud ühes leemega pajast põrandale puistatud. Nõnda sündinud mitu korda järgi mööda. — E 38403 (1) < Tarvastu, Vooru — J. Kala < Ann Vära, 35 a. (1899.)

Ahikotust kui ohvrikohta tuntakse praegu ainult Tarvastus. Selle sõnatüve jälgi leidub mujalgi paigani medes (vt. Ahimaa kõrtsi tekstides nr. 5 ja 7), kuid nende uurimiseks pole mul võimalust olnud. Esitan ainult ühe juhusliku näite:

57) Ahte olli Soomes vete jumal. Meie Väandra kihelkonnas pole see nime ka mitte üsna tundmata. Viluvere valdas on üks talu koht nimega Ahtemetsa. Uudes Vändras Suurejõe (Pärnujõe) ääres Sär-

1) Küllap ka „ahivars“ (tekst nr. 41) ja „ahivare“ (nr. 50) on lihtsalt „ahtmise“, s. t. ohverdamise kohad, mil pole „ahjuga“ midagi tegemist.

gava (enne Särghaua) talul on üks heinamaa vasakpool suure jõe kaldal, mida Ahtniiduks ütakse. Param kallas teene pool jõge on kõrge ja ütakse Igeniit ehk Iginiit (vist Iieniit vanaste nimetud). Jõgi nende kahe kalda vahel on sügavad, kus sees vana juttude järele näkk elada. Seal Igeniidu kaldal olla meie päivilgi aliast nähtud, kord sea, kord ärja, kord inimese jne. näol. Aga iga kord kaduda ta vaataja silmist kalda varju ära. — H II 42, 102 < Vändra — J. Peterson (1891).

Nõnda oleme jõudnud vetejumala Ahtini, kes sellisena on eestis ainult kirjanduslik import soomest, kuid kelle nimevaste „aht(i)“ e. „aht(u)“ on tähendanud meie rahvakeeles vist küll ka mingit pistepaika, järsku sügavust või hauda vees. Täielikkuse pärast olgu esitatud järgminegi tekst, kus soome Ahto't on katsutud eestipärastada ¹⁾:

58) Juba lapsena merel käies (ma olen siin Palmses Viru ja Harju rajal üles kasvanud) kuulsin vanad inimesed ütleva, kui „meri oli õnnistanud“: „Aitüma Ahtule ja palju kiitu Pahtule!“ Palmes inimesed ei teadnud mulle ühtegi vastust anda, aga vanaeit Tiiu Altebrun, kes Kuusalu khk. Kõnnu vallast Viinistu külast pärit, ütles: „Eks see Ahtu ole merevaim, kes kalu võrku ajab. Ega minagi sellest tea, aga minu vanemad ikka ütlesivad nõnda.“ Seesama vana eit ütleb tormi ajal: „Ahtu ajab vahhtu!“ Palmses tuntakse Ahtu nime ja üteldakse see ka mere jumal olema. Ka olla Ahtule mere ääres pidusid peetud, aga kuda, seda ei teata. Nõnda olnud Kõnnus Ahtu hiis²⁾ Vihasoo küla juures Jala neemes. Seal kasvas, ma vähe veel mäletan, enne imepaks kuuse ja lepa mets. Kohta hüitakse „Kõrgemäe hiiemetsaks“. Mägi ei ole mitte „kõrge“; ta peal on hulk suuri kiva. Seal olla ka Ahtule tulesidki põletatud, aga ei teata millal, kuda ehk miks?

Muuranna meeste elust tean veel seda, et kalasaagi juures ikka pihutäis, vist esimene, „merevalgustuseks“ sai. Kui kala võrgust juhtub ära minema, siis üteldakse: Läks mere valgustuseks! Palmses tähendab sõna „ahtukene“ sedasama, mis kergikene, pool narr, „kellel üks kruvi vedel.“ Kõnnu rannas räägitakse sedasama sõna „ahtukaine“, „ahtulaine“.

Sõna „pahtu“ kohta arvan ma, et see pole muud, kui Ahtu nime „healte mäng“, nii kui laulus:

Helle, Helle, heinad lattu,
Pillerille puud pinusse jne.

Niisugust nime ümberpöötet võiks ehk ka „nime parallelismuseks“ nimetada.

¹⁾ Vt. ka J. Kõrv, Eesti rahva muistejutud ja vanad kõned (1881), lk. 52, kuhu jutusse vee-aluseist on põimitud omasepitsetud värss:

Ahtu hääli kaigatella.

²⁾ Rahvakeeles sellist nime ei teata.

Vaivaras käies näidati mulle Meriküla ja Utria vahel kõrge neeme nurga peal lepiku sees kivi, kus paar inimese jälge sees. Seal kivi peal üteldi Ahtule, mere jumalale, ohverdatama, aga ma ei saanud teada, keda ohverdati, millal ehk mis seal ohverdati. Ka ei võinud ma seal kindlale otsusele jõuda, kas nimi Ahtu rahva oma oli, või oli ta raamatute järele mere jumalale omaks antud. — E 43141/4 < Kadrina, Palmse — J. Söster (1902).

Kuigi viimases tekstis avaldub enam ühe patriootilise teoreetiseerija looming kui usaldatav rahvatraditsioon, ometi näikse kindel, et ahikotuse ideoloogია aitab selgitada ka soome ahti-sõna päritolu, mida M. Agricola teatavasti vetejumala nimetusena on esitelnud. Soomegi „ahti“ tunnukse lihtsalt tuletis samast „ahtaa“ verbist niisama nagu „ahde“, „ahto“ jt. Täendusliku arengu mõistmiseks esitan mõningaid näiteid Sanakirjasääti¹⁾ kogudest, kuna küsimuse põhjalikuma läbitöötuse jätan asjatundjamate hooleks 1):

Ahti aalloilla ajaapi. Riihessä on myös ahdinlauta, ahinlauta — pitkä yli riihen ulottuva noin 10—12 tum. leveä, 3 tum. paksu lankku, jota työnnetään sitämukaa orsien päällä, kun parretkin siirtyy ja tulee ahetua. Ihminen seisoo sen päällä. — A. Ikonen < Jääski.

Kun verkot on nostettu vedestä ja pantu kuivumaan haarukoihin, joita oli nimitetty ahteiksi, siis näitä haarukkoja yksityishaarukan nimi on ahti. — O. Kaasinen < Liperi.

Ahti sana esiintyy esim., kun vedetään talvinuottaa, siinä eräs työväline on ahdinkonkku. Pellavia pannaan kuivumaan ahdinpuille. Elositomat ahdetaan tai toisin sanoen pannaan isoille kaveille (kykäille). Ahtosuorsia on syksyisin laumattaisin järven selällä, keväisin ahtojäitä. — T. Laaksonen < Lavia.

Hyvin syvää paikkaa järvessä äkkisyvää sanotaan nimellä ahti. — V. Ihantola < Viljakkala.

Kun järvenpohja syvenee äkkiä oltuaan rannalla loivempaa, sanotaan: „ahdinpohja pettää“ tai „se ei osannut uida ja ahdinpohja petti.“ — M. Kahelin < Kangasniemi.

Ahti — täällä olen kuullut vain harvoin mainittavan ja tarkoittavan silloin jotakin eläintä tahi ihmistä, joka on iso ja lihava. — N. Räisänen < Kangaslampi.

Ahti on täällä aina tunnettu kansankielesse veden aaltojen jumalana,

1) E. N. Setälä, Sana- ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta I (1928), nr. 26 tõstab õigusega üles küsimuse, kas ei ole soome ahtisõnapere puhul tegemist mitme eri päritoluga sõnatüve segine misega. Õige huvitav on näit soome „ahin-aita“ ussideaia tähenduses, mis võib baseeruda kujutelmal, et surnud pereisa hing on siirdunud nn. kodu- e. majaan (vrd. Mulgimaa tekste nr. 21 ja 44). Kuid selle probleemi ligem selgitus nõuab üksikasjalisemat uurimust eraldi.

kuninkaana, joka hallitsee vedessä. Sanotaan: sinne se tamma meni Ahtolaan, kun hevonen hukkuu. Kun järvestä kasvaa hienoja hyvin pitkiä heiniä pohjasta ja ne jatkuvat pitkin veden pintaa, sanotaan niitä Vellamon hivuksiksi tai Akan hapsiksi, joten Vellamo on Ahdin emäntä. — J. Hirvonen < Rääkkylä.

Mahdollisesti „ahteen haltiaista“ on peräisin kansan uskomukset, että maantien ahteissa „kummittelee“. Kaikista ahteista on kertomuksia, kuinka joskus pidätetään hevonen, joskus suljetaan jalankulkijalta tie ja eräässä ahteessa on pieni koira, joka keränä pyörii. — L. Kuusniemi < Teisko.

Nimi ahte esiintyy aina joen tai järven rantamaan nimityksenä, esim. Aheniityt. Hukkuneesta sanotaan toisinaan: se jäi Ahtolan saaliiksi. — M. Mustakangas < Vihanti.

Küllap ahti on tähendanud algselt pistet, panekut, ladumist, kuna liitsõnad on määritelnud vastavaid piste- ja ladumisriistu (ahdin-puu, -lauta, -konkku jne.) või -kohti (ahdin-hauta, -aita jm.). Soomes ahti (ahtola) on spetsialiseerunud ms. järsu (otsekui „pistena“ süveneva) kallaku või veehaua ja sealt edasi ka sellele koha asuka (teeveere- ja veehaua-haldja) nimetuseks. Eestis aga ahikoht on saanud ohvripaigaks, kuhu „pistetakse“¹⁾ ehk „laotakse“ annetusi esivanemaile ja surnud suguvõsale. Ahtmise-kujutelm juhib meid seejuures ühtlasi järeldama, et pidi olema tingimata mingi eriline alus, millele ohvriande pandi, pidi olema niioelda altar. Ja selliseks altariks oli kujunenud nähtavasti kivi-vare, mille alla küllap oli maetud ennemuistne pereisa.

7. Ohvrikohtade kristianiseerumine.

Üheks ohvrikohta asuka degeneratsioonija nimetuseks on tondi ja vanapagana kõrval veel pell (vt. juba eespool tekste nr. 11 ja 21), kellest J. Jung on avaldanud taas nii suurepärase kirjelduse, et pean selle siin uuesti ära trükkima:

„AEANURGA JUMALA VÕI PELLI ASUPAIKADEST.“

59) Karksi ja Tuhalaane piiri peal teatakse mitmest talust rääkida, kus Pell aset olnud. Karksi K. talus olnud ta pesa vana aida põhja all, kust väikene auk maa alla läinud, kuhu talle ohvrisid ja andisi kannetud, ja kus ta ennast ka sagedasti ilmutanud. Kui uus sugu inimesi sinna talule asunud, ei olla Pell mitte tahtnud ära minna. Küll olla teda minema nõiutud ja preester teda mitukorda käinud välja ajamas, aga ta ei olla mitte lahkunud. Sagedaste olnud ta ennast ka ühele ja teisele näidanud, aga iseäranis perenaisele, kes vanast sugukonnast olla olnud, ja perenaist hirmutanud.

¹⁾ Vt. teksti nr. 51: „Sinna viiti nüid ohver ja pisteti kopaga eideveere ala.“

Teise K. talus olnud niisammasugune jumal. Asupaika ei olla mitte kindlaste teada, aga õues ta ikka olnud. Ka seal olla ta hiljaaegu alles olnud. Vanad peremehed olla nõiad olnud ja nõnda Pelliga ühenduses seisnud. Ja aaniõhtul olla nad elajate lauta läinud, seal lehmadele raudkolgid kaela pannud, tikust tule üles tõmmanud ja seal juures tükikese võidleibalauda otsa peale Pellile visanud ja teisepoole ise ära söönud. See olla siis tema jaanituli olnud. — Kui looma liha esimest korda keedetud, siis riisutud vaht pealt ära ja visatud kas tulesse ehk tuaturka Pellile. — Ükskord olla Pell ennast kadriõhtul hirmsa musta samba näol pilkases pimeduses näidanud. Must kogu seisnud talu õue kohas maa ja taeva vahel ja ajanud kahest otsast tuld ja sädemeid välja. Muud teised ei olla seda mitte näinud, kui talurahvas üksi, kes seda ka teistele olla rääkinud.

M. talus olnud ka Pell, kes peremehel sagedaste tulihännana üle Veisjärve Kärstna poolt varandust kokku vedanud.

R. talus olla ka Pell olnud. Kui sinna uus peremees tulnud, siis olla ta tarest ahju alt välja kaevatud ja lastud preestril rist sinna sisse panna ja Pell soo sisse saata. Sellest saadik nimetatavat seda sood Tondisooks.

Tuhalaane R. talus olla ka Pell olnud, kus perenaine teda hoolega teeninud. See Pell olla aga hoopis kurjem olnud kui mujal. Nii kaua kui perenaine elanud, olnud kõik asjad head, aga kui see ära surnud, siis ei olla teised Pelli nõudmisi õieti mõistnud täita ja siis olnud häda käes. Kui midagi tema nõudmistest täitmata jäänud, siis tasanud kuri Pell sajavõrra kätte. Ükskord olla jaanitule alla piim panejata jäänud ja teine päev olla 2 lehma otsas olnud. Peremees saanud selle üle väga vihaseks, toonud preestri sinna ja lasknud Pelli selle korraga minema saata. Pell olla aga õueaia nurka hallika äärde kivi sisse asunud. — J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt II (1898), lk. 36/7, nr. 39.

Juba enne Jungi raamatu ilmumist on J. Hünerson saatnud J. Hurdale samalaadilisi ja väga väärtuslikke teateid „aianurga jumalast või pellist“:

„PELLI NUHTLUS.“

60) Kõrra johtunu Tuhane vallon Ribi talun jaaniõhtu üits vähik õnnetus. — Peremiis uneten kogemede piimä jaanitule ala panemise ärä aga muu värk saanu kik ilusti ala pant. Küll saanu Pell selle pääle vihatses, aga jaanitule lasken ta sellegi peräst ärä palada. Saanu aga jaanipäevä hommugu kätte ja ku lehmä nüsme mint, löüt, et kaits lehmä ollu laudan sirakil, sest Pell olli na ärä käkisten. Ninda rängästi nuhelnu Pell egäl puul neid, kes temä vastu vähä essünü. — H II 58, 719/20 (19) < Karksi, Karksi v. — Vennad J. Hünerson < M. Jakobson, Tuhala (1896).

„PELLI PÖLGAJE ÄPÄRDÜS.“

61) Riidaje vallon, Tedre talun elänü vanast pernan nimege Kärt. Siis ollu kange aianurga jumale või Pelli austeje. Temä kige vanebe poja naine ei joole aga suguki sedä sallin ja kihuten oma miist, pernaese poiga,

taga, et sii ka vastu hakkas. Ja sii miis hakanu ka vastu, ja es joole ja a n i t u l d ä n ä m p l a s k e n t e t t ä j a m u i d s i a n t s i t k o m m e j a n d i v i g u r i t . J a v a n a K ä r t j ä t t e n k a j a a n i t u l e t e g e m e d e , j a v a r s t i o l l u t a l k a p a l k k ä h e n . P e l l k o o l e t e n k i k n e l l ä j a l g i s e l o o m a s e l l e t a l u m a a p ä ä l t ä r ä , n i n d a e t m u u d e s j o o l e j ä ä n ü k u k a t e j a l g i s e p a l l e t t : k a n a j a i n i m e s e . P e r ä s t s e d ä e i j o o l e t a a g a ä n ä p k e l l e k i s p u t u n u , s e s t t e m ä a i g s e j a t e m ä a n t l o o m a o l l u p u h a o t s a n . M u u d k u v a ' v a n a K ä r t u v ö i p e r n a s t p i i n ä n ü t a i k i ü m m e r e g a e i j o o l e l a s k e n t a t ö i g e l v i i s i l s u r r a k a h : t a r e e d i t s e l ä v e p ä ä l e s a d a n u m a h a j a s u r e n u . E n n e s u r m a t u n n i s t e n a g a ü l e s , e t t a k o l m k o r d a k i r i g u l e v ä ä r ä v a r a s t e n o l l u . — H I I 55, 101 (8) < Karksi v. — J. Hünerson (1895).

PELLIKOTT EKSITAB KERJUST.

62) Kõrd saanu üits sant üte Pelli austeje talupernase käest üte ka a l a k o t i k i n g i t u s e s , k e l l e g a v a i s t k a P e l l i l m ö n d a m e e l e p e r ä l i s t p a l a o l i v i i t . A g a k u i s a n t s e l l e k o t i k a a l a p a n d e n , e s s ü n n ü t a i k i e g ä k ö r d s i n n a p o o l e k ü l g i ä r ä , k u s p o o l k ü l l e n k o t t k a a l a n o l l u . E d i m e l t e i j o o l e s a n t s e l l e s t a s j a s t a r u g i s a a n u , v i i m ä d e s a a n u i k i v i g u r i s t a r u . J a ü i t s k ö r d t a h t e n s a n t v i i l ö h t u h i l l ä p i m m e s t k u u s e m ö t s a s t l ä b i m i n n ä j a o l l u s i i k o h t k a a l a n , a g a k o e p o o l e k ü l g i t a s e l l e k o t i p a n d e n , s i n n a p u o l e e s s ü n ü t a t i i p ä ä l t m ö t s a k ö r v a ä r ä . K u t a a g a s i s k ö r d k o d u s a a n u , s i s r a g u n u t a s e l l e k o t i p i h u s j a p u r u s . — H I I 55, 102 (9) < Karksi v. — J. Hünerson (1895).

„AIANURGA JUMALEST VÖI PELLIST.“

63) Üits kõrd tapet ütäl talul vä r s k e t j a p e r n a n v i i n ü k i g e p ä ä l t k a P e l l i k a m b r e o t s a p ä ä l e o m a k a u s i g e . K a r j a p o i s s n ä n n ü s e d ä j a m ö t e l n ü a g a e s i : „O d o t t , m a l ä ä s ü ü t a ö i g e ü t e k ö r r a ä r ä , s a a o m e t i g i k ö t u t ä v v e l i h a . “ K u d a s m ö t e l n ü , n i n d a k a t e n n ü . E t a g a p ü h ä p ä e o l l u , s e l l e p e r ä s t o l l u p o i s i l l a u l u r a a m a t p u h u n , j a k a r j a p o i s s p a n d e n s e l l e t ü h j ä l i u v a s i s s i j a e s i l ä n n ü ä r ä , n i n d a k u h ä n d k a n n u . — A g a o h s a h o i d k u k ü l l ! E i j o o l e n ü ü d ä n ä p P e l l v ö i v a n a p a g a n k a r j a p o i s i l r a h u a n d e n . L e n n ä n ü v a h e l v a r e s e , v a h e l r o n g a n ä o l k a r j a p o i s i p ä ä k u h a l j a p e r ä n j a r ü ü k i n e s i : „V ö t a o m a s i t a h u n i k ä r ä , j a v ö t a o m a s i t a h u n i k ä r ä ! “ J a p e r n a n j ä ä n ü s e s t s a a n d i k a i g e s .

Karjapoiss mõtelnü: „Mis tetä, vaja t a r g a m a n u n ö u k ü s ü m e m i n n ä . “ J a l ä n n ü g i . T a r k õ p a n u : „K u ' s a t a t k a p ü s s i g e l a s e t , e g a s i i t a l l k e d ä g i t i i . P a n e t s a k u u l i s i s s e j a l a s e t s e l l e g e , s i s a r v a s t a , e t t a t k ü d s ä n ü k a r d u l e g e p i l l u t , a g a k u s a t a t h ö b e s ö l e g e l a s e t , s i s j ä ä s t a k ü l l m a h a v a g a s . “ P o i s s t u l l u k a k o d u j a m ö t e l n ü , e t m a k a e o m e t i g i ä r ä , m i s h a a v l e t e e v e t a l l . L a s k e n k a p ü s s i g e , a g a v a r e s e i j o o l e m u u d t e n n ü , k u i l a p u t e n s i i b u j a ü t e l n ü e s i : „K e d ä s a o m a h e r n e d e g e p i l l u t ? k a e , e t s a o m a s i t a h u n i g u ä r ä v ö t a t ! “ T ö i s e t i i r u l a s k e n k a r j a p o i s s r o n k a (s e l l e k ö r r a o l l u r o n g a m u u d u) k u u l i g e . R o n k a g a ü t e l n ü : „K e d ä s a o m a k ü d s ä n ü k a r d u l e g e p i l l u t , n ö n d a e t n a h a a a v e k i p e s s e l g ä ? “ P o i s s a g a m ö t e l n ü : „A h a a h ! v ö i j u b a n a a a v e k i p e s ! m a t a a s k a i a , e t t e g e m ö n i a s i v a s t k a e l u k i p e s s e h e n ! “ P a n d e n a g a h ö b e s ö l e p ü s s i l s i s s i j a l a s k e n s e l l e g e . A g a s i s j ä ä n ü m a h a n i n d ä k u i s i n i n e s u i t s t o l m a n u . N i n d a s a a n ü k a r j a p o i s s v i i s r ä v ä k u s t

valla ja pernan saanü ka terves ja sest saandik saanugi sii talu Pellist puhtes. — H II 55, 99/100 (7) < Karksi v. — J. Hünerson (1895).

Viimane lookene on klassiline näide, kuidas primaarne ohvri-toiming („töötus“) muistsele matusepaigale muutub ajaga sekundaarseks kombeks ja moonduv rahvamälus koguni groteskseks. Esitagem veel paar sellelaadilist näidet:

„PELLIKIVI.“

64) Enamast igal talul oli oma „Pellikivi“. Neile viidi kõigest saagist ikka kõige pealt. Sündis perenaesel laps, siis viidi „kivikesele“ enne rinna piima, kui laps sai. Niisama tehti uude leivaga. Ikka anti seda „kivikesele“ enne kui perele. Ei tehtud seda, siis ei olnud õnnetustel otsa ega määra.

Kuidas nüüd „Pellikivi“ sai? — Mõnikord üsna naeru väärt kombel. Kord kusi poiss kivi peale ja ütles: „Noh, kivikene, kust sinagi seda saad!“ Ja näe, „Pellikivi“ valmis! Aasta pärast seltsamal päeval jäi ta raskete haigest. Mõtles järele, kust haigus tulnud. Tuli meelde, et „kivikene“ tahab meelega saada. Tõbine viidi kivikese juure, tegi niisama kui aasta eest ja näe! saigi terveks, aga üks „kivikene“ oli ka peale saanud.

Vanad inimesed keelavad sellepärast praegugi veel ja nimelt heina-ajal, mil ikka rohu peal rooga võetakse, leiba ehk muud söögi poolist töötates kivi peale panna. — H II 23, 131/2 < Karksi, Polli v. — J. Tiedt, kooliõp. (1889).

KIVIVISKAMISEKOHAD.

65) Kes ohvrikivi peale kuseb, see ei saa muidu läbi, kui peab igakord sinna kuskma: „Kivike, ma kuse su pääle, kust sinagi muidu saad!“ Kes ka kord mõne muu kohta, enamiste võera kohta, nimelt suurte kivide, puude jne. pääle kuis ehk kiviga viskas, see pidi seda alati tegema, kui ta säält mööda läks. Jättis ta selle tegemata, siis tundis ta eneses üht valu, üht igatsust selle koha järele, millele ta oma „ohvri“ andmata oli jättnud. Valu kadus täitmiseega. Nii tekkisid käitavate teede äärde, suurte kivide ning puude ümber suured ahervarred, mis veikestest, parajatest viskamise kividest koos olivad; nii kuivasivad mitmed suured puud liia märjukese pärast. Aga kuiva puud austab rahvas niisamuti kui tooret ehk veel enamgi. — Üht niisugust kivi viskamise kohta näitas mulle mu isa; ta seisab Läti maa jao sees, Metsküla (Loodi) valla piirides, tee ääres, mis Abjast Ruhja viib, aga tee on praegu peaaegu kadunud. — H II 48, 36/7 (26) < Halleste — Johan Kivikilt (1894).

„KUDAS REOMÄGI PELLI PAIGAS SAANU.“

66) Vanast lännu üits Tartliste uur Pärnüs. Ollu sügüsene aig ja porine tii. Mehe süönü esi minnän. Üits vanamiis närinü ütte lehmä kinderkonti, mis sikke ollu. Vanamiis närinu tat ärä tüki aiga, ei joole jagu saanu. Saanu süä täüs, visanu tii viiri üte väikse mäe kingu pääle ja ütelnü esi:

„Süögü kurat muist, mia ei saatast jagu! Tõine aaste, kumata tule, tuu jälle.“

Tõine aaste johtunu ka siisama miis pia aigu sel samal aal sedä tiid müüdü Pärnu poole mineme. Aga ei joole minevaastetsest asjast änäp tähelegi panden. Aga ninda ku ta Reo mäest müüdü saanu, ollu kuri jären perimen: „Anna kätte ja anna kätte, mis sa tõine aaste lubasittuua.“ Ja vällä tahten mehel iki henge siist võtta. Ja ninda hakanu Reomäe Pell egä üte müüdä mineje käest nõudme. Ja kes ka ilusti müüdü tahten saia, visanu ka ärä oma kondi, ninda et sii mäe kink muud ei joole ollu ku kondi vare, ninda et vällä näuten ku rigu, mikkest tall ka Reo nimi tullu. — Ka tiimeestel saanu sõnas: „Kas Reo konti karmanin om kah?“ — H II 55, 102/3 (10) < Karksi v. — J. Hünerson (1895).

Lisagem samast Reomäest veel paar kirjeldust, mis aitavad selgitada sedalaadi ohvrikohatüübi traditsioone ja päritolu:

67) Kilingi-Nõmme alevikust kaks versta Pärnu poole minnes, seisab suure postmaantee ääres mäeküngas, mida Reo mäeks hüütakse. Säälkünka otsa seisnud paarikümne aasta eest alles kivi hunik ehk ahervars, mille üle rahvasuu siin järgmist räägib. — Vanal ajal, kui postmaantee siit veel läbi ei käinud, viinud sellest mäekesest üks vähem tee mööda. Selle mäe künka kohal juhtunud — iseäranis hobustega mööda minejatele — alati mõni õnnetus ehk äpardus: kord katkenud vankri telg, kord läinud rangipuu ehk look katki, kord reejalas, kord nikastanud hobune oma jala, vahest kukkunud koorem ümber, — üleüldse küngas olnud õieti takistav ja reotumööda minejatele, millest ta enesele ka nime Reomägi saanud. Kes aga enne möödaminekut mäekünkale põllu kivi viskanud, see saanud ilma mingisuguse äparduseta säält mööda. Sel viisil tekkinud sinna künka otsa ajajooksul üksikutest kividest terve ahervars. Pärast poole hakkanud inimesed sinna ahervarre otsa ka ohvri-rahasi viima. Praegu on neid inimesi Kilingi vallas veel elus, kes säält ahervarre päält ohvri-rahasi leidnud on. — H II 55, 60/1 (2) < Saarde — P. Sitzka, kooliõp. (1895).

68) Pärnumaal, Kilingi-Nõmmest arvata poolteist versta Pärnu poole, on üks mäekene, millest maantee otse üle läheb. Seda mäe kutsutakse Riomäeks. Rahvas räägib, et säälkünka mäe pääl tee ääres on vanal ajal üks suur Tõnnivakk olnud, kust keegi pole muidu mööda tohtinud minna, kui pidanud aga ikka sinna midagi viskama, kas või vitsa raokese, muidu on õnnetus juhtunud. Kes Pärnu poole on sõitnud ehk jälle muiale, pidanud ikka midagi viskama. Kes kord on sinna midagi viskanud, teine kord aga säält ilma millegi maha viskamata mööda läinud, sellele on siis õige suur õnnetus juhtunud. Kui ka niisugune inimene säält mööda läinud ilma andeta, kes seda Tõnni-vakka pole teadnud, siis ei ole sellele inimesele ka midagiste õnnetust juhtunud. — H I 9, 490 (4) < Viljandi — Anton Suurkask (1898).

69) Eespool räägitud Liivamaest $3/4$ versta õhtupool on postmaantee ääres üks üsna väike kinguke, keda Reomäeks kutsutakse. Selle algus on

järgmine. — Vanal ajal on vist keegi inimene seal kohas surma saanud või ära tapetud, siis on selle lepituseks sinna kohta kive ehk puutükka hakatud viskama, kunni sellest viimaks suur hunnik saanud. Kes nüüd sealt mööda minnes iialgi sinna hunniku peale midagi on visanud, see ei või edespidi sealt iial muidu mööda minna, kui ta sinna peale mitte mõnda kivi, puutükki ehk koguni raha ei viska. Jätab ta seda tegemata, siis on tal tee peal ikka midagi õnnetust, kas läheb ratas katki, ehk murdub look puruks jne. Sellest on ka siis see reovare sündinud. — Kes aga iial sinna peale midagi ei ole visanud, sellele ei sündivat mööda minnes mitte häda. — J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt II (1898), lk. 50 (nr. 52).

Et pell ei ole kuigi vana substituut endiste terminite asemel, selle poole vihjab kas või näit. järgminegi märkus: „Kõige esimene lehmapiim viidi hiiepuu või kivi juure (nüüd öeldakse: Pellile), — siis kasvavad ilusad vasikad“¹⁾. Kuidas suhtutakse usuliste mõistete murrangu ajal endisesse ohvripaiga asukasse ja kuidas temale uusi nimetusi vajatakse, seda aitab selgitada järgnev kirjeldus (vrd. lk. 244):

„PELL“ JA „TA“.

70) Meie vana rahva usk oli, kes teab mitmest põlvest, kindlaks jäänud pruukidest kinni pidamine. Kellegil ei olnud julgust sellest taganeda, mis vanemad pühitsesivad või pühaks pidasivad. Et neil väga kindel usk oli, sellest see uuenduste vastu võtmise visadus tulebki. See usk oli neil kindel, et esimesed usust taganejad häda tunda saivad, kes seda ei uskunud, sellel ei olnud ka viga midagi.

Elu aja häda või surma saivad need ehk nende lapsed, kes „tulujaku“, (ohvri)anni ja kohtade kumardamise järele jätsivad, ehk „vana kotuse“ ära hävitasivad. Karksi pool lõppesivad nad pärast, kui Hallistes. Kui piibel asemele tuli või tulema hakkas, mõeldi maha jätmise põhjuseks neist nagu Belli või selle asemikku, aga nime ei julgenud keegi nimetada, sest see pidi nagu iseenesest mõista olema. Ainukene sõna „Ta“ oli see, millega seda pühadust tähendati, mida ütelda ei tohtud. „Ta“ sõnaga räägiti või positi igakord, kui andi viidi. Kas „Ta“ ka midagi vastu ütles, jäi saladuseks, mõned aga uskusivad seda küll.

Ma tundsin ühte vana naisterahvast, kes nüüd, kui ta veel elaks, umbes sada aastat vana oleks. See mõistis kiriku lauluraamatu peast ja palju piibli salmisid; ka oli tema muidu igas asjas väga tähelepaneja inimene. Enne teda oli seal, kuhu teda mehele viidi, ohvriandi viidud. Tema oli julgenud seda maha jätta ja sinna paiga peale veel süllitada, aga iialgi ei julgenud ta sellest avalikult rääkida, sest niisugune hirm oli temal. Tema pidas teda suureks pühaduseks, aga mõnede avaldamiste läbi tuli ilmsiks, et „Ta“ musta kassinäolte dataga kiusata ja ikka hirmu teha ja

¹⁾ H II 24, 190 (102) < Helme, Jõgeveste. — Niisama vt. ka teksti nr. 11: „Pellil (nüidne nimi).“

sagedaste ihu vaevamist, südame vaeva ja külma sünnitada. Kui tema vane- maks läks, ei elanud ta palju kodus, sest seal ei jätnud „Ta“ teda rahule, vaid oli nädalate kaupa sugulaste juures külaliseks. Juhtus, et kodust keegi ilma tema teadmata temale midagi järele tõi ehk ka muu asja pärast seal käis ja et seda tema eest küll varjati ja temale seda ei öeldud, teadis ta seda siiski ja ütles: „Rahuke otsan“ ja läks minema. Kodus tuli temal ühe teatud koha peal külm hoog vastu ja sellega tulivad kõik tema

Foto U. Harva.

Votjakite hobuseohver Buj-jõe peal pärast kevadist jääminekut (vrd. meie pööripäevaseid ohvritoiminguid).

hädad tagasi. Minu emaga vaidlesivad nemad alati kiriku laulu ja Piibli salvide sõnadega. Minu ema ütles temale kõiksugusid vaimulikusi sõnu, mis selle asja kohta käisivad, aga see ei aidanud midagi. Kodus hirvitas ja pilkas teda minija. Ütelnud keegi, mis tahtis, aga ükski asi ei jõudnud tema usku nõrgestada. Tema lapsed surivad enamiste kõik noorelt ära. Kaks poega olivad temal peaaegu lollid ja surivad varakult. Üks poeg oli targa aruga, aga ka sellegi lapsed surivad järjest ära, nõnda et teine teist ei näinud. Tütred olivad küll targa aruga, aga teine suri ka varakult ära. Vanakene uskus, nurises ja kurvastas ikka, et see kõik sellest tulla, et „Ta“ teda rahule ei jäta, vaid ikka taga kiusab.

Ka räägiti ühest vanast peremehest, kes vana ohvri paiga üles künnud, et töö juurest kodu tulles temal suust ja ninast verd hakanud jooksmas ja tema surnud varsi selle järele. Hulk aastaid hiljem, kui tema poeg meheks saanud, künnud seesama isast üle jäänud ohvri koha ülesse ja surnud pärast ka vere jooksmise kätte ära. Sellepärast öelti ikka: „Selle sama pärast!“

Seesugusid jutukesti võiksin ma mõndagi üles tähendada, aga neid ole vist tarvis, sellepärast et nad ei ole vististe vana vara. Et aga vana rahva usu kindlust näidata, sellepärast olen neid siia üles tähendanud. „Ta“ kindlat või päris nime ei ole vististe võimalik kellegil enam teada saada, sest selle avaldamine oli peaaegu niisama kardetav nagu usust ära langemine. Üks ainukene majas, enamiste perenaime, oli „Ta“ teenija ja see julges „Ta“le“ ligineda, teised hoidsivad „Ta‘st“ püha saladuse või hirmuga eemale. Mis ma jaanipäeva tähenduses kirjutanud olen¹⁾, on minu isa poisikesse põlves salaja kuulanud, kui vana ema andi viinud.

„Ta“ oli suur õnneandja, niisama ka vägev ja kindla tahtmisega kättetasuja. „Ta“ ei jätnud kellegile kätte tasumata, kes tema teenistust julges rikkuda, aga ka helde ja jällegi kerge ära lepitada, kui teda uuesti hakati teenima. Seda ei ole „Ta‘st“ mitte kuulda olnud, et temaga kellegi teisele oleks võidud kurja teha või ligimese õnne rikkuda. „Ta“ teenistuse kombe oli nõnda, nagu seda kuskil majas oli alustatud. Enamiste viidi „Ta“le“ enne kui ise pruugiti kõiksugusest uudisest viljast kolm tera, ehk liha leemest, õllest jne. kolm tilka, enne kui ise maitseti, mõne kivi ehk pühaks peetud koha peale. Võrumaal leppinud „Ta“ mõnes paigas palja kumardamisega. Kas tähtpäevad ka „ta“ auks peeti ja nimelt iga üks ise asja pärast või oli neil igal ise tähendus ja mõte, ei ole mul teada, aga niipalju on kindel, et ilma tähtsuseta ei olnud nad mitte, sest ega muidu nende eluiga nii pikk ei olnud, et see kauemine kui peaaegu kõik muud pruugid alles seisma on jäänud. Kes nendest tähtpäevade pruugist veel meie ajal kinni pidas, sellest õelti suure kiitusega: „See om alle üts inimene, ta oma usku ei jäta, tu peab omast usust kinni.“

Uus asjadest ei oleks ma muidu kirjutama hakanudki, muud kui ainult sellepärast, et kuskiltki veel lugenud ei ole, et „Ta“ nimega vanal ajal ka ühte tundmata pühadust austati ja mis võib olla muidu unustuse rüppe võib uinuda, kui keegi teda üles ei tähenda. — H, Kase 111/2 < Karksi — Leena Kase (1868).

Eelmises tekstis ja juba varemini mitu korda mainitud jaanilaupäevaseile, s. t. algselt muidugi pööripäevaseile ohverdamisile lisagem veel paar kirjeldust:

71) Jaanilaupäeva õhtul tehti suur tuli ja aeti elajad ja lambad kolm korda ümber tule, „jaaniheinu“ ees kandes, mille järele heinad loomadele ette anti. Pärast seda käis perenaime söögiga ees, pere ja lapsed järel, kolm korda ümber tule, pani söögi maha, võttis söögi juurest salaja ohvri kivi jauks ära, ilma et teised seda tohtisivad näha (seda püha saladust ei julgenudki teised tähele panna), viis ohvri kivi peale ja ütles: „Maa ema, sa andsid mulle, nüüd toon ma sulle, võta vastu, mis ma su käest saanud olen!“ Selle järele istusivad kõik tule äärde, söivad, jõivad, olivad rõõmsad ja laulsivad:

¹⁾ Vt. järgmist teksti.

Jaaniga, Jaaniga!

Mistes Jaani oodetesse, Jaaniga, Jaaniga!

Jaani kahja kannetesse, Jaaniga jne.

Et o ni ärja oodatse,

Piduliku piima lehma,

Sest ep Jaani oodetesse,

Jaani kahja kannetesse!

Peale selle panti suure ridva otsa ja a nituli põlema. — H, Kase 97 < Karksi — L. Kase (1868).

72) Jaani laupäeval lõpetatud töö varakult, nii et päevaga veel saunaski jõutud ära käia. Peremees teinud ohvrikivi (see asunud talu õues) kõrvale tule maha, lina laotatud sinna lähedale murule ja terve pere söönud sel õhtul seal. Igast söögist pannud perenaine kümnest kivile. Kümnest pandud sinna iga pühade ajal ja iga kord, kui midagi uudsest viljast toitu valmistatud, kõige esite viidud ikka kivile ja siis alles söödud ise. Teadete andja ütelnud järele ohverdatud Pellile. See olnud väga õel olevus ja maksnud kohe kätte, kui ta mõnest suutäiest ilma jäänud, ja tihti nuhelnud ta inimesi nende sõnakuulmatuse pärast. Tema pahandamise eest hoitud hoolega. Kui peremees kiriku mõjul ohverdamise järele jätnud, saanud kohe üle karja kõige parem lehm surnuma; kukkunud koduvärvavas maha, lõõnud sarved maa sisse ja surnud. Peremees ütelnud seda nähes: „Võta kui tahad, aga ohverdama ma sulle enam ei hakka!“ Peale selle jätnud ta siiski peremehe rahule. — E 78469/70 (7) < Karksi v. vanadekodu. — Läänemaa õpet. seminari III kl. õpilane Anna Suurmats < Tiiu Kuudi, 80 a. (1931).

73) „Pellikivile“ [vt. teksti nr. 64] viis perenaine tüdrukuga [jaanipäeval] piima, võid ja leiba meeleheaks. — H II 23, 124 (7) < Karksi, Polli.

Paganlike ja kristlike kujutelmade seginemist ja kokkusulamist valgustab tabavalt alljärgnev analüüs haiguste tekitajaist:

74) Kust tõbi tulnud, haigus hakkanud? — 1) „maast saanud“; 2) küünlast (tõnnivakk, kurat); 3) „kurja inimese tehtud“; 4) „Jumala nuhtlus.“

Kaaluna eene võtab üles: kust tõbi tulnud. 1) On ta maast, siis kaabitakse hõbevalget sinna kohta, kust haigust arvatakse hakkanud olevat. 2) On kurja inimese tehtud, siis püütakse selle inimese riide nartsa ehk muud kribukrabu kraami kätte saada (aga juuksed olevat kõigeparemad), et sellega haiget suitsetada. 3) On küünlast, siis on kõigesuurem tegemine. Esite viiakse meelehead — mõni kopik raha ehk muud asju. Näituseks: on käed haiged, siis kindad; on jalad haiged, siis sukad ehk püksid; on kõht haige, siis toitu etc. Kui Pell meelitamisest ja lepitamisest lugu ei pea, siis saab temale kõbjaga tuld visatud. Kui see ei mõju, siis laadib „tark“ kollaokste suitsu ja mitme sortsi-sõnadega püssi ja laseb vanal kuul neljapäev õhtul sinna kohta, kus pell elanud ehk veel elab. Kui üks pauk ei mõju, tehakse seda 3 neljapäeva õhtut

järgi mööda. Niisugused kohad on vanad suured puud ehk kivid, mis inimesi ja elajid vaevavad, kui nad mõistmata säält juhtuvad mööda käima ehk sala sortsi-sõnu selle koha vastu ei tea. Praegu on veel: Massu pärn. — EKS 4° 2, 543/4 (15).

*

Millist päritolu võiks olla sõna pell? — Ei ole kahtlust, et piibli ja apokriiva Bel > Pell pidi usuvagatsejaile kirjatarkadele tuttav olema ja eitatava väärjumalana paganlike vaimude nimetuseks sobima¹⁾. Seda tõendab selgesti järgmine katke ühest aktiivse usu-mehe propagandakirjast „elava“ usu kasuks ja „ebausu“ vastu:

75) Ebausjuur algab rumaluse ja pimeduse tegudest, mis nende küles väega suur on, kes elavat Jumalat ei taha tunda ega teenida. Iga inimesel on jo loodud olemise poolest see juur sehes, et Jumal on, ja seda leiame ka paganategi juurest, et nemadki ilma jumalata ei ole; neil on ikka asjad, mis nemad jumalaks peavad. Nenda on ka need paljad nimekandjad ristinimesed, kelle südames õiget elavat usku ei ole meie Õnnistegija Jeesuse Kristuse sisse. Need õnnetumad seisvad oma südamega ebause paelus kinni ja näitavad täiest oma teoga seda üles, mis usk nende südames seisab, kas õige elav usk või ebausk. Ja nüüd hakkab mina jutustama, mis isik olen oma silmaga näinud ja oma kõrvaga kuulnud. — — —

Üks kana oli ühe muna munenud vära[va] alla, mis tüdruk oli sealt leidnud. Noh, see oli jälle nõia muna ja selle obuse lõpetaja²⁾ ja vaene tüdruk sai muna ära võtmise eest suure ja raske pahanduse. Ja sellepeale toodi jälle see vanem kälimees obust matma. Seal olin mina ka siis matmas, mis rei alla värava vahele auk kaevati ja sinna maeti ja tehti niisama kui vana äiaatadi ruunatud obusega. Aga sest oli hea, et neil ei olnud nii pikk tee käia kui äia obuse matusel. Vana pelli teender ütles, kui jo tööga valmis olime, järsku ja krõbeda healega: „Ja teie nüüd, poisid, hakake nooremast vanemani minema ümber kamre nurga ja enne ei tohi teie kõrva ega tagasi vaadata, kui tupp saate ja maha istute. Kui tupp saate ja maha istute, siis lööge silmad lakke ja ümber toa ja siis uksest õue tagasi!“ Seal olid pingid ka valmis pandud, ja pidime käsku täitma. Ja mina olin keige ees teejuht, ma olin keige noorem, aga vana tuli keige järel. Kui maha istusime, siis õhkasime ka üksteise järel. Mina ei tea küll, mis teiste südames oli, aga minul oli küll üsna hirmu täis selle teo üle, mis tehti. — — —

Nenda, armsad sõbrad, on kõik need nõiad. Ei ole muud kui rumala inimeste petjad, kes ebause sees elavad. Mina isik olin hilja aja eest ühe nõiaga ühes ja võtsin teda ühes enesega metsa läbi käima (mis mulle tarvis oli oma ameti poolest teha), mis suure rähmude ja einamaa vahedest läbi käis. Ja ilm oli soe, vihma järel päeva paiste. Ja mina ütlen vanamehele:

¹⁾ Nõnda seletab pelli M. J. Eisen, „Eesti Kirjandus“ XIX (1925), lk. 203/4, kuna A. Saareste, sealsamas XV (1921), lk. 392, oletab, et „see ongi vanem, omapärane Eesti jumalusenimetus, mis hiljem ristiusulise Tõniga (< Antonius) substitueeriti.“

²⁾ Eespool oli juttu hobuse kärvamisest.

„Võta enesele üks hea malk kätte; minul on püss ja saan vahest mõnda lindu lasta; siin on alati pailu ussa, kui siit olen läbi käinud.“ Aga vana Jaak vastab: „Kui Teie küll alati olete neid siin pailu näinud, aga kui mina Teil ligi olen, siis ei pea Teie ühte ainust nägema!“ Ja selle peale vastasin mina: „Sooh, siis on mul õige pell võeras jumal ligi juhtunud!“ Aga ei saanud sada sammu veel käidud, kui juba vanamehe jalge all uss sibeles. Ja sai neid maha löödud 11 tükki 16 versta peal, mis meil käia oli, ja ei olnud enne ilmas nii pailu neid ma näinud kui siis, kui nõid mul ligi oli. Kui ma küsisin, „kudas sa mul ütlesid, kui ma sind käsi matart võtta,“ — „ei tea, kudas see nenda on juhtunud.“ Ja seda vanameest pruugiti mitmele ka arstiks; ka nende tütarlastele, kel kanavarvad silma ääre tükkisid, et pidid mehele saama. Aga jälle selge pettus. Nenda oli selle nõia tarkus kohe valeks saanud. Ja keige enam rõõmustab see, et ta praegu alles elab ja on ka ihutervise poolest vaeseks jäänud ja nälg nüllab ka omalt poolt ja seeläbi on temal patukahetsemist kuulda ja tunneb ka oma rumalust ära. — H, R 6, 315, 327/8 ja 343/5. — P. Moks (1869).

Küllap täitmatu isuga väärjumala Pelli eeskujul on hakatud nimetama ka inimest või looma, keda keegi ära ei täida, pelliks; samuti kutsutakse pelliks üht suurt ja üleliigset asja (Saarde). Väandras on pell¹⁾ kõrvu tõnniga asendanud majavaime ja surnuid ning talle ohverdatakse kas vakka või maha: „Titepudrust peab esimese lusikatäie laua alla viskama pellile“²⁾. Selline põrandale ohverdamine viitab ilmsesti pereisa-kultusele, kes põranda alla on maetud. Ka Mulgimaal on kergesti jälgitav pelli side surnutega (vt. eriti näit. Jungi teksti nr. 59) ja „pellikohad“ on oma algupäralt õieti muistsed surnute matmise kohad. Kuna katoliku kirik püüdis paganlikke ohvipaiku sellega ristiusule rakendada, et ehitas sinna oma pühakute kaabeleid, siis oletasin paari aasta eest³⁾, et pell-sõna lähtekohaks võiks ka olla saksa „Kappele“. Vahepeal sooritatud järelepärimised tõid mind aga veendumusele, et pell ei ole meie rahva keelde nii vanasti ja nii sügavasti juurdunud termin, vaid alles vennastekoguduse ja muude usuvagatsejate levitatud moesõna ning sellisena küll vististi lihtsalt piiblist laenatud. Sellest hoolimata jääb kabelitele meie usundi- ja kirikuloos ometi nende suur tähendus püsima, mille illustreerimiseks esitan jällegi ühe J. Jungi saksakeelse seletuskirja õpetatud Eesti Seltsile⁴⁾:

1) A. Saareste teatel ka moondunud keelekujul penn.

2) H II 58, 505 (46) < Väandra.

3) O. Loooris, Estnische Volksdichtung und Mythologie (1932), lk. 84.

4) Vrd. ka kirikuasemeid tekstides nr. 9 ja 35, kloostrivaret tekstis nr. 54.

„EINIGES ÜBER ALTE EINGEGANGENE STRASSEN, KAPELLENBERGE, OPFERPLÄTZE, BESTATTUNGSSTÄTTEN.“

76) Unsere krummen und in Schlangenwindungen sich hinziehenden Landstrassen sind gewiss ein Erbstück aus der vorchristlichen Zeit unserer Heimath, von welchen in der Chronik Heinr. d. Letten auch öfters Erwähnung geschieht, und wie wir es im Nachfolgenden an einigen Merkmalen sehen werden, insbesondere, weil die alten Heiden ihre Leichenverbrennungsplätze und Bestattungsstätten dicht an die Strassen angelegt haben. Eines der ältesten Strassen scheint die Fellin-Reval'sche Strasse zu sein, weil in Cabbalschen viele der alten Steinsetzungen dicht an der Strasse liegen, wo die Lage oder Himmelsrichtung des Määro-Schiffes sogar von der Strasse bedingt worden ist. Waren die Fiebel, Armspangen etc., die ich im vorigen Sommer aus diesem Schiffe ausgegraben habe, nach dem Ausspruche des Herrn Prof. Dr. Grewingk den Gothen gehörig, so muss diese Landstrasse schon vor Ankunft der Esten, mithin vor Christi Geburt hier existirt haben.

In Nachfolgendem wollte ich über einige, bereits vor Jahrhunderte eingegangene Landstrassen mittheilen, wie sie noch im Volksmunde existiren und gegenwärtig noch durch einige Merkmale kenntlich sind.

Erstens spricht man in Cabbalschen von einer Strasse, die aus Dorpat direct nach Pernau gezogen. Die ersten Spuren sollen (in Cabbalschen) von der Wolmarshofschen Seite kommend, in dem Dorfe Sagefer beim Sultsi Gesinde erkennbar sein, von dort ist die Strasse weiter in das Dorf Willefer gezogen, wo dicht an derselben das Willefersche Steinschiff liegt und eine Kapelle gestanden hat, woselbst gegenwärtig noch ein Hügel Kapellenberg genannt wird. Aus Willefer soll Strasse durch den Palgisilla (Balkenbrücken) Morast nach Kedrassaare und Murussaare (Oertlichkeiten zwischen Cabbal und Fennern) usw. nach Pernau ziehen. Vor einigen Jahren soll das Gut Cabbal einen Graben durch den Palgisilla Morast gezogen haben, bei welcher Gelegenheit eine von Balken gebaute und mit Grand überschüttete Strasse ca 3 Fss unter der Erdoberfläche zum Vorschein gekommen. Unter dem grossen Walde sei selbige Strasse noch sehr sehr deutlich sichtbar. Auf derselben Strasse sollen auch nach der Sage die zwei Dudelsackbläser „geplatzt“ sein, von welchen ich in meinem Ausgrabungsberichte (Sitzungsber. der gel. estn. Ges. im Novbr. 1878) erwähnte, (dass die grossen Steinsetzungen in Willefer und Archma nach einer Variation der Sage nur zu deren Erinnerung errichtet seien).

In der Nähe des Cabbalschen Saeveske Gesindes soll noch ein zweiter Kapellenberg (Kabeli mägi) sich finden, der aber viereckig und mit einem Graben umzogen sein soll, die Erde soll dort ganz mit kleinen Steinen gefüllt sein. Auf diesem Berge soll man auch geopfert haben.

Ferner sollen sich hinter diesem Gesinde in dem Cabbalschen Walde noch andere Opferberge finden, die aber „Olli mäed“ genannt werden, — wahrscheinlich eine altestnische Benennung für Opfer. Auf diesen Bergen habe man geopfert und die alten heidnischen Feste unter den Klängen des toropill gefeiert.

Eine zweite eingegangene Landstrasse soll aus der Gegend von Waste-

mois (Kirchsp. St. Gross-Johannis), an welcher die am Schluss erwähnte Kreuzkirchenstelle liegt nach Vanaõnne kommen, von dort weiter durch die Haide von Kootsi Rebase und über den Nawastschen Fluss bis zum Vastemoisaschen Moosmorast (raba ääre) ziehen, von wo sie unterhalb des Kaansuschen Viidiku Gesindes wieder über den Nawastschen Fluss zurück kehrt, dann über den Fennernschen Morast ein paar Werst südlich von der jetzigen Strasse in das Dorf Wõiafer zieht, dann von einer tiefen Stelle (sü-gava haua kohast) über den Fennernschen Fluss setzt und, wie das Volk spricht, weiter nach Hapsal zieht. Diese Strasse soll man „meistrimaantee“ (Meister-Strasse) genannt haben, weil die Baumeister der Städte auf dieser Strasse hin und zurück zu ihren Bauten gefahren und ihr Baumaterial zwischen Hapsal und Fellin geführt haben. — Hierbei tritt die Ordenzeit und kommen die Erbauer der Schlösser sehr deutlich zu Tage, wenn man noch die Behauptung der Gelehrten in Erwägung zieht, dass die aus den Fellinschen Schlossruinen ausgegrabenen Kalksteinsäulen und deren ausgehauenen und mit Bildmerk versehenen Kapitäle aus der Insel Oesel seien.

Von einer dritten eingegangenen Strasse spricht man in Euseküllschen. Dieselbe soll aus der Gegend von Euseküll kommen und nach Tignitz hinaus gehen. Zuerst soll sie im Dorfe Sammast den Taru Kapellenberg berührt haben, worauf eine Kapelle, die beim Hupel (Topogr. Nachr. Bd. III pag. 337) fälschlich als steinerne angegeben, was nicht der Fall ist, wie auch im Volksmunde Kadrina kirik (Katarinen Kirche), aber in dem Karkuschen Kirchenvisitationsprotocolle (siehe unten) Lorenz Kapelle genannt wird, gestanden haben soll. Aus Taru zieht die Strasse durch das Neu-Karishofsche Sootsa Gesinde zum Neu-Karishofschen Kapellenberge, wo in alter Zeit ebenso eine Kapelle gewesen ist, die im genannten Karkuschen Kirchenvisitationsprotocolle Tennis Kapelle genannt wird. Von diesem Berge geht die Strasse über den Neu-Karishofschen Fluss, durch Vilpsaare Gesinde in den Seljanõmme Wald und weiter bis in das Alt-Karishofsche Kamali Dorf, wo sie wiederum einen Kapellenberg oder Alliku kiriku mägi (nach dem in der Nähe gelegenen Alliku Gesinde genannt) berührt, wo gleichfalls eine Kapelle gestanden haben soll, die auch in dem oftgenannten Kirchenvisitationsprotocolle (obwohl nicht in unserem Citate) erwähnt wird. Aus Alliku fährt der Weg über Alt-Kar. Sepa Mühle, durch Tolli und Koerlaose Gesinde zu den Tõlla Gesinden; durch Tolli Grenze dieses Gesindes soll ein sehr grosser Stein auf diese Strasse gewälzt worden sein, womit der Weg einem Kriegszuge gesperrt worden sei. Von Tõlla aus soll dieser Weg dann durch Sümpfe und Moräste (soodest ja rabadest läbi) nach Tignitz hinaus kommen. Schliesslich soll diese Strasse auch „meistri kuningatee“ (Meister-Königsstrasse) geheissen haben, was sich wiederum sehr an die Ordensmeister erinnert, gleich wie die vorerwähnte Wastemoisasche „meistri maantee“ (d. h. Meister-Strasse).

In der Nähe der oben erwähnten Strasse ist bei dem Neu-Karishofschen Saki Gesinde ein grosser und tiefer, mit Steinsalwen gebauter Brunnen gegenwärtig noch in Benutzung, welcher gleichfalls meistri ku-

ninga kaev (d. h. Meister-Königsbrunnen) genannt wird. Die Sage erzählt, dass der Meistertönig einmal bei diesem Gesinde mit seinem Herrn einige Zeit gelagert haben soll und bei dieser Gelegenheit auch den Brunnen gebaut. Dabei will man wissen, dass derselbe ein Dänischer König gewesen sein soll; doch wissen wir aus der Geschichte, dass die Dänen dieses Land bis in die erwähnte Gegend nicht in ihrem Besitz gehabt, sondern dass wir hier offenbar mit dem Orden und dessen Meister zu thun haben.

Nach genauen Untersuchungen sind die bei der letztgenannten Strasse befindlichen Kapellenberge alle vor der Errichtung der christlichen Kapellen — die aber ganz klein gewesen sein müssen — heidnische Leichenverbrennungs- und Bestattungsstätten gewesen, und somit auf eine sehr alte Zeit zurück weisen. Jedoch scheint die Leichenverbrennung in späterer Zeit nicht so intensiv betrieben worden sein, wie in den sogenannten Steinschiffen, sondern, obwohl die Leichen verbrannt, der grösste Theil von Knochen doch heil in die Erde verscharrt worden ist. Herr Professor Dr. L. Stieda hat solches Mitte Juni d. J. aus eigener Anschauung hier constatirt, wie auch zugleich gefunden, dass die Taru Kapellen- oder Katarinen-Kirchenstellen in Sammast eine frühere Steinsetzung gewesen ist, was mir noch bis dahin unbekannt war.

Dass solche Stellen, wo menschliche Gebeine bestattet liegen, oder wo etwa christlich geweihte Stätten gewesen sind, von dem abergläubigen Volke von der frühesten Zeit an bis in die spätere Zeiten als Opferplätze benutzt worden sind, das beweisen zuerst die Sagen im Volksmunde, dann die Historiker und schliesslich die aus diesen Stellen gefundene Münzen, die ein Hauptartikel der Opfergaben bildeten. Hierbei sei mir erlaubt, ein paar dasbezügliche Citaten aus den Karkuschen Kirchenvisitationsprotocollen zur Erläuterung anzuführen, worin auch eines Annenberges unter Pollenhof, Kirchsp. Karkus, öfters Erwähnung geschieht, wo nach der Volkssage ebenso eine Annen-Kapelle gestanden habe, welcher Ort aber später als Opfer- und Festplatz vom Volke benutzt worden ist. Der dasbezügliche wörtliche Citat lautet, wie folgt:

„Hallist Kirchenvisitation in Fellin d. 11. Febr. 1669: Art. 7: Ob der Hh. Pastor Keine beschwerde habe, dass einige Leichen im Busch seindt begraben worden, und dadurch Ihr gebühr entzogen worden sey? — Pastor: Weis nicht mehr, als nur eine Leiche, sey im Karris Höffschen, bei einer alten Kapelle, begraben worden undt sey solcher verstorbene, niemahls zu dem Heilig-Abentmahl des Hh. gegangen, deswegen er dann auch allda legen bleiben soll.

Art. 20: Ob auch die Opferung dieses Jahr, worüber der Hh. Pastor Grosse Klage geführt, geschehen sey, weilen die herrschaft solches abzuschaffen anermahnet sey? — Past.: sagt, dass solche Opferung, nun von Ihme nicht sey gehört worden, es müsste dann des Nachts geschehen seyn, auch sagt der Pastor, dass solches der Hh. Hauptmann (von Karkus) abzuschaffen, Ihme mit fleiss angelegen seyn lassen. Es soll aber gleichwohl wieder Eine Saufferei allda auf Annenberg gewesen seyn. Hh. Lieut. Dücker sagt auch, es sey noch dieses Jahr auf dem Annenberg, die Opferung

geschehen, undt 12 Fass Bier, dabey aussgetrunken worden. Es soll nun Hinführe dieses, von dem Hh. Hauptmann besser observiret und durch die Schloss Reutter, gänzlich, abgeschaffet undt aussgethielligt werden; in wieder erfahrendt falle, soll der Hh. Hauptmann der Kirche mit 10 Rthlr Strafbar verfallen seyn.

Foto G. Ränk, 1934.

Annemägi Karksis, Polli vallas, mida mainitakse rootsiaegseis ürikuis korduvalt kui tähtsamat „ebajumalateenistuse“ kohta ümbruskonnas (vt. k./ü. „Looduse“ välja antud „Eesti rahva ajalugu“ II, lk. 1114).

Art. 21: Ob der Hh. Pastor in seinem beyden Gemeinen nich Einige Opfer Creutze mehr weis, undt ob solche alle Nieder gehauen seyndt? — Pastor: Im Hallisten weiss Er Keine nicht, im Karkuschen aber sollen noch einige befindlichen seyn. Es wirdt dem Herrn Hauptmann von Karkus, solches hiermit Nochmals, sowohl wegen des Annenberges, als auch in Niederhauung der Opfer Xe [Creutze] imponiret, solche alle ruiniren zu lassen. bey pöen 10 Rthlr.

Hallist Kirchenvisitation d. 21 Febr. 1671 in Karkus.

„Pastor undt Lieut. Dücker klagen, dass auf dem Annenberg wieder 12 Fass Bier ausgesoffen undt geopfert, was zu zerstreuen durch Reutter anbefohlen? — Pastor: Öffentlich geschehe solches wohl

nicht, aber des Nachts, sollen sich doch noch einige finden. In dem Dorfe Sammast, sey ein Ort, Lorenz Capella genandt, unter Ösemoise belegen, daselbst sollen die Leuthe, auch wohl heimlich Opffern. Item, unter Karriss Hof soll auch ein Ort seyn, die Tennis Capell genandt, bei welcher auch die Leuthe, noch heimlich Opffern sollen. Es wirdt sowohl dem Hh. Hauptmann auf Karkus, auch Hh. Winkelmann auf Ösemoise, undt dem Amtmann auf Karriss Hof, nochmals bei Pöen, 10 Rthlr ernstlichen aufgelegt, undt anbefohlen, die genaueste aufsicht ob dessen zu haben, damit ja solches Abgöttersche wessen einmahls aussgerettet werden möge. Absonderlich aber, wirdt der Hh. Hauptmann nochmalts seinen Fleiss auf Annenberg solche Opferung zu wahren, erweisen.“ (Schliesslich wird dem Hh. Lieut. Dücker als Kirchenvorsteher auf Böcklershof eingeschärft, bei 10 Rthlr Poen 4 in den „Busch“ begrabene Kinder aufzunehmen und in den Kirchhof beerdigen zu lassen).

Da nun an solchen Stellen Todtenasche, verbrannte und heile Knochen Lagerartig sich durcheinander finden, so zeigt es auf eine wahrscheinliche spätere Zeit, wo die Leichenverbrennung, wie bereits gesagt, nicht mehr so intensiv betrieben worden ist, wie es in den Steinschiffen vorkommt, aber immerhin ist eine derartige Leichenverbrennung früher gewesen, als man die christlichen Kapellen darauf gebaut hat, insbesondere, da der Fussboden der Sammastschen Taru Kapelle fast von verbrannten und heilen Knochen und Leichenasche besteht. Doch hat man darin viele Schwedische und Russische Münzen gefunden, wie ich sie, vorzugsweise Schwedische, auch in Palu und Nuudi Kalmed gefunden habe. Hierdurch ist es klar, dass die Münzen später als Opfergaben auf diese Stellen gekommen sind und nicht als absolutes Beweis gelten können, dass die daselbst Bestatteten und Verbrannten auch aus derselben Zeit herrühren. Es muss eine Zeit gegeben haben, wo der kleinen Solidis viele vorhanden und selbige sehr feil gewesen sein müssen, weil sie überall und oft viele zusammen gefunden werden. — Die vorgenannten Kapellen sind keine grossen Kirchen, sondern nur ganz kleine hölzerne, und wahrscheinlich offenen Kapellen gewesen, wie solche noch in katholischen Ländern an den öffentlichen Strassen sich finden sollen.

Dass die alten Esten ihre Todten verbrannt haben, erzählt schon Heinrich d. Lette Cap. XII, § 6, wo sie in Sakala „die traurigen Leichnamen, so durch die Letten getödtet und auf einander gehäuft waren, viele Tage lang auf lahen und mit Feuer verbrannten.“ Ferner setzt er Cap. XXVI, § 8, dass die Esten bei einem Rückfall vom christlichen Glauben „ihre Gottinnen wieder genommen haben, die sie zur Zeit des Christenthums entlassen hatten, und haben die Leiber ihrer Verstorbenen, die auf Kirchhöfen beerdigt waren, aus den Gräbern ausgegraben und nach vormaliger Heidensitte verbrannt.“

Ferner erzählt Hiärne pag. 56 u. 57 von den Grabstätten der Letten und Esten: „Ihre Grabstädte haben sie mehrentheils auf den Feldern und in den Hainen gehabt, gleichwie solches noch heutiges Tages, unter theils Russen gebräuchlich ist, und finden sich noch wohl unter den Esten und Letten welche ihre Todten auf solche Oerter (die sie Calman, die Ingrier

aber Calmus nennen) heimlich begraben*), unangesehen die Priester im Lande, solches genugsam zu verhindern suchen. Der Todten Gräber, ihrer nächsten Verwandten, haben sie jährlich zu besuchen ; darauf sie dann, was sie an Essen und Trinken mitgebracht, mit einander verzehret, auch etwas davon, auf den Gräbern gelassen haben: allermassen solches noch heutiges Tages bey den Reussen, Ingrien und Wattien auf gewisse Tage im Jahr, so sie Prasneken nenne, geschiehet.

Von den alten Preussischen Letten liest man, — sagt ferner Hiärne, — dass etliche unter ihnen, ihre Todten, sampt derer besten Kleider, Schilde, Speer und Pferde verbrannt haben; und weil solches nur die Edlen und Vornehmsten gethan, muthmasse ich, dass sie diese Gewohnheit von den Gothen, derer Regirung sie vormahls unterworffen gewesen, behalten haben. Denn dass solches bei den Gothen gebräuchlich gewesen, hat man aus den alten Mitternächtigen Geschichten genugsam Bericht (Verelius ad Hervarar Saga, pag. 80. seg.).“ —

Nach alle dem wäre es anzunehmen, dass die Bestattungsstätten mit theilweiser Verbrennung der Leichen und Beerdigung von heilen Knochen den alten Esten und Letten gehören müssen, die Steinsetzungen aber mit ihren Kisten und Aschenurnen, wo die Körper total verbrannt und die Knochen zertrümmert worden, die muthmasslichen Begräbnissplätze der Gothen gewesen sind.

Von Schmausereien auf einer alten Kapellenstelle erzählt auch Olearius in seinen Reisebeschreibungen, die er bei Maholm in Wirland gesehen, desgleichen auch „Inland“ N 16 von einer Kreuzkirchenstelle unter Vastemois im Kirchspiele St. Gross-Johannis, wo das Volk geopfert habe.

Im Summe genommen, finden wir, dass die alten Heiden ihre Bestattungsplätze gerne in der Nähe der Landstrassen errichtet, oder aber ihre Strassen nur nach diesen Stätten gerichtet haben. Ferner finden wir, dass die Christen viele dieser Plätze zu ihrer Cultusstätten ausersehen, wobei folglich die heidnischen Gebräuche mit denen der Christen bis in sehr späte Zeiten zusammen fort existirt haben. Daher die von diesen Stellen gefundenen Münzen mit dem ursprünglichen Alter dieser Plätze eigentlich nichts gemein haben können, obgleich es hier oder da sehr annehmbar erscheinen sollte. Nur diese Münzen, die tiefer in der Erde bei heilen Skeletten gefunden werden, können mit Sicherheit für die Zeit der Bestattung angenommen werden. — GEG, DH 530 < Halliste, Abja — J. Jung.

Kristliku elukäsituse süvenemise ja kirikliku propaganda mõju see muidugi on, et surnutekultusest võrsunud kodu ja majapidamise kaitsevaimud on degenerereerunud aegapidi „kurjadeks“ vaimudeks ja vanapaganaiaks, keda lõpuks on asendanud veel sootu piiblliline väärdumal pell. Omaenda sugukonna esiisa

*) Am Fusse der vornerwähnten Kapellenberge hat man öfters ganze Leichname begraben gefunden.

> kodu patroon > vanapagan > pell — selline on siis meie usundiliste kujutelmade järkjärguline moondumine saksa „kultuurikandjate“ ajastul. Milline oli nende kultuurikandjate eneste usk ja kuidas nad tahtsid või oskasid kristlust maa-rahvale tutvustada ja sisendada, seda aitab iseloomustada rabav näide samalt Mulgimaalt, kus kurjaksvaimuks on tõlgitsetud isegi piibiline apostel > poostel. Poostli kohta olen pidanud juba 18. IV 1928 ettekande õpetatud Eesti Seltsis ja kavatsen avaldada sellest eri uurimuse, mis pärast piirdun siin ainult ühe näitega (vt. ka teksti nr. 24), et ümmardada ülevaadet Mulgimaa ohvrikohtade ja nende asukate välispidise kristianiseerumise ja seespidise degenerereerumise protsessist:

POOSTEL.

77) Mis om poostel? — Poostel om endise Eesti kodu-ebäjumala nimi, lõune-estlastel seesama, mis Kesk-Eestilän Tõnn ja Põhja-Eestilän Uku olli. Uku ei ole eälegi eestlastel pääjummal ollu, ei ka Taara, nigu uuembe ja noorembe kirjaniku nüid aava, vaid vana juttude ja laulude perra om iks Vanasä ek Jummal või, nigu siin nurgan veel prilla nimetedes, Vanemb ollu.

Kuna hiie muidu lehtpuudest om, om poostle hiie siin nurgan okaspuudest, enambeste üks ainuke pedäjes, mis küll sellest võis tulla, et na kodu läheden om, kus hiied maa ja puu ahnuse läbi üte puu pääle alandedi. Veel üte tõse asja poolest om poostle hiie esimoodu: tõse hiie om kõrgemben paigan, üte künkä ek mäe otsan, aga poostle hiie om enämbede madale maa pääl, kogundi lohun. Ent alter om tal siski, nigu kigil tõistel jumalatel, üits põllu kivi, või kivi hunik, siin kangur nimetedu, kohe ande pääle pandi, sest poostlele ei ole mitte nigu Taara ja Pikrele tuleohvrit viidu, vaid andisi, midä puu alla kivi pääle pantu, kohe na mädänevi.

Iga töötegu ja saak om pidanu ande viimise läbi poostlele pühendedus saama, nindade, et sellest saagist ja asjast, mis töö või teo läbi saadu, kige päält üits raasike poostlele viidu; muidu, kui sedä ei ole tetu, om poostel kiksugutsid õnnetusi, loomade ja inimeste surma saatnud. Ande mahapanemise juures om ka palvet tettu, milles palleldu, et poostel kigesugutse häda ja haiguse ja õnnetuse eest (igakõrd iks üte kindlalt teatava asja kohta) hoias egä esi kurja ei tees, ek kui ta seda tennu, et ta seda ära võtas (muidugi, kui mõni tõi või õnnetus johtusi, mis poostle poolt arvati tulla, et sis ande viimise läbi teda minti hääs meeliteme).

Siia manu mõni oma arvamine. Poostel näitäs enämb kurivaim kui mõni jummal olevet rahva usu, palve ja mõne ütelse perrä. Vana Mõtus Taagepera Nurmperäl, kes mulle poostlest kige enämb tiis kõnelde, tõend, et poostelt iks jumalas peetu ja arvatu. Rahva usu järgi om poostel vägä kerge vihases minema ollu, ja kui ta vihane om ollu, sis tennu ta iks kurja. Teda ei ole ka palleldu, et ta hääd tiis, seda om iks „vanembet“ või „jumalat“ palleldu, vaid et ta mitte kurja ei tiis ehk vähembelt kurja eest hoias; esi hääd tetä ja õnnistust saata ei näitä temäl lusti olevet ollu

ehk mitte seda võrd väge ja võimu. Ka ütelsest „oh sa va poostel!“, kui mõni tõsele mida vastu meelt tege või ütles, või risus ees ja ristis kaalas om, tuleb poostelt enam kurjasvaimus pidäde. Ka ta nimi näitäs seda, mis vist võrumurde sõnast „poostma“ tuleb, mis võrulastel riisuma, röövima, häävitama ja raiskama tähendab. Et poostel vana eesti sõna om, näitäve tõse seda moodu loodu sõna kui: astel, koodsel, vistel. — H II 25, 22/5 (3) < Helme, Koorküla — K. Ruut (1888).

Kui saksa härraskirik pole jaksanud meid sajandite jooksul tõsisemalt kristianiseerida, siis maarahva enda hulgas käärima hakanud usulised liikumised ¹⁾ suutsid seda ometi ja lühikese aja jooksul üsna põhjalikult, ilma et see alati tarvitses tekitadagi teravaid kokkupõrkeid maarahva enda algupäraste usutunnete ja -kujutelmadega. Saatuse tahtel on jäädvustanud meile oma lapsepõlve-mälestuse sellisest muinaseesti vaimsuse sõbralikust ühtesulamisest kristlusega just Mulgimaa suurnimi ja meie uue vabadussõja ülemjuhataja, kindral J. Laidoner:

78) Mina saatsin oma esimesed lapsepõlve aastad mööda Viljandi ligedal Viiratsi vallas. Minu vanemad ja ligemad sugulased ei olnud mitte teistest maha jäänud inimesed, vaid olid koguni kultuuriliselt omas ringkonnas teistele eelsammujateks. Aga „hingede aeg“ oli meil ikka nagu vaikne püha aeg ja usk „hingede“ sisse ei olnud mitte vähem kui usk ristiusu Jumala ja Kristuse sisse. Tagasi vaadates nüüd tolle aja peale, mul paistab, et minu toleaeegses ümbruses ristiusk sugugi ei seganud ei „hingede aega“, eika hingede usku, ja see oli 1888—1894 aastatel ja — nagu juba öeldud — võrdlemisi kaunis hästi arenenud talurahva peres.

Meie talu maa peal oli mitu suurt kivi ja ka naabruses olid mõned. Poisikesena kuulsin tihti juttu, et iga suure kivi all elavat mingisugune kivi vaim või haldjas (viimast nimetust ma hästi ei mäleta, rohkem räägiti kivi „vaimust“). Räägiti isegi, et see kivi vaim vahest kivi alt väljas käivat ja see pidi olema päris heatahtlik vaim, kes inimestele halba ei tegevat, vahest isegi õnne toovad ja tema abil olla võimalik varandust koguda. — ERA II 79, 11 < Tallinn — J. Laidoner (1933).

Jah, need heatahtlikud ja abivalmid kivi- ja maa-alused vaimud, need ei asu ometi mitte iga kivi all ega igas kohas maa all, vaid ikka nimelt seal pühas paigas, kuhu on kunagi maetud meie omi esivanemaid (võib-olla juba muistse vabadussõja päevil või veelgi varem!) ja kust siis ohvritega on ammutatud endalegi endispõlvede hingejõudu eluvõitluseks.

Nüüd aga ununevad need lepingu- ja töotusepaigad ning lõdveneb meie side endiste generatsioonide vaimujõuga. Alles su-

¹⁾ Olen jätnud need siin teadlikult täiesti puudutamata ja juhatan võrdluseks R. Põldmäe artiklile „Taevakäijad“.

vel 1934 otsisin ringi mööda Mulgimaad muistseid ohvriaedu, ahervarsi ja ahikotuseid, et mõndagi neist tulevasile põlvedele mälestuseks päevapildistada. Aga ma ei leidnud enam ühtegi. Küll juhatati ühte ja teise tallu, kus arvati nagu midagi selletaolist olnuvat; kui läksin ent kohale selgitust paluma, siis naerdi mind välja: kes nüüd enam selliste asjadega tegemist tegevat! Ja viimaste riismetena sain panna paberile ainult katkendlikke mälestuskilde:

79) Polli Kiisa talu aida taga olnud suur saarepuu ja suur lai pelli kivi.

Taagepera Umbpalu Kure talu pesukoja kohal olnud muru peal vana-vana koda, kus keedetud ja tehtud kõiksuguseid „tükke“, see ep olnudki pelli koda. Sealsamas kõrval olnud kiviahervars ja pelli aed. Seal siis need vaimud elanud ja olnud. Neist kõneldud küll palju „romaane“, kuid kes neid enam mäletab!

Samuti teati mitmest teisest Taagepera ja Helme talust, et seal olnuvat vanasti pelli kohti.

Teade pelli kojast on meile äärmiselt tähtis — sugurhvaile on selliseid teateid küll ja küll, et surnuile viidud ohvreid selleks ekstra ehitatud kotta (vrd. meilgi teateid aidast nr. 4, 44 ja 59). Ja kui Eestis meie päevini pole säilinud küll enam ühtegi sellist algupärast „pühakoda“, siis sugurhvaiste juures on neid küllalt päevapildistatud. Aga sealgi muutuvad juba ajad, mille illustreerimiseks lisan siia vana votjaki pühakojade pildistuse (vt. lk. 299) maakohast, kus elavaid hõimlasi enam ei asu ja varsti küllap variseb kokku ka seegi viimne surnuile ja endisele elule püstitatud kojakene...

Ja milline on siis uue aja pühadus, mis mõtestab elu ning annab jõudu? — Võib-olla aitab iseloomustada praegustki kriisi eidekese kaebus, mille noteerisin kah omal viimasel Mulgimaareisil:

80) Ah Sina otsid pelli kohti? Kuule, mina ei mäleta neist küll enam mitte kui midagi. Olevat olnud vanasti jah niisugused ohverdamise kohad. Aga kes nüüd meie ajal enam midagi ohverdab! Ja milleks Sa neid vanu asju taga ajad? mis õndsust Sa sealt leiad?

Ega nüüd usku ja armastust ja ausust paljut enam ole. Kõik sõimavad teineteist kaabakaks ja vargaks. Ja mis mõtet ongi siin õige elada, kui sa pead eluaeg ainult hädas olema. Mul on mõnikord kole kahju, et mul lapsi ei ole, aga teinekord mõtlen jälle, et parem vist ikka ongi ilma lasteta, sest mida need vaesekesed peaksid veel kannatama...

Need nüüdse aja inimesed tahavad ka nii palju, et

keegi nende nõudmisi täita ei jõua. Kui mina kasvasin üles — näe, sealsamas all saunas savipõrandal, — kus olid siis kõik need mähkmed ja kummiriided, kaalumised ja „raadilaasid“ või lapsevankrid ja „re-tuusid“ ja „lossid“ [s. t. kalossid], aga mis meil häda oli? Paljajalu jook-sime mööda lund, nii et kannad välkusid, kel meist aega või tahtmist oli hai-geks jääda! Või kes jäi, see suri kah ja uued sündisid jälle asemele. Aga vaat kus nüüd kõiki hoitakse ja kõike nõutakse! Mina ütlen alati, et mida rohkem inimesed tahavad, seda rohkem nad ka hädasse jäävad. Kus nüüd määratakse kõik titad talgi ja puudriga sisse, — kuule, mina olen vana inimene, aga mina mitte ei tea, mis asjad need talk ja puuder on, kas Sina tead? Ja hakka siis veel lapsi koolitama ja harima ja pärast vaata, et pole kohta, kuhu neid panna. Ei mina sellest küll aru ei saa, kuhu meie maailm nõndaviisi tükitab. — L < Holstre (1934).

8. Kokkuvõtteid ja järeldusi.

Tehkem nüüd lõpuks kirjeldustest veel ülevaatlilikud loetelud, mis kommenteerimatagi annavad selge pildi meie ohverdamistra-ditsioonidest.

Ohverdamiskohad:

- kivi (nr. 1—3, 8, 10, 11, 17, 18, 32, 35, 38, 40, 49, 54, 58, 64, 65, 70, 72—74, 77—79)
- kivihunnik (12, 77), kivilade (23), kivivare (25, 35, 39, 42, 56), ahervare (45, 54), ahervars (2, 3, 24, 33, 34, 36, 37, 47, 51—54, 65, 67, 79), ahivars (41), ahivare (50);
- reovare (69), (reo) mägi (65—69, vrd. 48);
- jaanimägi (11);
- kabelimägi (76), kirikumägi (9), kirikuase (35), kloostrivare (54);
- hiemägi (31), hiis (1, 11, 30, 40, 58), mets (10, 30), le-pik (48); his olnud nimelt küla põhja pool ääres (30);
- puu (3, 4, 10, 13, 25, 51, 52, 74), leht- ja okaspuud (30, 77), mänd (4, 77), kadakas (11), kask (2, 30), lepp (30, 48), pihelgas (2, 14), tamm (2, 4), saarepuu (79), jalakas (14), vaher (14), pajupõõsas (5, 7), toomepõõsas (11, 12), tikerberi- ja sõstrapõõsas (14);
- lohk (4—9, 22, 77), madal koht (10);
- mätas (5—7);
- ✓ aed (1, 2, 11, 14—31, 51, 79), tapuaed (11, 28, vrd. 14), aia-nurk (15, 51, 56, 59, 61, 63); aed on nimelt vastu päi-kesetõusu (24);
- auk (20, 30, 59, vrd. nr. 22—23);
- laud (22, 23);
- ✓ põrand (1), toanurk (46, 59); kolle (1, 59); taretagused ja aknaalused (52);

× tare ots (16, 32, 37), kambre ots (3, 63), lauda ots (59);
ait (4, 44, 59, vrd. 51), koda (79);
vakk (1, 2, 4, 46, 68), anum (29), kott (2, 62); õlletõrike
(vrd. 43).

Ohvrikoht on salajane, mida iga silm ei pea nägema (1),
ja tabu, kuhu keegi ei tohi minna (2, 29, 53, 54), vähemalt loomad mitte (1, 12, 24, 49, 51), või mida keegi ei tohi puudutada (15, 24), millel keegi ei tohi istuda (39, 45) ega magada (5, 7, 28), kust ei tohita murda ei rohtu ega oksakest (1, 28, 45), kust ei tohi võtta marjagi mitte (19, 22, 23) või vähemalt võõrale ega naisterahvale anda (20), kuhu ei tohi panna naiste rõivaid (22) ega üldse riideid kuivatada (45). Ohvrikoha roojastamisest vt. nr. 1, 21 ja 29, sinna kusemisest vt. nr. 18, 43, 64, 65.

Ohverdatavad annid:

kõigist asjust esimene osa (1), igast esimesest saagist (17, 18, 25, 64), kõigest uudsest (14, 46, 52, 63), kõigest värskest (16, 50, 52, 63);
uudse vilja (1—3, 7—9, 12, 18, 28, 30, 37, 38, 72), paar esimest tera (25), kolm uudsetera (70), viljateri (2), vilja (9), lõikusel esimesed pead (4, 39);
piima (10, 11, 18, 59, 60, 73), eriti värsket piima (1, 11, 12, 18, 21, 33), ka ema rinnapiimast esimesed tilgad (11, 18, 33, 51, 64);
igast söögist kümme (72), iga sööki (17, 72), kõiksugu sööki (49, 71), selleks ekstra valmistatud iseäralist sööki (3), esimene osa värskest uudse söögist (3, 16, 28, 34, 38, 39, 42, 46, 52, 54, 56), kõigest keedusest esimene lusikatäis ehk palukene (1);
leiba (1, 6, 10, 30, 73), uudseleiba (3, 14, 21, 51, 64), pätsleiba (19), eriline pätsikene (14), tükike võileiba (59);
saia (30), karaskit (20), piirakaid (11);
putru (13);
kärke (30, 37, 54);
võid (1, 2, 10, 11, 14, 20, 59, 73), uudsevõid (11);
vaaraja sõira (11);
õlut (1, 11, 20, 21, 27, 38, 39, 70, 76), õllekannult vahtu (1);
mett (16, 18), vaha (1);
soola (15, 30);
suppi e. leent (1, 35); värsket lihasuppi (17, 21, 70);
liha (1—3, 14, 30, 32), värsket liha (2, 33, 37), loomata-pulverist vahtu (37, 53, 59); rahukesi, s. t. neere (54), rasva (2), vorsti (30);
lambaid (35), lambavärsket (33), tallekene (54), seavärsket (33), seapea kotis (47), sõnn (16);

kana (1, 16, 32, 54), kukk (1, 24, 54), must kukk (25, 39),
 must kukk kollaste jalgadega (16); kukejalgu ja
 -päid (27), kukeverd lepituseks (1, 27, 39); ha-
 nesid ja tuvisid (32);
 silku (30), peotäis esimesi kalu „merevalgustuseks“ (58);
 konte ja luid (26, 27, 66);
 lapsi (6);
 karvu ja sulgi (2);
 villa (2, 14, 30), linu (2), esimesi lõngatükke (1),
 punastlõnga (15);
 riidehilpe (1, 2), vanu särgitükke, kindaid,
 sukki, pastlaid, viiske (1), linte ja linikuid
 (4);
 ehteid (9);
 raha (1, 2, 9, 16, 25, 29, 48, 67, 68, 76), hõbevalget (1, 15,
 16);
 kivikesi (67);
 vitsaraage ja puutükke (68);
 põlenud otstega peerutunglaid (1);
 tuhka ja pühkmeid (vrd. 27);
 kõiksugutühja (1).

Tavalise „ohvri“ ja „anni“ ehk „ande“ kõrval kõneldakse
 paar korda „meeleheast“ (43, 52, 64) või „meelepäralisest
 palast“ (62); kord mainitakse isegi vana ohvrinimetust „ka-
 hi“ (71). Huvitav on teade, et ohvriannid tekitanud mädanedes
 halba haisu (2, 30, 46).

Ohvrite saajad:

hinged (16, 32, 37, 54);
 vaimud (3, 49, 52, 79), maavaimud (1), kivi vaimud (78), ^{olud} ma-
 ja varjajad ja õnneandjad vaimud (38), maja õnnetoojad vai-
 mud (46), heategevad vaimud (39), kurjad vaimud (12, 77);
 jumalad (6, 8—10, 24, 41, 59, 77), ohvrijumal (42), vareju-
 mal (42), aianurga-jumal (59, 61, 63), hiiejumal (30), maa-
 jumal (11);
 maa-ema (71);
 vanemb (77), kes tõlgendab Mulgimaal tavaliselt pikset;
 maa-alused (1, 16);
 vanapagan (13, 22, 45, 50, 63);
 tont (21, 23—25, 44, 51, 53);
 kuri (16, 54), vanakuri (36), vanatühi (44, 53), tühi (54), raisk
 (54), viisrävak (63), vanakonn (43), vanapoiss (53), ku-
 rat (51, 52, 66);
 pell (11, 21, 59—64, 66, 70, 72—75, 79, 80);
 poostel (24, 77);
 tõnn (46, 68, 77);
 hint (11).

Ebarahvapäraseid nimetusi on: uku (4, 54, 77), taara (30, 54), ahtu-pahtu (58) ja ahja (43). Eufemistlikest varjunimedest (vt. lk. 244) mainitakse: tema (19), ta (70), teine (19) ja aednik (21). Huvitav on majaussi nimetamine ohvriaia-peremehe lapseks (21). Lõpuks jõutakse seginemiseni tulihännaga (59), kuigi teinekord just rõhutatakse, et „ta“ ei tee teistele kurja ega riku ligimeste õnne (70).

Tasuks ohvri eest pakub ohvrisaaja muidugi oma abi, kuna karistuseks halva kohtlemise eest ta saadab häda ja õnnetust (1, 15, 21, 28, 33, 34, 41, 77), eriti haigust (1, 11, 12, 17, 19, 21, 22, 36, 45, 63), hullumist (3), pimedaks jäämist (25, 46), viljaikaldust (8), loomaõnnetust (17, 18, 37, 42, 49, 53, 59—61, 72). Õige drastiline on Tarvastu teade kolme peremehe suretamisest üksteise järel (43, 44, 49, 51). Ka sureb ohvri äravõtja (2, 38, 39).

Ohverdamise aeg:

hingede aeg (3, 11, 16, 32, 37, 50, 54);
 jaani laupäev, s. t. pööripäev (10, 11, 15, 20, 59—61, 71—73);
 tönisepäev (9, 47);
 jüripäev (11, 25, 53);
 kadripäev (11);
 tähtpäevad (3, 11, 53, 70, 71);
 uku püha (? 4);
 neljapäev (3);
 laupäev (3).

Harilikult ei ole ohverdamise aeg seotud kindlate tähtpäevadega, vaid ohverdatakse lihtsalt vajaduse järgi, igasuguse töö alguse ja lõpetuse, uue saagi, loomatapu jne. puhul.

Ohvrikohtade likvideerimine:

- 1) passiivselt maha jäetud (1, 16, 19, 33, 37, 41, 55, 56, 61, 70, 72) — kas palumise ja jumalakartusega (1), kusjuures esimesed vanast usust taganejad saanud hädasid tunda (1, 70), või aga vandumise ja roojastamisega, mispärast suguseltsi nuheldud veel kolmandast põlvest saadik (1) ¹⁾;
- 2) aktiivselt ära hävitatud (2, 4, 6, 7, 11—13, 21—25, 28, 29, 31, 32, 36, 40—45, 48—53, 59, 62, 63, 70, 79) ja nimelt —
 künftud kohta adraga (24, 28, 70, vrd. 17),
 raiutud puid kirvega (4, 11—13, 24, 25, 48).

¹⁾ Vrd. nr. 19: kes kohta enam ei „pea“, sellele ei tee „teine“ kah enam midagi. Ohverdamise mõju ulatusest vt. edasi nr. 53, 59, 61, 70. Ainult üks kord kõneldakse lõhutatud ohvriaia restaureerimisest (17).

pillutud kive laiiali pahema käega üle öla (42), lõhutud kive püssirohuga (13, 32, 41, 52, vt. ka 4), purustatud pellikott (62) või lastud kotti püssiga (2), lastud lohk kraaviga kuivaks (6, 7).

Ohvrikoha hävitajaks ja selle asuka „väljaajajaks“ on kirikuõpetaja (12, 25), vene papp (21—23, 59) ja nimelt aastal 1851 (23), Taagepera usumees (13) ja nimelt Kaevu Peedu (41), Tarvastu usumees Kokutaja Jaak (50, 51) e. Jaak Asser (52), Oja Valge Johan (53), Tõrgendaja Aadu (53), keegi usumees Mats (24), keegitark (42, 43, 49) ja nimelt saunamees (45), Rii Jaak (44), peremees ise (22, 48, 70) ja nimelt Karksi Tõrvand (36), uus peremees (40), küla julgeimad mehed (29), sulane (28), karjapoiss (63), kerjus (62) või mõisnik (31).

Põhjenduseks tuuakse ms. ette, et vaim läinud liiga ahneks (21, vrd. 42). Tähelepanav on seletus, et pell kaevatakse ahju alt välja (59), mis viitab muistsele pereisa matmis kohale. Teiselt poolt laseb vene papp just augu ohvriaeda kaevata ja matab ohvri laua ja ohvriaia puud sinna sisse (22, 23). Ka tehakse ahervarrelt tuli, palutakse ja käiakse ümber koharingi (53). Asukat aetakse minema vemmaldades ahervart (45) või pekstes heinasao taolist kogu (28), kuna mõjuvaim „väljaajamine“ toimub muidugi piibli ja jumalasõnaga (12, 50—53), kord lisaks isegi kirikuriistadega (12).

Ainult kord lastakse pell hõbesõlega maha (63), harilikult aga ohvrikoha asukas lahkub oma teed (12, 41), ratsa musta hobuse seljas (23), vanamoeline kübar peas (22, 23), või sõidab vanaaegselt härgadel (25), kolme hobuse tõllas (36), või komberdab minema valge lombaku hobusena (42), varss kaasas (43). Huvitavad on teated, et ohvrikoha asukas põgeneb väljaajamisel just vette (nagu kuratki pikse eest!), ja nimelt järve (28), jõkke (51) või õueaia nurka allika äärde kivi sisse (59). Kord saadetakse pell sohu (59), kõige klassilisem Mulgimaale on aga vaimu manamine Võrtsjärve väikesele saarele (22, 23, 44, 45, 49—52) ja vaimu vastus, et seal pole enam ruumi.

Nõnda näeme, et ohvrikoha asuka lahkumine põlvneb täiesti kristlikust miljööst ja vastab täpsalt kuradi väljaajamise protseduurile, — üks inimesed imestanudki, et vanapagan ei saa usumehest jagu (13), ja kartnud ohvrikoha hävitamist (48, 52) või neednud hävitajaid (6) ja kiitnud neid, kes oma usku ikkagi ei jäta (70).

*

Oleme harjunud niitama, et meid kristianiseeriti saksa raudrüütlite poolt juba 13. sajandil, olgugi küll ainult mõõga ja verega. Võiksime väita veel enam: kristlikku misjonitööd oleme saanud

ida poolt tunda paar aastasada isegi juba enne saksa orduvendi. Aga kas oleme küllalt teadlikud, et meie massihinge sügavam kristianiseerumine on toimunud õieti alles paari viimase sajandi jooksul ja et meie paganlikud usutraditsioonid on küündinud nii tugevasti, otse elavatenagi kuni tänapäeva künniseni? Ja kas oleme sellises „oma“ ja „muistse“ elujõulikkuses mõistnud orjade „vaimupimeduse“ kõrval küllalt hinnata maarahva algupärase kultuuri ja iseseisva vaimuse jõudu, mis ei tarvitse nii kergesti karta tulevasigi kriisi- ja murranguaegu oma sisemiste kultuurivõltsijate või väliste ümberrahvustajate järjekordse haarangu puhul?

Olen esitanud siinsamas pika rea tekste, mis 19. sajandi kiriku- ja kultuuriloo kõrval valgustavad ühtlasi veel selgesti ka meie muistset paganlikku elukäsitust ja paiguti päris ürgset usundilugu aastatuhandeid enne Kristuse sündi. Juhiksini nimelt erilist tähelepanu iseloomustavale kõrvutusele, et ohvrite saajad näit. on ajaga küll moondunud algupäraseist loodushingedest ja surnud esivanemaist kristlikeks kuradeiks ja pellideks, kuid ohvrikoht ise — nagu nüüd nii koduselt näeme — on säilitanud veel ometi nii palju-palju oma algsest illest ja püsinud läbi aegade hämara ikka sellistena: vakakene ja kivikene, aiakene ja kojakene (vrd. pilti lk. 299), puud ja varemed, mäekünkad, kuhu maetud surnuid, ja lohumadalikud, kus kätkeb loodustsigitavat elujõudu, vett. Ka lepinguiks pakutavad annid ja kingid on oma laadilt igivanad, alates sidemeks sõlmitud paeltest ja linikuist (nr. 4) läbi igasuguse söögi- ja joogikraami kuni mälestusteni sõnni (nr. 16) ja hoopis lastegi (nr. 6) ohverdamisest.

Enamik kirjeldusi käsitleb koduseid ohverdamisi, mida sooritab tavaliselt kas pereisa või pereema ja mida kõrvalised isikud vaid häirivad (nr. 3, 17, 19—23). Vähem teateid on küla- või sugukonna ühiseist ohvritoiminguist, mis kaugemate sugurahvaste juures alles hiljuti veel laialdaselt on toimunud. Ometi on meilgi küllalt jälgi muistseist suuremaist ohvripidudest ühenduses pööripäevase jaanitule kombestikuga (vt. kas või näit. tekste nr. 10 ja 11) ja hingedeaja veetmisega (eriti näit. nr. 54). Sugu- ja kogukonna ühistraditsioone kajastavad kaudselt sellisedki teated, et jaanitule ümber asetseb teatud kindel arv kivisid (nr. 11), et ohvrikoht täidab ainult ühe teatud küla tarbeid (nr. 8) ja et ohvrikohta asukal on mõjuvõimu ainult samast suguvõsast inimesele (nr. 19), kuna võõrasse ta ei puutu (nr. 53, vrd. ka nr. 59, 61, 70).

Ühiseid ohvrikohti meenutavad veel tekstid nr. 1, 4, 29, 41, 47, 48; kahtlased on teated kogukonna uku-pühast (nr. 4) ja ahtupidudest (nr. 58).

Erilist tähelepanu väärrib Rápina teade rahakogumise anumast (29), sest see nihutab efektilt esile ohvriandide praktilis-sotsiaalse tähenduse: eks see raha-anum olnudki samal hoobil küla ühispangaks ja tagavaraks, kust hädade ja õnnetuste puhul abi saadi. Raha on muidugi hilisem ohvriese, kuid nõndasama anti muiste esivanemate hoiule ka vilja, et näljaajal midagi võtta oleks. Seejuures kõlbab küll tänapäevale eeskujuks meie endi esivanemate kõrge eetilise tase: ühisvara ei lähe keegi omastama.

Kõige vähem konkreetseid andmeid on säilinud ohverdamise tseremoniaalist. Kahtlemata võrsub muidugi jaanitule kombestik suurelt osalt muistsest ohvritoimingust. Igivanale traditsioonile viitavad ka teated, et pidulikuks ohvrisööminguks laotatakse puhas lina murule maha (nr. 72) ja et ohverdajail on valged (s. t. puhtad!) linad ümber (nr. 9). Muistset ohvrilooma võime aimata valges lemmas, keda veetakse ümber tule, must riie selga seotud (nr. 10). Kindlasti kuulub ka just kummardumine (nr. 70) ja põlvitamine meie muistsesse ohvrikombestikku (vrd. pilti lk. 229). Enam juba kiriku tagakiusamisest on küllap tingitud ohverdamine salajas (nr. 3, 10, 16, 71), öösi (nr. 14, 51), hämaras ratsa, ilma tagasi vaatamata ja sõna lausumata (nr. 47), kuid ka salajane ja öine ohverdamine ulatub meil kindlasti juba paganusaega tagasi, samuti ohverdamine eri juhtudel alasti (vrd. nr. 3, 51). Äärmiselt iseloomustavad meie esivanemate leplikule ja sõbralikule mentaliteedile on soovid ehk palved, mida ohvripakkumisel lausutakse ja mida siin uuesti esile nihutan:

Armas maajumal, võta sellest samastki raasikesest (nr. 11).

Ohver sulle, tervis mulle (nr. 15).

Söö seda meile tulles, teise [pütitäie] toon Sulle ära minnes (nr. 16).

Tulge sööma, hingekesed, siin on rahukesi-jalakesi, kaksa ja kärke (nr. 54).

Ma toon Sulle oma käega, ära võta oma väega (nr. 54).

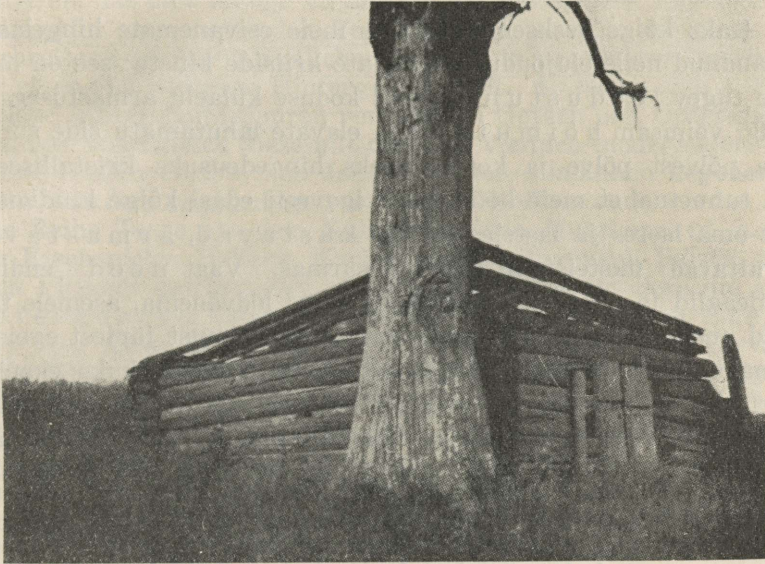
Maa-ema, Sa andsid mulle, nüüd toon ma Sulle; võta vastu, mis ma Su käest saanud olen (nr. 71).

Tõepoolest, kui võrrelda nii mõnegi rahva egoistlikke, väljaressivaid ja teiste (vaenlasteks kujuteldud!) kaasinimeste vastu

sihitud palveid, siis ei saa küll kuidagi järeldada, et mulkide esiisad oluksid liiga enesearmastajad ja teiste vastu sallimatud või koguni vaenlikud.

*

Kuid ajad muutusid ometi. Enam veel kui ristiusu tõeline süvenemine hakkas oma võidukäiku ka uueaja materialistlik elu-

Vana votjaki püha „koda“ (kuala) praegu asustamata ümbruskonnas.

tunne. Samul aastakümneil, kus näit. setude juures väärtustati hõberublasid veel vanaviisi esijoones ilu- ja ehteasjakesteks, mis võisid endiselt kõliseda noorte neitude ja vanade lauluemade rinna, samal ajal hakkas raha Mulgimaal ja mujal sukasäärde kaduma — ja esivanemate harda hingedekultuse tõrjus massihingest välja moodne kaukakultus. Sellele seltsis lisaks perekonnaelu ümberhinnang. Talurahva vabastamine 1816 ja 1819 soodustas küll vallaliste hõlpsamat abiellumist ja rahvaarvu kiiret kasvu, kuid järeldas ka *eo ipso* juurdekasvava generatsiooni majandusliku kriisi, nagu dr. J. V a s a r veenvalt selgitanud. Ja siis järgnes ajastu, kus elu hakkasid ikka enam reguleerima mõisted „tööjõud“ ja „kapital“, muutes suhtumise mõistetesse „perekond“ ja „järeltulev sugu“ hoopis teiseks: rahvaarvu juurdekasvu hak-

kas pidurdama kaine mõistus oma kalkulatsioonidega (ja seda muidugi mitte ainult Mulgimaal). ¹⁾ Rabavalt sümboolseks sai toimunud murrangule ajalooline kokkusattumus, et samad vene papid, kelle usku siirdumisest otsiti väljapääsu majanduslikust kriisist, kuid kahjuks tagajärjetult, need hävitasid ometi Mulgimaa muistsed ohvrikohad ja ajasid sealt välja esivanemate vaimu, ilma et nad oleksid suutnud pakkuda ravi vähemalt psühholoogilisestki närbumisest ülepääsuks . . .

Kaks kõige kesksemat tegurit meie esivanemate hingelaadis on andnud neile elujõudu raskeimate kriiside kiuste: see on määratu tugev loodus t u n n e koos koduse külaelu armastusega ja veelgi võimsam h õ i m u t u n n e, elavate lahutamatu side surnutega põlvest põlve ja konkreetseks hingedeusuks kristalliseerunud tunnetus, et meie kõik elame igavesti edasi kõige kindlamini just oma lastes ja lastelastes, kes a u s t a v a d, a r m a s t a v a d ja a i t a v a d üksteist nii elus kui surmas. Vaat need endised eluideaalid ja arusaamad hakkasid nüüd lõdvenema, asemele tungisid uued: inimene võõrdus loodusest ja hõimust järjest egoistlikumaks ja individualistlikumaks, kas materialistlikuks ekspluaatorijaks või mõnulevaks härraselu taotlejaks, nagu näit. tüüpiliseks mulgi vanapoisiks, kes harjus pidama endal küll naisteenijaist „manulisi“, kuid ei viitsinud koormata end perekonnakohustustega. Just suhtumine perekonnaellu on meile loomulikult kõige saatuslikum. Sellepärast tuleks võtta õpust vanavara hoiatusist kui ka eeskujudest ja haarata rahvaarvu juurdekasvu probleemi laiemalt kogu mentaliteedi ja elutunde küsimusena: kes tahab tõsiselt, et eesti rahvas elaks edasi ja kasvaks juurde, see õppigu aina enam armastama signemisirõõmsat loodust ja loomingulekihutavat kodu, see tahtku tõeliselt ja suutku ka tegelikult aina enam austada, armastada ja aidata oma h õ i m l a s t nii elus kui surmas!

¹⁾ Väga tabavaks tuleb pidada ka tekstis nr. 80 väljendatud elutarkust: mida nõudlikumaks inimesed majanduslikult muutuvad, seda raskemaks muutub muidugi nõuete rahuldamine, kuid seda kergemini nakkavad igasugused „kriisimeeleolud“.

DIE OPFERSTÄTTEN IN MULGIMAA.

Oskar Loorits.

Die finnischen Forscher Holmberg-Harva, Karjalainen u. a. haben zwar den Volksglauben der entfernteren finnisch-ugrischen und selbst der altaischen Völker persönlich erforscht und in glänzender Weise dargestellt, haben jedoch leider nicht die Möglichkeit gehabt, sich in das estnische Stoffgebiet zu vertiefen, das eine Menge Ergänzungsmaterial bietet und den Ursprung der entsprechenden Vorstellungen, ihre Entwicklung und Verbreitung sowohl in zeitlicher als auch in räumlicher Beziehung vor einen viel weiteren Hintergrund stellt. So haben sich z. B. in Estland interessante Spuren von uralten Opfern und Opferstätten erhalten, wengleich diese mit der Zeit vielfach modernisiert und in den letzten christlichen Jahrhunderten allmählich degeneriert sind. Aus dem reichhaltigen estnischen Stoffbestande werden hier eine Reihe Texte aus dem Kulturkreis von Mulgimaa (d. h. aus den Kirchspielen Halliste, Karksi, Helme, Tarvastu, Paistu, z. T. auch Viljandi und Saarde) gegeben, dabei insbesondere die alten Opfergärten (Kap. 4), die Opfersteine und Steinhäufen (Kap. 5) und der sog. *ahikotus* im Kirchspiel Tarvastu (Kap. 6), was offenbar eine allgemeine Bezeichnung der Opferstätte sein soll und etymologisch vom Verbum *ahitma* 'legen, schichten, stecken, stopfen' abzuleiten ist. Aus demselben Stamm wird wohl auch der Name der finnischen Wassergottheit *Ahti* abzuleiten sein. Das Wort *ahiti* hat wohl ursprünglich einfach Steckung, Legung, Schichtung bedeutet und die Komposita dementsprechend Steck- und Schichtwerkzeuge (finnisch *ahdin-puu*, *-lauta*, *-konkku* usw.) oder -stätten (finn. *ahdin-hauta*, *-aita* u. a.). Im Finnischen hat *ahiti* (*ahitola*) sich u. a. spezialisiert auf die Bezeichnung eines jähen (gleichsam „abgestochenen“) Abhangs, sei es an einem Wegrand oder an einer tiefen Stelle im Wasser, und von hier aus weiter zur Bezeichnung des Bewohners einer solchen Stelle (des Wegrand- bzw. Wassertiefengeistes). Im Estnischen aber ist *ahikoht* zur Opferstätte geworden, wo die Gaben für die Voreltern und das vergangene Geschlecht „aufgesteckt“ oder „aufgeschichtet“ werden. Dabei nötigt die Vorstellung des Aufsteckens bzw. Aufschichtens uns zugleich zur Schlussfolgerung, dass notwendigerweise eine besondere Unterlage, worauf die Gabe gelegt wurde, d. h. eine Art Altar, vorhanden sein musste. Und zu solch einem Altar war offenbar der Steinhäufen geworden, unter welchem der Stammvater wohl einst begraben sein mochte.

Ferner wird nachgespürt, wie unter dem Einfluss der Verwurzelung christlicher Anschauungen und kirchlicher Propaganda die aus dem Totenkultus hervorgegangenen Schutzgeister von Haus und Haushalt zu „bösen“ Geistern und Teufeln degeneriert sind. Diese werden schliesslich noch durch einen echt bibli-

schen Götzen *pell* (< Bel) ersetzt, und auf den alten Opferstätten sind in katholischer Zeit zahlreiche Kapellen errichtet worden (Kap. 7).

In der Zusammenfassung (Kap. 8) werden die Opferstätten verzeichnet (die Nummern der Texte s. in der estnischen Zusammenfassung S. 292 ff.): Stein oder Steinhäufen (darunter alte Steinsetzungen); Johannenberg, Kapellenberg, Kirchenberg, Klosterruine; Hainberg, Hain (einmal an der Nordseite des Dorfes erwähnt), Wald, Ellerngehölz; Baum (Laub- und Nadelbäume, Kiefer, Wacholder, Birke, Eller, Eberesche, Eiche, Esche, Ulme, Ahorn, Weidenbusch, Faulbeerbusch, Stachel- und Johannisbeerstrauch); kleine Senkung oder Niederung; Rasenhügelchen; Garten, Hopfengarten, Gartenecke (einmal wird der Garten als gegen Sonnenaufgang gelegen erwähnt); Grube; Tisch bzw. Brett; Fussboden, Zimmerecke, Herd; hinter dem Hause und unter dem Fenster; auf dem Boden des Wohnhauses oder des Viehstalls; Speicher, Kochhütte; Holzgefäß, Sack, Bierfass.

Die Opferstätte ist manchmal geheim, nicht für jedes Auge bestimmt und ein Tabu, wohin niemand gehen darf, wenigstens nicht die Tiere, oder das niemand berühren, auf dem niemand sitzen oder schlafen darf, wo kein Halm oder Zweiglein abgebrochen, keine Beere abgepflückt oder wenigstens keinem Fremden und keiner Frau gegeben werden darf, wo keine Frauenkleider oder überhaupt keine Kleider getrocknet werden dürfen. Die Opferstätte darf auch nicht verunreinigt oder beharnt werden.

Opfergaben stellen dar der erste Anteil von allen Dingen, von jedem ersten Ertrage, von allem „Neuen“, „Heurigen“ und „Frischen“; Getreide, vor allem frisches, einige bzw. drei (frische) Körner, die ersten Ähren der Ernte; Milch, vor allem Beestmilch, auch die ersten Tropfen der Muttermilch, etwas oder der Zehnte von jedem Gericht, eigens zu diesem Zweck zubereitete Speise, der erste Anteil einer Speise vom Heurigen, von allem Gekochten der erste Löffel oder das erste Stückchen; Brot, besonders aus heurigem Korn, ein besonderes Brötchen, ein Stück Butterbrot; Weissbrot, Fladen, Piroggen; Brei, Knödel; (frische) Butter; Dickmilch und Käse; Bier, Schaum vom Bierkrug; Honig, Wachs; Salz; Suppe od. Brühe, frische Fleischbrühe; (frisches) Fleisch; blutiger Schaum vom Schlachten; Gedärme, Nieren, Fett, Wurst; Schafe u. Lämmer, Frisches vom Schaf od. Schwein, Schweinskopf im Sack, Stier; Huhn, Hahn, besonders ein schwarzer mit gelben Füßen, Hahnenfüsse und -köpfe, Hahnenblut zur Sühnung, Gänse und Tauben; Strömlinge, eine Handvoll der ersten Fische „zur Beleuchtung des Meeres“; Knochen und Gräten; Kinder; Haare und Federn; Wolle, Flachs, die ersten Wollfäden, rotes Garn; Stofflappen; alte Hemdfetzen, Handschuhe, Strümpfe, Pasteln u. Bastschuhe, Bänder und Tücher; Schmucksachen; Geld, Silber-

schabsel; Steinchen; Rutenzweige und Holzstücke; angebrannte Kienspäne; Asche und Kehrlicht; allerlei Belangloses.

Neben dem gewöhnlichen „Opfer“ oder der gewöhnlichen „Gabe“ ist einige Male von einem „Gefallen“ oder einem „genehmen Stück“ die Rede; einmal wird sogar die alte Opferbezeichnung *kahi* verwendet. Interessant ist die Nachricht, dass die Opfergaben des Faulen üblen Gestank verbreitet haben sollen.

Als Empfänger der Opfer werden erwähnt: die „Seelen“ der Toten, die Geister (Erd-, Steingeister, das Haus schützende und glückbringende, wohltuende, böse Geister); die Götter (Opfer-, Steinhafen-, Gartenecken-, Hain-, Erdgott); die Erdmutter; der „Älteste“ (*vanemb*, eine Donnerbezeichnung in Mulgimaa); die Unterirdischen; der „alte Heide“ (*vanapagan*), der Kobold (*tont*); der „(alte) Böse“, der „(alte) Eitle“, das „Luder“, der „Jungeselle“, der Teufel *pell* (< Bel), *poostel* (< Apostel), *tönn* (< Antonius), *hint*.

Von unvolkstümlichen Namen werden erwähnt: *uku*, *taaru*, *ahtu-paktu* und *ahja*. Als Decknamen begegnen: „Er“, „der Andere“, „der Gärtner“. Interessant ist die Erwähnung der Hauschlange als Kind des Herrn des Opfertgartens. Schliesslich kommt es gar zur Vermengung mit dem „Feuerschweif“ (d. h. Feuerschlange), obschon ein anderes Mal ausdrücklich betont wird, dass „Er“ anderen nichts Böses tue noch anderer Glück verderbe.

Zum Lohn für das Opfer bietet der Empfänger natürlich seine Hilfe an, während er zur Strafe für schlechte Behandlung Not und Unglück schickt, vor allem Krankheit, Geistesstörung, Blindheit, Misswachs, Viehschaden. Drastisch ist die Nachricht aus Tarvastu vom Sterben dreier Hauswirte nacheinander. Ebenfalls stirbt, wer das Opfer entwendet.

Als Opferzeiten werden angegeben: die „Seelenzeit“, der Johannisabend (d. h. die Sonnenwende), der Antoniustag, der Georgstag, der Katharinentag; die Merktage; der Uku-Tag; Donnerstag, Sonnabend. Gewöhnlich ist das Opfern nicht an bestimmte Tage gebunden, sondern man opfert einfach nach Bedarf, bei Beginn und Abschluss einer jeden Arbeit, bei neuem Ertrag, beim Schlachten usw.

Man hat uns als Tatsache eingepägt, dass wir bereits im 13. Jahrhundert von deutschen Rittern, wenn auch nur mit Blut und Eisen, christianisiert worden sind. Man kann noch weitergehen und versichern, dass schon einige Jahrhunderte vor den deutschen Ordensbrüdern christliche Missionare vom Osten in unserem Lande gewirkt haben. In Wirklichkeit hat sich aber eine tiefgehendere Christianisierung unserer Volksseele erst im Laufe der letzten Jahrhunderte vollzogen, und unsere altheidnischen Glaubenstraditionen haben sich noch bis an die Schwelle unserer Tage lebenskräftig zu erhalten vermocht. Bei solcher Lebenskraft des „Eigene“ und „Alten“ ist neben der von den baltischen Theologen an-

geführten „geistigen Blindheit“ der Fronknechte auch die Kraft der eigenartigen Kultur des Landvolkes und seiner geistigen Selbständigkeit nicht zu unterschätzen.

Die Empfänger der Opfer haben sich zwar mit der Zeit aus ertümlichen Naturseelen und verstorbenen Vorvätern in christliche Teufel und Unholde verwandelt, jedoch die Opferstätten als solche haben noch unendlich viel von ihrer ursprünglichen Eigenart bewahrt und sind im Laufe der Zeiten immer gleich geblieben: ein Gefässchen und ein Steinchen, ein Gärtchen und ein Hüttchen, Bäume und Steinhaufen, Berghügel, wo die Toten begraben wurden, und Talniederungen, wo die Lebensspenderin der Natur, das Wasser, sich birgt. Auch die zur Verbündung dargebrachten Gaben und Geschenke sind ihrer Art nach uralt, angefangen mit zum Bund geknüpften Bändern und Tüchern über allerlei Nahrungsmittel und Getränke bis zu Spuren von Stier-, ja selbst Kinderopfern.

Die Beschreibungen handeln grösstenteils von häuslichen Opfern, die gewöhnlich vom Hausvater oder der Hausmutter vollzogen und bei denen Nebenpersonen nur störend wirken können. Weniger Nachrichten gibt es über gemeinsame Opferhandlungen der Dorfschaft oder der Stammesgemeinschaft, wie sie bei entfernten verwandten Völkern noch vor kurzem im Schwange waren. Doch finden sich auch bei uns genügend Spuren von alten grösseren Opferfesten in Verbindung mit den Bräuchen des Johannisfeuers, der Sonnenwende und dem Begehen der „Seelenzeit“. Gemeinsame Geschlechts- und Stammetraditionen spiegeln sich mittelbar auch in solchen Nachrichten wider, wonach sich um das Johannisfeuer herum eine bestimmte Anzahl von Steinen befindet, die Opferstätte nur dem Bedarf eines bestimmten Dorfes genügt und die Macht des Bewohners der Opferstätte sich nur auf Angehörige ein und derselben Sippe erstreckt, für einen Fremden dagegen nicht wirksam ist. Besondere Aufmerksamkeit verdient eine Nachricht aus Rápina über ein Gefäss zum Geldsammeln, da hierdurch in offenkundiger Weise die praktisch-soziale Bedeutung der Opfergaben in den Vordergrund gerückt wird: war doch dieses Geldgefäss zugleich Genossenschaftsbank und Reservefonds des Dorfes, dessen Hilfe in Not- und Unglücksfällen beansprucht werden konnte. Geld ist natürlich ein späterer Opferstoff, aber in gleicher Weise wurde in früheren Zeiten bei den Ahnen auch Korn hinterlegt, damit man in Zeiten der Hungersnot etwas zur Verfügung habe.

Am wenigsten haben sich konkrete Angaben über das Opferzeremoniell erhalten. Ohne Zweifel entstammt der Brauch des Johannisfeuers grossenteils altem Opferbrauch. Auf eine uralte Überlieferung weisen die Nachrichten hin, wonach zum festlichen Opfermahl ein reines Linnen auf dem Rasen ausgebreitet wird und die Opfernden mit einem weissen (d. h. reinen) Leintuch bekleidet

sind. Das uralte Opfertier mögen wir in der weissen Kuh vermuten, die, mit einem schwarzen Tuch bekleidet, um das Feuer herumgeführt wird. Sicherlich gehört auch schon das Verneigen und Knien zu unseren alten Opferbräuchen. Wohl unter dem Druck von Verfolgungen kirchlicherseits ist das Opfern heimlich, nachts, in der Dämmerung reitend ohne zurückzuschauen, oder ein Wort zu sprechen mehr gebräuchlich geworden. Aber auch das heimliche und nächtliche Opfern wird bei uns sicherlich schon in die heidnische Zeit zurückreichen, desgleichen in Sonderfällen das Opfern in nacktem Zustand. Äusserst bezeichnend für die verträgliche und freundliche Gemütsart unserer Voreltern sind die Wünsche bzw. Gebete, die bei der Darbietung des Opfers aufgesagt werden:

Lieber Erdgott, nimm auch mit diesem Wenigen vorlieb!

Das Opfer dir, Gesundheit mir!

Iss dieses, wenn du zu uns kommst; ein zweites bringe ich dir beim Fortgehen.

Kommt essen, liebe Seelen, hier gibts Nieren und Beinchen, Kuchen und Knödel.

Ich bringe dir mit meiner Hand, nimm nicht mit deiner Gewalt.

Erdmutter, du gabst mir, nun bring ich dir; nimm an, was ich aus deiner Hand empfangen habe.

Erst im 19. Jahrhundert vollzog sich dann das endgültige Verlassen oder gar die völlige Zerstörung der Opferstätten und die Austreibung der ehemaligen Schutzgeister, sei es durch das Landvolk selber oder durch aus Bauernkreisen stammende Glaubensmänner oder gar durch Pfarrer und vor allem durch russische Popen (vollzogen sich doch gerade damals massenweise Übertritte zur russisch-orthodoxen Kirche in der Hoffnung, dadurch die wirtschaftliche Not lindern zu können). Die Opferbäume wurden niedergehauen, die Opfertgärten zerstört und aufgepflügt, die Opfersteine mit Schiesspulver gesprengt, und das alles unter Bibel- und Gotteswort. Die alten Götter aber zogen ihres Weges, mit einem altmodischen Hut auf dem Kopf, reitend, oder mit einem Dreigespann, oder auch in alter Weise mit einem Ochsenge-spann fahrend, oder gar in Gestalt eines hinkenden weissen Pferdes sich davontrollend. Die frommen Exorzisten verbannten sie auf eine kleine Insel des Vörtsjärv, obschon die Vertriebenen entgegneten, es seien dort der Verbannten schon ohnehin so viel, dass für neue Siedler kein Fussbreit Raum mehr zu finden sei.

A

A-9221

i